

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

III

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 3 (194), March, 1964. Vol. XI (XVII)

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	350 пезів	200 пезів	105 пезів	35 пезів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4/194

БЕРЕЗЕНЬ, 1964

Річник XI (XVII)

З М І С Т III-ої К Н И Ж К И

Тарас Шевченко: ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ (містерія)	243
Проф. С. Смаль-Стоцький: »ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ« (коментар)	257
Проф. д-р Володимир Янів: ШЕВЧЕНКО ВЧОРА І СЬОГОДНІ	263
Проф. Володимир Шаян: МІСТЕРІЯ МОГИЛИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	271
Трохим Зінківський: ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРИТИКИ (з короткою біографією автора)	275
Я. І. Дзира: Т. Г. ШЕВЧЕНКО І РУКОПИС ВЕЛИЧКА	300
(р): ОСЯЙНІСТЬ ГЕНІЯ	305
(р): ДО КУЛЬТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	310
Василь Гнилосиров: ДО ІСТОРІЇ МОГИЛИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	316

З маловідомих і невідомих

матеріалів про Т. Шевченка

— ХВОРОБА І СМЕРТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	322
— НЕВІДОМІ ТА ПРИЗАБУТІ СПОГАДИ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА	334
— ДО ІСТОРІЇ ЗАПОВІТУ« ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	340
— ШЕВЧЕНКОВІ АВТОПОРТРЕТИ	343
— ІСТОРІЯ НЕЛЕГАЛЬНОГО ПАМ'ЯТНИКА Т. ШЕВЧЕНКОВІ	344
— »ЗАБОРОНИТИ« (цензурна справа поеми »Невольник«)	345
— ЦИРКУЛЯР КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ ПРО ЗАБОРОНУ ВІДЗНАЧАТИ У ШКОЛАХ ЮВІЛЕЙ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (4. 2. 1914)	346
— РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ ПРО ЗАБОРОНУ СЛУЖИТИ ПАНАХИДУ З ПРИВОДУ ЮВІЛЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА	347
— РАПОРТ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІЦМАЙСТРА ХАРКІВСЬКОМУ ГУБЕРНАТОРОВІ ПРО СТУДЕНТСЬКІ ДЕМОНСТРАЦІЇ У ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ДНІ (25. 2. 1914)	348
— РАПОРТ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІЦМАЙСТРА ХАРКІВСЬКОМУ ГУБЕРНАТОРОВІ ПРО СТУДЕНТСЬКІ ДЕМОНСТРАЦІЇ (26. 2. 1914)	349
— ШЕВЧЕНКІЯНА У БІБЛІОТЕЦІ БРИТАНСЬКОГО МУЗЕЮ У ЛОНДОНІ (зібрав і упорядкував В. О.)	351
— ВЕЛИКА ВТРАТА (проф. д-р Вол. Державин, некролог)	359

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"

1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

H. Cebrij
303 E. 8th St.,
New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

ФРАНЦІЯ

Boris Witochynsky
5, Rue Cadet,
Paris 9e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 0.90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

Тарас ШЕВЧЕНКО

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

(Містерія)

*Ти віддав нас на погорду
сусідам нашим і на посмі-
ховисько тим, що кругом
нас. Зробив нас поговір-
кою між народами, щоб
люди хитали головами.*

Псалом XLII, стор. 14-15

Т Р И Д У Ш І

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — »Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди!
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тоді б у рай нас повпускали;
Бо так сказав Петрові Бог:
»Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий Льох«.

Перша душа

»Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала;
Отут, було, на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з Юрусем гетьманенком
У піджмурки граєм;
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок,
(Он, — де клуня!), а там мені
І фиг, і родзинок, —

Всього мені подає
І на руках носить . . .
А з гетьманом, як прийдуть
Із Чигирина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує . . .
Отак то я в Суботові
Росла-виростала,
Як квіточка! І всі мене
Любили й вітали,
І нікому я нічого,
Ниже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та ще й чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене як на тее
Й рушники вже ткались.
От-от була б подала,
Та лихо зустріло!

Вранці-рано, в Пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою . . .
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю . . .
Дивлюсь — гетьман з старшиною.
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла;
Я того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати! . . .
І вже ледве я на-ледве
Донесла до хати
Оту воду . . . Чом я з нею
Відер не побила?
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!«

Друга душа

»А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних . . . Коло мене
І сестра, і мати
Зарізані, обнявшия,
Зо мною лежали.
І насили то, насили
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертався із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини . . . А він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти,
А я й напоїла! . .
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати, —
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась

На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А на завтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На угілля попалили! . . .
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
І за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила . . .
Що цареві московському
Коня напоїла! . . . «

Третя душа

»А я в Каневі родилась.
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю, —
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок . . . А в галері
Князі і всі сили,
Воеводи . . . І між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,

Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Й досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України
Голодна вовчиця!
Скажіте, сестриці?
Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту, —
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути!»

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРОНИ

Перша

»Крав! Крав! Крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав«.

Друга

»Я в Парижі була,
На три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила«.

Третя

»Черезъ мостъ идетъ чортъ
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!«

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку, що на горі,
Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

Перша

»Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Є й чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?«

Третя

»Є сестрица, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу...«

Перша

»На яку це? На ковану?
Ну, вже наробила!...«

Третя

»Да шесть тысяч в одной верстѣ
Душ передушила...«

Перша

»Та не бреши, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капусниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуете в Парижі!
Поганці погані!
Що розлили річку крови
Та в Сибір загнали
Свою шляхту, та вже й тоді,
Уже й запишались!
Ач, яка вельможна пава!...«

Друга й третя

»А ти що зробила?«

Перша

»А дзуськи вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!

Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали
Та й думають, що ось то ми!
А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки! . . . «

Друга

»Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що досвіта упилася,
А та, що й проспалась!«

Перша

»Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла! . . .
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала, —
Ні, встали погані
Із шведською приблудою . . .
Та й тоді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю . . .
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими . . . а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла,
Насипала бурта
На Орелі . . . На Падугу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Отоді то було свято!

Аж пекло злякалось,
Матер Божа у Ржавиці
Вночі заридала!»

Третя

»И я таки пожила:
Съ татарами помутила,
Съ Петрухою попила,
Да нѣмцамъ запродала«.

Перша

»Та ти добра натворила:
Так кацапів закріпила
 У німецькі кайдани, —
 Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!
Все ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела:
Все вельможнії байстрята!
Все ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла.
Та й москаль — незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють!
Ото указ надрюкують:
»По милості Божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й не гоже!«
Тепер уже заходились
»Древности« шукати
У могилах . . . бо нічого
Уже в хаті взяти, —
Все забрали любісінько!
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають!
Трошки, трошки б підождали,
І церква б упала . . .
Тоді б разом дві руїни
В »Пчелѣ« описали . . .«

Друга і третя

»Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?«

Перша

»Таки на льох! Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде . . . оце вже наш! . .
Катам помагати.
Наш вже в череві щипає . . .
А я начитала,
Що як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!«

Третя

»Я золотомъ растопленнымъ
Залью ему очи! . . «

Перша

»А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче!«

Третя

»Я царевыми чинами
Скручу ему руки!«

Друга

»А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки! . . «

Перша

»Ні, сестриці, так не треба:
Поки сліпі люди,

Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тасьмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О! . . сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати!
Полетімо! . . « Полетіли
Й летячи співали:

Перша

»Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!«

Друга

»Побіжить наш ярчук
В ирій їсти гадюк
Зо мною«.

Третя

»Какъ хвачу, да помчу, —
В самый адъ полечу
Стрѣлою!«

Т Р И Л І Р Н И К И

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана
Мирянам співати.

Перший

»Що то, сказано — ворони:
Уже й помостили!
Мов для їх те сідало
Москалі зробили«.

Другий

»А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі . . .«

Перший

»Ти то кажеш!
А, може, й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там знайдуть хлібець«.

Третій

»Що це таке верзете ви?
Які там ворони,
Та москалі, та сідала?
Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо є чутка, що цар хоче
Весь світ полонити«.

Другий

»А може й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти . . .«

Третій

»Так отже що!
Ото потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонути будуть«.

Перший

»Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
Щоб люди не крали
Води з річки, та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясмою«.

Другий

»Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши!
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане . . .
(Посідали). А хто, братці,
Співа про Богдана?»

Третій

»Я співаю і про Ясси,
І про Жовті Води,
І містечко Берестечко«.

Другий

»В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть;
Бо там коло льоху
Базар люду насходилось
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм —
Проби ради!»

Перший

»Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось! День великий:
Ще будем співати«.

Третій

»І я кажу. Помолимось
Та будемо спати«.

*

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташки мовчать;
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.
Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили.

Поставили караули . . .
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали
І в Чигирин доносить
»По начальству«. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось: »Треба — каже —
Своди розламати!
Върнѣй дѣло! . . .« Розламали,
Та й перелякались!
Кістяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.
От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й кістяки в кайданах!
Якби в »форменных«, то добре:
Вони б ще здалися! . .
Засміялись . . . А ісправник
Трохи не сказився! —
Що нічого, бачиш, взяти . . .
А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка в пику пише,
По-московськи лає
Увесь народ. А на старців
Моїх налітає:
»Вы што дѣлаете, плуты?!«
— »Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана . . .«
— »Я вамъ дамъ Богдана! . .
Мошенники, дармоѣды!
И пѣсню сложили
Про такого жъ мошенника! . . .«
— »Нас, пане, навчили . . .«
— »Я васъ навчу! Завалить имъ!«
Взяли й завалили —
Випарили в московській

Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді! . .
Так малий льох у Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась . . .

(1845. Між 17-21. X,
Марїнське).

*

Стоїть в селі Суботові*
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало:
Москалики, що заздріли,
То все очухрали . . .
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За теж тобі така й дяка . . .
Церков-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила,
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли!
Отаке то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,

*) Як твердять дослідники, ця поезія, що подекуди має назву «Суботів», не є окремою поезією, а тільки епілогом до «Великого Льоху» — ред. »В.Ш.«.

А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було «наше»,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди!
Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

1845. 21. X, Марїнське.

Степан СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

»ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ«*

У поемі «Великий Лях» насамперед виступають у постаті білих пташок — три душі, що тяжко караються, бо їх у рай не пускають. Поет приміщує їх «на похилому хресті на старій церкві» Богдановій у Суботові, щоб їм видніше було, як розкопуватимуть лях, бо з тою церквою і з тим ляхом зв'язана їх нещасна доля. Одиноке їх бажання: «Коли б вже швидше розкопали, тоді б у рай нас повпускали».

У першій душі легко пізнати уособлену Богданову Україну. Вона родилась і, як квітка, виростала під опікою та доглядом самого Хмельницького; її гетьман на руках носив і цілував, всі її «любили й вітали», всі до неї «залицялись і сватати стали»... Аж ось лихо її зустріло: вона вповні шлях перейшла гетьманові з старшиною, як він їхав у Переяслав, і тою «клятою водою» батька, матір, себе, брата, собак (себто всю Україну) отруїла, та за це карається, за це її в рай не пускають, і даремно вона виправдується, що «того й не знала, що він їхав у Переяслав Москві присягати». Присяга

*) Статтю-пояснення до «Великого Ляху» проф. С. Смаль-Стоцького беремо з повного видання Творів Тараса Шевченка (В-во М. Денисюка, Чікаго, 1961, том II, стор. 270).

Москві стала *»волі нашої отрутою«*, це та клята вода, що все на Україні отруїла. Гріх Богданової України той, що вона віддалася Москві і з резигнацією прийняла переяславську присягу. Несвідомість змісту, наслідків і ваги такої події, як Переяславська умова (*»а того й не знала, що він їхав у Переяслав Москві присягати«*), не може звільнити від відповідальності нікого з тих, що рішали тоді про долю, про *»одружіння«* України.

Друга душа — це уособлення тої України, що в боротьбі Мазепи проти Петра за визволення батьківщини стала на боці Петра проти Мазепи, що *»цареві московському коня напоїла«*, і цим тяжко-тяжко согрішила. І вона виправдується, що *»сама не знає«*, за що її карають, тільки догадується: *»мабуть за те, що всякому служила, годила, що цареві московському коня напоїла«*, а не Мазепі. Вона зрадила Мазепу, зрадила ту святу (*»Батурин славний!«*) українську справу, що її заступав Мазепа. Гріх зради народної — нехай і з наказу царя (*»звелів!«*), нехай і несвідомий, — це гріх дуже тяжкий, коли *»уже і хату розкидали і сволок з словами попалили, а я над ярами і степами козацькими і досі літаю«*.

Наслідки цієї зради були страшні: 1) Сестра, мати — зарізані. Сестра — це уособлення вірної Мазепі України. Мати — це уособлення Гетьманщини в цілості, матері обидвох сестер. 2) Лишилася жити тільки зрадниця, її *»пустили москалям на грище«*, себто Гетьманщину по невдачі Мазепи віддано на поталу москалям. 3) *»Бабуся, що осталась на тій пожарині (Батурина), та, що й мене привітала в безверхій хатині«*, що поховала зрадницю й *»сама вмерла і зотліла в хаті«*, — це образ бабусі обидвох сестер, отже матері їх матері, себто образ цілої, ще не поділеної Андрусівським договором України, яку почав будувати Богдан Хмельницький, ще до Переяславської умови. Вона після Андрусівського договору притулилася у Гетьманщині у Мазепи і, поховавши зрадницю, сама вмерла і зотліла в хаті, бо *»нікому в Батурині було поховати«*. Такий сумний кінець великої Богданової концепції.

Третя душа — це вже образ нової, так би мовити, *»малоросійської«* України; образ України, що родилась по скасуванні Гетьманщини, по зруйнуванні Січі Запорозької, України часів Катерини, України *»сповитої«*, що не сміла й слова промовити (*»ще й не говорила!«*), а тільки *»плакала«*. Мати її на руках носила, забавляла і, щоб її плач утихомирити, галеру золотую їй показала, *»а в галері князі і всі сили, восводи, а між ними цариця сиділа«*. Вона (*»сповита«* Україна) *»глянула, усміхнулась«*, та й духу не стало, й мати вмерла. От за це й карається її душа, і досі на митарства її не пускають. Так тяжко согрішила вона своїм усміхом, знов таки не знаючи, що *»тая цариця лютий ворог України, голодна вовчиця«*. Мати-Україна від того померла, від усміху до лютого ворога. І знов несвідомість ваги історичних подій на Україні, що довели до загибелі України (матері й дитини). Отже несвідомість ваги історичних подій в очах Шевченка — непростений гріх.

Зрозуміти гріх, поповнений душами, допомагає нам вірування народу, що *земля не приймає тих, що »по своїй по землі свою кров пролили і зарізали*

брата, крові брата впились», і ніхто таких не згадає... («За байраком байрак»). Така етика українського народу.

Поет вибрав три найважливіші фази з історії українського народу та його боротьби за власну державність і показав у яскраво освітлених образах увесь політичний нерозум («недоуми занапали Божий рай»), усі тяжкі провини відповідальних провідників народних, що не зуміли оцінити ваги історичних подій, не мали ясної провідної мети перед очима.

У другій сцені поет виводить три ворони: українську, польську і московську; приміщує їх «на маяку, що на горі посеред лісу». Це символ доброї політичної орієнтованості ворон.

Польська ворона спричинила упадок Польщі, розлила «з річку крові» в польським повстанні 1831 року, в Сибір загнала свою шляхту і тепер у Парижі п'є-бенкетує з емігрантами.

Московська ворона «съ Петрухою попила да нѣмцамъ запродала», а тепер «укази каркає» на загибель народу.

Куди рухливіша українська ворона. Вона «шинкувала та кров проливала» тоді, коли обидві перші ще й не родились; вона спалила Польщу з королями, наймала та запродувала козаків усім, хто тільки хотів, думала з Богданом їх от-от поховати, а як «встали погані із шведською прибуду» (Мазепу), «Батурин спалила, Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими... а такими просто козаками Фінляндію засіяла, насипала бурта на Орелі, на Ладого так гуртки за гуртом виганяла та цареві болота гатила і славного Полуботка в тюрмі задушила»; вона «в кріпость завдала» козаків і «дворянства страшну силу у мундирах розплодила»... А тепер ворон закликає, бо начитала, що на Україні щось «компонують»: «на катів та на все добре кайдани готують». «Сю ніч будуть в Україні родиться близнята: один буде, як той Гонта, катів катувати, другий буде (оце вже наш!) катам помагати». Як виросте той Гонта, все «вороняче» пропало: він усе «добре поплондрує й брата не покине і розпустить правду й волю по всій Україні». І ну ж раду радити, що їм, воронам, з тим українським Гонтою робити. «Я золотом розтопленням заллю йому очі, я царевими чинами скручу йому руки» — каже московська ворона, малюючи цим методи московської політики в Україні. «А я зберу з всього світа всі зла і всі муки» — криче польська ворона. «Поки сліпі люди, треба його поховати» — радить українська. І всі полетіли, щоб того українського нового Івана Гонту чи втопити, чи отруїти, чи хоч би в саме пекло запроторити.

З такої характеристики ворон у Шевченка випливає висновок про їх символічне значення. Це злі духи, темні сили народу. Українські ворони — це перевертні, що «помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здіймати» («Розрита могила»); це зрадники, як «Галагани й Кисілі і Кочубеї-Ногаї»; це донощики, недолюдки, що правдою торгують; це ті, що «їх безчестіє і зрада і криводушіє огнем кривавим, пламенним мечем нарізані на людських душах»; це ті «няньки, дядьки отечества чужого», що в погоні за власними користями не знають жодного етичного стриму; це «не люди, а змії», свідомі злющі, люті шкідники України, що руйнують її здоровий політичний, культурний і моральний розвиток; це люті вороги правди й волі на Україні та її самостійного державного будівництва.

На руку йде їм: 1) *сліпота*, себто національно-політична темнота в Україні, 2) *навіженість*, безумність, нерозум матері навісної, яка регочеться, що її близнят «Іванами обох будуть звати». Навіжена українська мати повинна б того Йвана, що катам буде допомагати, «у колисці придушити, під серцем приспати» («Розрита могила»); 3) *якесь душевне роздвоєння* всієї України («О, сміється і ридає уся Україна!»). Бо коли взяти до уваги, що близнята родяться серед незвичайних обставин, як при різдві Месії: «Над Києвом (як над Вифлєсом) мітла простяглася, і над Дніпром і Тясмином земля затряслася... застогнала гора над Чигринсьм», — то треба б сподіватися, що Україна, вся Україна, буде вітати свого Месію, а не сміятися і ридати впереміж.

Українська ворона все це добре знає. У неї взагалі повне і ясне розуміння історичних подій, ваги, значення та ролі України в її відносинах із Польщею й Московщиною, в минулому і в сучасному. Вона зводить навіть спір за те, що державна організація України старша, ніж Московщини («ви ще й не родились, як я отут шинкувала та кров проливала — в колодочки ще не вбились, безпері каліки!»). Відповідальні наші історики про це мовчали. Один Шевченко в «Посланії» («німець — цебто Карамзін — скаже: Ви Моголи») і в «Суботові» («кажуть, бачиш, що все то те таки й було наше, а що ми тільки наймали татарам та полякам на пашу») боровся завзято з карамзінською урядовою націоналістичною та імперіялістичною історичною ідеологією. «Все забрали любісінько» — себто москалі на Україні, — «от-от указ надрюкують: по милості Божій і ви — наші, і все — наше», — так каже українська ворона. І справді, москалі забрали собі історію України, її літературу, культуру, всі надбання — пам'ятники, землю, маєтки, так що Україна «обідрана сиротою понад Дніпром плаче». «І ніхто (цього) не бачить, тільки ворог, що сміється» («До Основ'яненка»). Бачив це тільки Шевченко.

Українська ворона ще чваниться: «Я спалила Польщу з королями». Коли поруч із цими словами поставити слова з «Посланія»: «А чванитесь, що ми Польщу колись завалили», то ясно стає, кого уважав Шевченко за українські ворони («що ви за орли»). Упадок Польщі це вороняче діло, діло і українських ворон.

Ворони відлітають, щоб поховати українського Гонта, а на сцену виступає живе українське *духове каліцтво* в постаті трьох лірників — сліпого, кривого і горбатого. Вони сліпі на все, що на Україні кругом них діється, із викривленими поглядами на історичні та сучасні події, із zdeгенерованим інтелектом. Поет показує це на безглуздій їх суперечці якраз про маяки. В історії України маяки мали велике значення *сторожинців перед небезпекою*. В новітньому житті України духові її провідники повинні б сповняти ролю колишніх маяків. Вони ж плетуть усякі нісенітниці, без найменшого хисту брешуть, з усього ж ясно проглядає якась *містична віра в силу москалів*, царського імперіялізму та панської самоволі і *страх* перед ними та думка про *хлібець*, поживу і спання. Отакі-то і йдуть у Суботове про Богдана людям співати.

Знов сцена змінється. Люди копають льох «під караулом». Ісправник, «начальство мордате». Знаходять черепок, гниле корито та кістяки в кайданах. Ісправник «казиться, мов несамовитий, Яременка в пику пише, по-московськи лас увесь народ і на старців налітас» та приказує «завалити їм». Взяли й «завалили», «випарили у московській бані-прохолоді». — *Це дика сцена московської брутальної урядової сваволі на Україні.*

На весь цей образ політичного недоумства відповідальних провідників народних, свідомого шкідництва злих духів, сліпоти, навіжености, якогось незрозумілого душевного роздвоєння України, духового каліцтва і бездейности її лірників та брутальної самоволі московського уряду на Україні — кидає яскраве світло вміщене на початку поеми мотто з 43-го Псалму Давидового, що в Шевченковім перекладі висловлює таку думку:

»Покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам,
Покинув нас яко притчу нерозумним людям,
І кивають, сміючися, на нас головами.
І всякий день перед нами стид наш перед нами,
Окрадені, замучені, в путах умираєм«.

В цій поемі, як у дзеркалі, мала побачити себе вся Україна — своє минуле, своє сучасне, почути наруги сусідів, сміх сторонніх людей, немов пережиті душею знущання і брутальну сваволю московського уряду, та разом із цим перенятися вірою у прихід Спасителя (комета над Києвом — новий Гонта).

Ось які почуття пробуджував Шевченко «Великим Льохом» у душах своїх земляків.

Це по-мистецьки задумана, по-мистецьки виконана й викінчена, вилита у форму народного вертепу, *наскрізь Шевченкова містерія*. Зродилась вона в душі поета з відчуження специфічного лиха України, в якій він у повній свідомості великих хиб верхів громадськості України, з твердою вірою у живучість («та й живучі проклятуці!») козацької ідеї братерства волі і правди містично віщує різдво Спасителя України, що «ізбавить Україну вражожі наруги» і «розпустить правду й волю по всій Україні». Тут біблійний образ Різдва Христового мав Шевченко перед очима, бо відродження України, на його думку, мусить брати свій початок від морального відродження українців. Народини близнят — це, мабуть, символ специфічних труднощів, зв'язаних з відродженням України, краю, де від однієї матері, родиться і Спаситель, і такий, що катам помагає.

Другий містичний момент — це розкопування льоху і зв'язана з ним віра, що три душі дістануться до раю тільки тоді, коли москаль розкопає Великий Льох. Коли взяти до уваги тривожні слова української ворони: «Та лихий їх знає, чого вони (москалі) з тим поганим льохом поспішають. Трошки б трошки підождали, і церква б упала, тоді б собі дві руїни разом розкопали», — то робиться ясним зв'язок між льохом та Богдановою церквою, що стала *широкою, глибокою домовиною України*, бо відсіля поїхав Богдан у Переяслав *Москві присягати*. Коли церква впаде, то не тільки з церкви, а й із тої домовини України, себто з самої України, яка

в ній спочиває, станеться руїна, і можна буде дві руїни разом розкопати, не боячись уже, що з домовини встане Україна, розтрощена упадком церкви. Коли ж церква стоятиме, а розкопуватимуть тільки домовину України, себто ще не розтрощений у руїну упадком церкви Великий Лях, то з домовини — цього саме дуже боїться українська ворона, тому то лях той «поганий»! — встане похована там Богданова Україна, і тоді «все наше (вороняче) пропало».

У зв'язку з цією специфічною Шевченковою ідеологією щодо могил («Розрита могила», «Іван Підкова», «Буває в неволі») треба розуміти, що у Великому Ляху *спить воля України*, тільки спить, і розкопати цей Лях значить — збудити Україну і випустити її на волю. Так і в поезії «Стоїть в селі Суботові...», Шевченко виразно каже: *«Церква-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти»*. Встане Україна, як домовина розвалиться, а вона розвалиться, як розвалиться те, через що звалилась Україна в домовину, — як розвалиться *Переяславська умова*, як розвалиться злука України з Московщиною на основі присяги Москві, якою Богдан «занапастив вбогу сироту Україну», поклавши її в домовину. Усе це ясне і ще й сьогодні актуальне. Це глибоке пізнання правди, цю тонку аналізу дійсності і дав Шевченко у своїй безсмертній поемі «Великий Лях».

. «На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино:
Усі ті могили — усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами — козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита! . . Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
Коли-то те буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину . . .»

(Шевченко: «Буває, в неволі . . .»)

Володимир ЯНІВ

ШЕВЧЕНКО ВЧОРА І СЬОГОДНІ

Коли дивимось із глибоким зворушенням на настільну книгу кожного українця — сповнений болю та сили «Кобзар», ми звикли утотожнювати її автора, Тараса Шевченка, з нашим *найбільшим національним поетом*. З почуттям національної гордості і з подивом розглядаємо ширину його мистецьких обдарувань, пригадуємо його, як *геніяльного маляра*; усвідомивши собі, врешті, трагічну життєву долю Т. Шевченка з його десятирічним засланням, величаємо його як *революціонера*, що струснув сумлінням сучасників, щоб рятувати нарід від загибелі та спрямувати українську спільноту на шлях модерної нації.

Проте все це ще далеко не вичерпує Шевченкової істоти. Його зревольтований дух проти всякого зла й мерзенности був далекий від однобічного заперечування і спустошення, навпаки, він промінював ідеалами добра і правди. Шевченкові поетичні візії вільної людини, щасливої сім'ї, братерської спільноти без класових протиставлень, суверенної нації в сім'ї вільного людства, оживленого Христовими заповідями, — це величезні соціологічні концепції, що ждуть свого наукового дослідження.

Шевченко-мислитель, який багато перевищує те, що звичайно визначається поняттям поета, був одночасно надхненням реалізатором своїх ідеалів. Він не тільки бунтувався проти існуючого зла, а й був послідовним борцем за вимріяне майбутнє. Грізний у священному гніві та їдкий у колючій іронії для сучасників, він з невгамовною силою пристрасно змальовував принагідні картини майбутнього і у своїй беззавітній мужності та полум'янім патосі може бути порівняний тільки до старозавітніх пророків, які в нещастю підтримували своїх братів віщуванням про прихід Месії:

*»Воскресну нині, ради їх —
Людей закованих моїх,
Убогих нищих! . . . Возвеличу
Малих рабів отих німих!
А на сторожі коло їх
Поставлю слово! . . . «*

(Подражаніє XI «. Псалму)

Скільки змісту в тому шостистиху, що пригадує призначення безсмертної людини з відчуттям власної гідності, з прометеївським огнем і серцем, якого не розбити караючому орлові, як і сатані не виорати на дні моря поля та не скувати душі живої!

Незламна воля жити повнотою життя, а не тільки ходити, чи — виразніше — валятися гнилою колодою, воля творити і залишити по собі тривалий слід — це основні мотиви Шевченкової поезії. Тому в нього й найбільшні народи чи племена щасливі, якщо зберегли свою свободу: киргизи »уже голі, та на волі«; черкеси вдовольняються вівсяним хлібом і убогою хатою — чуреком та саклею, але по-геройськи боронять своїх, засіяних горем і поли-тих кров'ю, окутих кригою чи сповитих мрякою гір; а бездомні цигани на знак своєї »вольної волі« — співають. Козаки в ту-рецькій неволі за найбільшу ганьбу вважали:

*»Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести...«*

(»Гамалія«)

А вільний, справжній людині:

*»Хочеться сповідатись,
Серце розповіти
І хочеться — Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити Твою правду,
І весь світ обняти!«*

Ці справжні люди, що бажають повного життя, хочуть краси і щастя серед найближчих, у власній родині, — це неначе загальна любовна туга українця, що знайшла свою відбитку в Шевченкових думках; це неначе народна пісня, якою гомоніла Україна, перелилася у поетові слова, щоб у новій, завершеній формі вернутися знову до жадних любови людей. Якою гармонією сімейного життя дише Шевченків опис вечора в Україні, коли в саді гудуть хрущі й співають солов'ї, а мати кладе спати своїх діточок і сама лягає біля них... А яке пов'язання між трьома поколіннями у його ідилії:

*»... Вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спат' несе...«*

(»І досі сниться«)

Справжні люди й щасливі родини творять разом дружні громади. Хто з нас не пам'ятає Шевченкового опису села в Україні, що — неначе писанка — »зеленим гаєм поросло«, в яким біліють хати, а навкруги цвітуть сади; над селом сам Бог вітає, радіючи синявою гір і могутністю Дніпра.

В такій спільності не може бути неправди. І зобов'язуючим наказом звучать Шевченкові слова:

»Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих! . . . «
(»Псалми Давидові, LXXXI«)

А одночасно розгортаються Шевченкові картини давнього ладу, коли то »братерська наша воля«, як той степ широка, »без хлопа і без пана« — »розвернулася весела«. Побіч тої радісної картини й інша — понура, але з таким самим змістом: в обороні України загинули козаки, що спочили в спільній братській могилі:

» . . . Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили!
Усі однако за волю лягли,
Усі ми і встанем . . . «
(»Буває, в неволі . . . «)

Тут іде мова про ту Україну — найвищу спільноту живих, мертвих і ненароджених. Це про неї, вже в неволі, Шевченко каже:

»Свою Україну любіть,
Любіть її . . . во врем'я люте,
В останню, тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!«
(»Чи ми ще зійдемося знову?«)

Але ті картини ідеального соціального ладу у вільній Україні, з підкресленням центрального становища людини і сім'ї на тлі веселого села, що вирости з української традиції, у Шевченкові часи були повністю заперечені суворою дійсністю. Російська неволя і неправда призвели Україну до повної руїни. Закріпачені люди, обезсилені рабською працею, відцуралися сміху й співу. Матері тільки прихапцем могли нагодувати своїх дітей. У родинах, що жили в постійній непевності за майбутнє, зникло щастя. Свавільні дідичі-поміщики насміхалися з людської гідності, знущалися над кріпаками, не шануючи і дівочої чести. Вони ж, пориваючи чи заманюючи жінок, розбивали подружжя, а чоловіків віддавали в »москалі«. В »москалі голили« і єдину дитину безпомічної вдови, позбавляючи її опіки на старість. І наслідок був такий, що »веселеє колись село« мусіло здаватися »темним і німим«. Неначе синтеза, промовляє ось така Шевченкова картина:

»Аж страх погано
У тім хорошому селі!
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалялись;

Стави бур'яном поросли.
 Село неначе почорніло,
 Неначе люди подуріли, —
 Німі на панщину ідуть
 І діточок своїх ведуть...«
 («І виріс я на чужині»)

Той стан загального пригнічення, що повністю заперечував українську сутність, прийшов як наслідок національного поневолення. Зле було в Україні за «шляхетської Польщі», але польська неволя, у порівнянні з московською, була ще меншим лихом, про що й пише поет, не заплісуючи очей на історичне зло, але й без ресантименту до поляків:

»Ляхи були, — усе взяли,
 Кров повипивали,
 А москалі і світ божий
 В путо закували«.
 («Невольник»)

В «Іржавці» Шевченко каже, що й ляхи просто оніміли б, побачивши те знущення, що його придумали «петрові собаки». Щоб остаточно зламати опір України, на козацьких трупах побудовано Петербург, а ворона з «Великого Льоху», яка символізує відношення Москви до України, нахваляється, як передувала 6000 козацьких душ під час прокладання однієї версти дороги. А скільки таких верст було? За вершок глуму треба уважати вживання українців в імперіялістичних війнах Росії — для завоювання свободолюбних кавказьких народів. У Шевченка, що здригається на згадку про вогненне море пролитої крові і сліз, цей факт викликає скаргу в присвяті друзів, що також загинув під час завоювання Кавказу:

»І тебе загнали, мій друже єдиний,
 Мій Якове добрий! Не за Україну,
 А за її ката довелось пролити
 Кров добру, не чорну; довелось запити
 З московської чаші московську отруту!«
 («Кавказ»)

Це повне заперечення усіх суспільних ідеалів людини із вогнем Прометея — мусіло викликати в неї бунт. Шевченко, що вірив у силу споконвічного слова, розпочав боротьбу своїм словом. А щоб воно мало силу, він молиться до святої Матері святого Сина на землі, що був найбільшим утіленням слова, і слово Якого перетривало в Євангелії століття:

»Не дай в неволі пропадати,
 Летучі літа марно тратить,
 Скорбящих радосте! Пошли,
 Пошли мені святее слово,
 Святої правди голос новий,

*І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!*

*Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось!«*

(«Неофіти»)

І справді, виняткову силу мало слово Шевченка, а які були його наслідки і для особистої долі Шевченка, і для майбутнього цілого народу — знаємо. Україна пробудилась жертвою Шевченка.

Із свого слова, Шевченко викував новий леміш до старого плуга, зорав переліг, на якому зійшли ножі обоюдні — розпанахали погане, гниле серце трудне, вицідили сукровату, рабську кров і налили живої — козацької, чистої святої! Та сам Шевченко пішов на заслання у руді, аж червоні степи, у пустиню, звідки вернувся зі зламаним здоров'ям і вмер на 47-му році життя, але не втратив до самої смерти дару вогненного слова.

Від дня смерти Т. Шевченка до сьогодні валилися і поставали імперії, а з деяких залишився тільки попіл. Скільки Шевченкових віщувань за той час сповнилося! І був час, коли здавалося, що зможемо спом'янути Пророка «не злим, тихим словом», що «помоляться на волі невольничі діти». Але — ще не судилося. Справді, впав царський трон, Господь поборов «першу силу», та прийшла друга — «ще лютіша!» Але Шевченкове слово живе далі, воно на сторожі нових рабів німих.

Ми свідомі того, що в цю саму пору, рівночасно з нами, Шевченківські роковини відзначають скрізь по цілому світі. І свідомість тої великої спільноти українців, що віддає поклін найбільшому своєму Генієві — радісна і велична, коли нам здається, що чуємо удари сердець розкинутих братів, що так сильно вдаряють в один такт, у спільному ритмі... А проте, коли глибше призадуматися, побачимо, що в цьому спільному святкуванні, поруч із монументальністю, є і найбільша трагедія Шевченкових роковин. Бо на рідних землях, де панує нова неволя і неправда, нові окупанти вживають святкових промовців і катедр продажних учених до того, щоб фальшивими словами удавано віддати пошану тому, кого насправді хочуть розп'яти і стерти пам'ять по ньому. Це ті, як казав Шевченко, що:

*». кують
Кайдани в серці, а словами
Медоточивими устами
Цілюються, і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар повезуть!«*

І жаль стає за тими часами, коли на рідній землі згадували поета тайком, у затемнених конспіративних кімнатах, наражуючи себе на заслання чи каторгу, бо тоді хоч хати були своїми хатами, а у своїй хаті була й своя правда. Бо тоді можна було бути певним, що за словами стоять справжні послідовники, а не «німії, подлії раби», не «лакеї», не «підніжки, грязь Москви». Шевченко завеликий, щоб його могли замовчати нові сатрапи чи сарданапали, і тому вони намагаються здеформувати, а то й зфальшувати його ідеї і творчість, знаючи, що грізне, гнівне слово поета однаковою мірою стосується як до царської, так і до большевицької російської імперії. Шевченкове прагнення соціальної справедливості і його ненависть до панів не є жодним доказом, що він, нібито, був т. зв. пролетарським поетом, бо вони впливали з пошанування людської гідності, яку тепер чекісти не гірше топчуть, ніж колись опричники чи чиновники охранки, примушуючи вимуштрованих яничарів сповняти ролю донощиків і фарисеїв у «мережаній лівреї», проклятих Шевченком.

Не їм, не їм, як казав Шевченко, за правду святую стати, за свободу! Удар теперішніх окупантів України по українській родині більше пляновий і схидний, ніж за попередньої, «першої сили»: знецінення большевицькою матеріялістичною філософією ідеальної любови, вирвання з лона сім'ї дитини і виховування її на яничара, що потім з цинізмом убиває матір або доносить на батька, знищення приватної власности, перетворення білих хаток на сірі комунальні житла, — все це впало на Україну страшним кошмарем. І якщо колись мати могла накормити дитину тільки прихапцем, відриваючись від панцизняної роботи, то сьогодні від дитини відриває матір новітня панщина в колгоспі. Розпустила покриток по Україні вже не панська сваволя, а большевицька пропаганда «вільної любови». Разом із тим знищено самооборону суспільства — прилюдну опінію. В Україні намножено нових панів за давню царською рецептою, що її згадує Шевченко, переповідаючи пораду московської ворони з «Великого Ляху», яка хоче сподіваному українському месії «розтопленим золотом залити очі» або «чинами скрутити руки», себто — новітніх зрадників-повелителів купила Москва за гроші, за почесні, за становища. Як колись козацькими кістками засипано московські болота, так у новім большевицькім царстві штучним голодом скошено мільйони жертв. І знову в Україні «неначе чума з лопатою ходила». А скільки людей вимордувано на Соловецьких островах, де 28 років мучився уже останній кошовий Запоріжжя, Петро Кальнишевський, з того — 25 років у кам'яному мішку, в клітці величиною 3 кроки вздовж і 2 вишир.

Чи треба більше аналогій, щоб пригадати, що всі великі Шевченкові суспільні ідеали однаковою мірою топтані і за царської

Росії і тепер за большевицької. Як дуже на часі Шевченків двостих: *»Тоді повісили Христа, Й тепер не втік би син Марії!«*

І тому такою непрошеною хулою мусять видаватися всі гучні святкування роковин Шевченка за залізною заслоною, тим більше, що в них будуть брати участь ті землячки, на яких Шевченко дивився з погордою за те, що вони гірше ворога розпинають Україну. І неначе чуємо його слова і сьогодні: *»п'явки, п'явки«,* продажні наємники *»чорнилом політі«* — *»московською блекотою«*. Це ті *»перевертні«* з *»Розритої Могили«,* що *»підрастають«,* щоб допомогти *»москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати«*. Це ті, що *»оглухли в кайданах«,* що *»хиляться, як і хилились«,* що як і *»обсипаний пудром Кирило«* — *»лижуть патинки«* нового деспота. Це ті, що колись про Гонту говорили як про розбійника, а нині в *»УРЕ«* під гаслом *»бандитизм«* пишуть про Бандеру, Мельника, Боровця та інших. Це їм відповів Шевченко:

*»Брешеш, людоморе!
За святу правду-волю
Розбійник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний;*

*Ви розбійники неситі,
Голодні ворони!«
(»Холодний Яр«)*

Це їм, *»не людям, а зміям«,* Шевченкове віщування:

*»Бо в день радости над вами
Розпадеться кара
І повіє огонь новий
Із Холодного Яру!«
(»Холодний яр«)*

Це їм загроза, запозичена з Апокаліпси:

*»Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших . . . І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на віки прокленетесь
Своїми синами!«*

(»Посланіє«)

На тлі Шевченкового віщування, як за »безчестіє, і зраду, і криводушіє« прийде »кара невсипуща«, як »біснுவатих«, винних »на хресті«, без ката« — »розтнуть, розірвуть, розіпнуть«, — розглядаємо і нашу роль у Шевченкові роковини.

Шевченко спинив поступовий внутрішній розклад української спільноти і тим урятував націю від загибелі. В науці дуже часто ставиться питання: чи був він останнім із звена великих державників, чи — навпаки — був їх предтечею. Найбільш імовірно, що він був одним і другим.

У Шевченкові роковини мусимо запитати себе: хто в наш час має стати тим звеном, що не сміє допустити до зникну державницького мислення у спільноті? Коли зіслання Пророка є ласкою Божою, то заповіт і завдання його перебирають на себе цілі покоління. І це мусимо усвідомити собі саме в цю урочисту хвилину, якщо хочемо, щоб наші Шевченківські святкування не були тільки хвиловим сповненням нашого обов'язку, а були правдивим поклоном перед терпіннями і заслугами Шевченка. Не легке це завдання, але коли хочемо уникнути віщованого Шевченком суду над нами, мусимо у братній згоді й любові йти шляхом, вказаним Шевченком: Бо

». щоб збудуть
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру . . .«
(»Я не нездужаю«)

Знаємо, що за той час нове — большевицьке — панство буде нові

»Палати мурувати,
Любить царя свого нового
Та візантійського прославлять
Та більше, бачиться, нічого!«

Але доля нового панства буде така, як і давного. І лише тоді »люди темнії, незрячі дива Господнії побачать«, тільки тоді »оживуть степи, озера« і »вольнії, широкії скрізь шляхи святії простеляться«, а колишні раби »позіходяться докупи, раді та веселі, і пустиню опанують веселії села!«

Шевченкові роковини відзначаємо в грізний час. Не можемо пом'янути нашого Генія »не злим, тихим словом у сім'ї вольній, великій«, бо насамперед мусимо сповнити першу частину його Заповіту, яка зобов'язує нас усіх: »Вставайте! Кайдани порвіте!«

Проф. Володимир ШАЯН

МІСТЕРІЯ МОГИЛИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА *

Я вже не раз підкреслював, що саме ідеї, світогляд і творчість пояснюють біографію великих людей, а не навпаки. Так щойно після розгляду ідеології Б. Грінченка зможемо дооцінити і зрозуміти апогей його життя. А найважливіша подія в житті Б. Грінченка має тісний, наочний зв'язок з історією України.

Ця найважливіша подія, відокремлена від розгляду його автобіографії, сталася 1892 року, отже вже в останні роки учительовання Б. Грінченка.

Місце драми: *Могила Тараса Шевченка.*

Особи драми: *Борис Грінченко,*

Іван Липа¹,

Микола Міхновський.

Дійство: ствердження ідей і програми, заснування Братства Тарасівців і присяга його засновників.

Не маємо, на жаль, повного тексту цієї історичної драми, не знаємо ні опису обряду, ні слів присяги, що її склали Борис Грінченко, Іван Липа і Микола Міхновський. Але знаємо, що про таке Братство мріяв Тарас Шевченко у своїй «Тризні», бачив його візію. І візія Шевченка здійснилася... на його Могилі.

Знаємо також, що втаємничені в це Велике Діло дотримали лицарської вірності складеній присязі. Найбільш прикметною характеристикою життя і творчості Б. Грінченка, як і Миколи Міхновського та Івана Липи, була непохитна, благородна вірність ідеям.

Не знаємо натхненних слів Братчиків, виголошених у цю історичну ніч, а може, це було вранці, коли над Дніпром і над могилою Шевченка сходило сонце.

*) Окремий розділ із праці «Життя і творчість Бориса Грінченка», що саме друкується у «Виз. Шляху».

1) Іван Липа — визначний український діяч, що з гуртком своїх товаришів-однодумців започаткував новітній український політичний рух на Наддніпрянщині. Народився Іван Липа 1865 року, по професії лікар. Був ініціатором заснування товариства «Братерство Тарасівців», яке мало за мету здобути самостійність України. В 1893 р. Тарасівців розгромлено й Іван Липа опинився у в'язниці. З відновленням Української держави в 1918-1921 роках, Іван Липа працював як письменник і видавець, у 1919 р. був міністром віроісповідань, а потім (1921 р.) міністром здоров'я. Помер 13-го листопада 1923 року. Іван Липа — батько відомого Юрія Липи (лікаря, поета, письменника і публіциста), що в серпні 1944 р. згинув у рядах УПА, як шеф Санітарної служби УПА-Південь, — ред. «Виз. Шляху».

Але не будемо далекі від правди, коли скажемо, що слово Бориса Грінченка на могилі Тараса Шевченка своїм змістом не багато різнилося від кінцевої промови Демида у його повісті «На розпутті». Очевидно, це таємне слово Грінченка, вільне навіть від австрійської цензури, було сильніше, отже самостійність України мусіла звучати в ньому піднесено й благородно.

Якщо йдеться про М. Міхновського, то його слово напевне було зав'язком його історичної проклямації «Самостійна Україна».

Коли вглибитися в цю подію, то справді якесь метафізичне зворушення охоплює цілу істоту. Містерія Великої Могили пере-кликається в історії з містерією «Великого Льоху» Шевченка.

Можливо, що хтось із вчених-істориків запротестує тут: мовляв, «Великий Льох» Шевченка це поема, а не якась історична подія.

Відповідаю: «Великий Льох» це дійсна подія у дійсному духовому житті Тараса Шевченка. І без цієї події, без другого духового народження Шевченка до його важливої і усвідомленої місії — історична дія була б неможлива. Тому прикро, що дехто бачить історію тільки поверхово, а всім, хто так бачить і думає, можна порадити тільки одне — проаналізуйте містерію Великої Могили, що про неї мова. Це чиста історія і, одночасно, чиста література. Різниця тільки в тому, що містерія, пережита Шевченком, була одноособова і без свідків, отже, як дехто каже, «неісторична», а містерія Великої Могили була кілька-особова, отже, ніхто не може заперечити її історичного значення.

Тут віра Шевченка перетворилася у дійсність, його візія, зображена в цілій його творчості, зокрема в «Тризні», сповнилася.

В містерійній poemі Шевченка «Великий Льох» із могили Богдана, коли її розкопали і кості його побачили світло сонця, знову встає дух Богдана, родиться наново...

Шевченко працював в археологічній комісії. Разом із нею розкопував могили, що говорили до нього, виявляли йому весь історичний зміст боротьби і героїзму тих, що спочивали в могилах. Із розкопаних могил, кажучи образowo, встає їхній дух, себто, в прагматичному розумінні, виявляється ідеологічний зміст боротьби поляглих борців. Звідсіля зав'язок цілого циклу poem Шевченка, що зв'язані з темою могил — «Великий Льох», «Розрита Могила», «Церква домовина». До цієї останньої і проречистий малюнок Шевченка — таємне світло, що сіяє із глибини, само з себе, а не ззовні.

В одну з таких ночей, а може, в один з таких днів, над могилою дозрів Дух — чи, як скажуть прагматисти, тільки «інтелект» — Шевченка до його історичної дії, щоб «рятувати землю наново», як писав він про це в «Тризні», себто, продовжувати визвольне діло самого Богдана. Це звучало сміливо, але тільки такий прав-

дивий чин може врятувати батьківщину. Шевченко вже раніше (в тій же «Тризні») вирішив присвятити їй своє життя. Він хоче відродити визвольний чин Богдана, не зважаючи на те, що одночасно засуджує його трагічну помилку — Переяславський договір.

Так дух Богдана народжується вдруге, втілюється у візії Шевченка. Нічого не порадино, що історики-матеріялісти не можуть «намацати» в історії «людської душі». Тут з ними попрощаємось.

Очевидно, Шевченко не міг подати факт його духового життя іншим способом, як тільки через поетичну візію містерії «Великого Льоху», але досить ясно залишив нам ключ для її розуміння:

» . . . Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати! . .
.
І розпустить правду й волю
По всій Україні!«

Немає сумніву, що тим, що «розпустить правду й волю по всій Україні» був сам Тарас Шевченко. Він піднявся до такого важкого героїчного чину і довершив його.

З ідеї і чину Богдана родиться ідеологія, а далі — її носій і реалізатор, що поставив започатковане діло на вищому рівні національно-духової свідомості.

»Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином . . .«

Це народився Месія України! Дух родиться із Духу.

Хто тої дійсності не розуміє, він нічого не зрозуміє і з історії духовості України.

Даремні були б мої спроби перекласти ті дійсні факти на мову істориків-матеріялістів чи учених-прагматистів. Мої шляхи з ними давно розійшлися і не шукаю з ними жодних компромісів. Шукаю тільки зрозуміння у тих, що пережили дійсність другого народження у свідомій революційній самопожертві та у власному чині.

На могилі Тараса Шевченка пробудилися до справжнього національно-духового життя Тарасівці, що в той же самий момент почали продовжувати революційний чин самого Шевченка.

Так здійснюється в історії глибока, невидима для голого ока тяглість політичного чину і духового розвитку, передається спад-

щина свідомости Духу Нації через її втілення у Богдані, Григорію, Тарасі, а оце — через духове пробудження Тарасівців, осяянних світлом того самого, єдиного вічно-живучого Духу Нації.

Очевидно, що така містерія переємности історичної і духової спадщини, така присяга на вірність Ідеям Визволення стає центральною подією в житті кожної ідейної людини.

Такою ж центральною подією мусіла бути ця містерія і для всіх Тарасівців.

Про вірність цій присязі, складеної Міхновським, не треба й говорити, бо Міхновський відомий у нашій історії творець, або один з творців, українського націоналістичного руху — Революційної Української Партії (РУП).

Засновники Братства Тарасівців немов поділилися своїми ролями. Борис Грінченко наголошує і здійснює суспільно-громадську, національно-культурну і просвітню частину діяльності Тарасівців, а Микола Міхновський — революційно-політичну частину того ж самого єдиного Чину.

Повне висвітлення цієї події вимагає ще глибших дослідів, але сам цей факт говорить за себе, дарма що історики нашої літератури не все саме так зрозуміли завдання української літератури і не все саме так оцінювали значення української літератури для самої історії. Але наявність цього історичного факту цілком певно підтверджує наголошену нами пов'язаність української літератури з історією визвольного чину.

Політично-революційна боротьба української нації, як організований і програмовий рух, почалася на могилі Шевченка, де створено Братство Тарасівців, надхненне ідеологією Шевченка і його Живим Духом.

»Начетверо розкопана
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби то,
Якби то найшли те, що там схоронили...
Не плакали б діти, мати не журилась...»
(»Розрита могила«)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КРИТИКИ

ПРО АВТОРА

Трохим Зіньківський, автор праці *«Т. Шевченко в світлі європейської критики»*, народився 23-го липня 1861 року в містечку Бердянка, в родині вбогого робітника. В батьків Трохима було шестеро дітей. Їх хатина стояла близько морського берега і ця жива, невсипуща стихія козацького Синього моря виховувала Трохима в гурті таких же як і він, бездольних хлопців. Кораблі, що він їх часто бачив на хвилях моря, були для нього вістунами незнаних світів. Так у хлопця пробудилося негамовне прагнення знання.

Здоров'я Трохима було тендітне, вдача його тиха, вдумлива, чутлива, чиста. Відзначався він завзятістю характеру, читав що попало під руки, сприймав усе глибоко, запам'ятував, а згодом навчав і інших хлопців з-над моря у відлюдній надбережній колибі.

До школи йшов пішки з Теодосії до Карасубазари. Тут складав іспити, учився в голоді, живлячись тільки горіхами, що їх роздобував у садах. Але іспит склав добре.

В той час він захворів курячою сліпотою, як думав його учитель, але потім виявилось, що це трахома. Хлопець мусів залишити школу і їхати до Харкова лікуватися. Тут опинився без грошей і засобів на життя і так почалася його довга одісея, вперта боротьба за хліб, за науку, за книжку, за доступ до бібліотек, за знання. Але це справжнє «дно життя» не зламало морально нашого «босяка», не знищило його ідеалізму, навпаки — загартувало його ніжне, чисте, полум'яне серце.

В безвихідній ситуації він з одним своїм другом рішився на відважний крок — вступити до війська і там здобувати знання. Щоб здійснити це рішення треба було справді геройського подвигу. Йому довелося мандрувати по 45 верст денно — пішки, босоніж, кам'янистими дорогами, а потім довгі дні ждати в голоді тільки на те, щоб потрапити на голодний солдатський харч.

Врешті всі найтяжчі проби він переборов і попав у юнкерську школу, де закінчив гімназію. Жахливе товариство юнкерів не зіпсувало хлопця, він у своїй кімнатці вчився «механічно» муштри, а одночасно вивчав греку, латину і французьку мову. Так склав гімназіяльні іспити і став старшиною.

Вчився далі ночами із залізним завзяттям, підготовляючи себе до дальшого етапу. Врешті дістався до Військової Академії в Петербурзі, де пройшов серію важких іспитів. Кінцевий іспит він здав 5-м на 57 кандидатів, з яких до Академії прийняли тільки 25. Це було 1887 року. Тепер він уже мав більше часу на власну літературну й наукову працю.

Шість років листувався він з Борисом Грінченком і нарешті, 17-го грудня 1886 року, зустрівся з ним особисто. Три дні провели вони у довгих розмовах про літературу та ідеї українського націоналізму і з того часу він став співборцем Грінченка.

В Петербурзі Трохим Зіньківський нав'язує знайомство з українською громадою, але розчаровується у її кволій праці та опортунізмі. Його рукописна праця (не призначена до друку) *«Молода Україна, її становище і шлях»* своїми сміливими думками перелякала його земляків і не знайшла в них підтримки. Тільки студентська молодь підхопила його ідеї.

Т. Зіньківський виразно захищав націоналістичні позиції, поєднавши їх із благородним гуманізмом. Щоправда, він не заперечував модних у той час федералістичних позицій своїх земляків-обивателів, але висунув сміливі твердження, що Москва жодної федерації вільних народів не хоче, бо федерацію вона розуміє тільки по-своєму. Такі його думки нагнали ще більше страху «обивателям». Зіньківський доводив фактами, що Москва ніколи не погодиться на федерацію вільних народів, бо її мета — цілковито поглинути всі інші національності, отже федерація може бути тільки союзом поневолених націй проти Москви.

Між своїми сучасниками Т. Зіньківський мабуть перший глибоко збагнув правдиву суть Москви і яскраво схарактеризував вдачу москалів.

В *«Молодій Україні»* (стор. 107-108) він пише так:

«...Москалі в громадському житті виявляють своє національне Я тим, що знущаються з інших народів, які попали в їхні пазури. Що вони тепер виробляють з нещасними народами від «фискихъ гладныхъ скалъ до пламенной Колхиды»? Скажуть, що це тільки уряд, а не народ, що московський народ, мовляв, якби мав змогу висловити свої думки, осудив би це варварство? На превелике нещастя — це неправда. Бо урядове поступування в ділянці асиміляції повністю відповідає поглядам самого московського народу, його історії, його культури. Прислухайтесь лише до російського письменства, — усе воно, якщо не рахуючи одного-двох часописів, наголо централістичне, асиміляторське. Не треба забувати, що уряд державний, який не вчорашнім випадком став ним, а цілі століття живе, — це органічний витвір історії народу, і російський уряд гармонійний і логічний витвір історії московського народу. Я певен, що коли навіть у Росії буде конституція, російська громада і її письменство будуть наголо централістичні і федералістів, як і тепер, буде одна жменька. Хіба б ті вакханалії асиміляторські, що нищать культуру в Остзейщині, у Польщі, на Україні та скрізь, де тільки червоних сорочок та личаків не носять, — хіба б ті скажені вакханалії були можливі, якби вони не відповідали асиміляторським бажанням московської громади? Адже ця громада працює, виконує міністерські накази та програми і тільки вона може їм дати «кровь и плоть». Коли б вона залюбки і самохіть не робила своєї темної і лиходійної роботи, урядові намагання були б мертвонароджені й марні, без громадської підмоги тільки самими урядовцями міністерські проєкти не далеко заїхали б. Коротко, я хочу сказати, що народ, який виховав у себе деспотів, деспотично буде поводитися і з тим, хто матиме нещастя упасти під його п'яту. Раб, зробившись силою, стає деспотом».

Ця цитата з праці Т. Зіньківського не менш актуальна і сьогодні, ніж була в його часи. Вона ще й досі лякає деяких наших земляків-обивателів своєю гострою, але правдивою характеристикою москалів. А він же ж, як старшина московської царської армії, добре збагнув московську природу.

Зіньківський писав і оповідання, байки, перекладав клясиків та європейських письменників. Плянував і підготовляв свої наукові праці. Здоров'я Зіньківського, виснажене військовою службою і надмірною нічною літературною і науковою працею, цілковито підупадає. Його звільняють з військової служби, але своєї літературної і наукової праці він не кидає до останньої хвилини свого життя.

20-го червня 1891 року, на 30-му році життя, він помер у хаті батька, над Синім морем.

Писав під псевдонімом Трохим Звіздочот. Твори Зіньківського видав по його смерті Борис Грінченко, зібравши у двох томах все, що міг віднайти й що було готове до друку. Але залишилося ще багато приготованого матеріалу до граматики української мови та до інших незакінчених праць.

Як вступ до творів Зіньківського Борис Грінченко (під псевдонімом В. Чайченко) написав обширну біографію Зіньківського, яку читається як героїчну повість. Найціннішими з творів Зіньківського є його ідеологічні праці: «Національне питання у Росії» (3. 11. 1888), «Тарас Шевченко в світлі європейської критики» (12. 2. 1889), «Молода Україна, її становище і шлях» (1890) та розпочата ним студія про Фіхте Старшого. В цій незакінченій праці Зіньківський ставить наголос на філософські основи ідеалістичної націоналогії.

Праці Зіньківського цінні й сьогодні, особливо правдивою характеристикою природи Москви. Кожне його слово про Москву — актуальне.

Ось які висновки зробив Зіньківський у Петербурзі, з цього «найблисучішого» осередка московської культури, що мала поглинути його рідну українську культуру:

«Економічний гніт і економічна неволя менше вадять народности, ніж гніт культурний; я сміливо і явно кажу, що гніт турецький або якої хочете дикої орди, ще благодать перед гнітом нації, попсованої вже цивілізацією, нації такої, що знає, де дошкульніше вдарити. Дика орда руйнує економічно, грабує, але ці лиха такої ж природи, як усяке стихійне лихо: град, посуха, землетрус — найшло, понищило, зруйнувало господарство і зникло; і всі ті економічні втрати праця зараз надолужить і знаку по ній не зостанеться. Не те саме є панування квазі-цивілізованого варварства. Це варварство вже знає табличку множення і вже вміє лічити навіть на мільйони; крім того, воно розуміє, що йому не буде волі, коли підвладні йому матимуть іншу від нього натуру — ерго — думка дика готова: що більше нас, що голів у нас більше і м'яса військового, то більше шашлика можемо видерти від сусіда, більше сакелів у голого пограбувати, а щоб це м'ясо так і зосталося м'ясом і забуло про свою людську натуру, схильну все ж до розумного життя і до добра, — треба всіх підвести під один копил, так щоб тільки йменням можна було відрізнати Івана від Степана. Скінчивши таку працю, будемо мати грандіозну силу в руках, машину, м'ясива мільйони, щоб загарбати — ну, хоч півсвіту, а то й увесь світ; — хіба це не ідея? І чим ідея такого розміру менш фантастична, ніж Калігуліне бажання, щоб люд увесь мав одну голову, щоб її відтяти за одним магом? І ось отакі культурні варвари уважають за головну річ вийняти душу з народу, знищити його культурну і моральну істоту, асимілювати. Що може

бути для народу дорожче від його духової істоти? І ось отаке варварство, що вчора тільки навчилося слябізувати, бере у монополію освіту, культуру, мову, — все, чим виявляється дух у народу, — перекручує і краде навіть чужу історію, накидає іншим (народам) варварські гідкі ідеали деспотизму, ідеали вироблені під батогом, кайданами од степового варвара і завиває у ризи й оморфи патріархів візантійських і їх помічників лукавих, єврейських... таких гідких, як Терсит, квазі-служителів Бога, що самі наругу чинять щоденну над Його престолом, що є розпинателями Христа, гіршими від архисерів жидівських; — тоді повісили Христа, і тепер не втік би син Марії, і перші б вони скажено закричали: «Розпни, розпни!»

Хоч під тиском часу і безмірного тогочасного опортунізму Зінківський не зірвав з ідеями федералізму, закоріненими Костомаровим, проте він зовсім чітко філософічно обґрунтував концепцію націоналізму в системі філософії історії. В цьому аспекті він усвідомлював собі, що «федерація» є тільки паліативом, оскільки концепція нації, як творчого підмету історії, вимагає логічно свого завершення у національно-державній суверенності. Цей єдиноправильний висновок із теорії націоналізму зробив, як відомо, Микола Міхновський.

Нижче передруковуємо (з незначними скороченнями) працю Т. Зінківського п. з. «Тарас Шевченко в світлі європейської критики». Твори Т. Зінківського зрадаговані Борисом Грінченком, але видані у Львові, видрукувані тодішнім галицьким правописом. Мабуть через брак знання тодішньої літературної української мови, якою писав Борис Грінченко, видавці твору Зінківського, крім правопису, змінювали і деякі, невідомі в Галичині слова і допустилися помилок, які порушили ясність вислову думок автора. Передруковуючи працю Зінківського, ми були примушені зробити необхідні правописні й мовні виправлення, щоб праця була зрозумілою для сучасного читача.

Ред. «Виз. Шляху»

*

О, Клію, якого мужа або героя ти піднялася
славити на лірі чи сурмі?

Бога якого?

Чиє це імення розносить дзвінкий гомін
серед тінистих узгір'їв Гелікону,
чи над (високим) Піндом, чи (на верхах)
Гемосу, покритих кригою.

А звідси лісові діви шукають навамання
Орфея ясноголосого.

Не треба й писати про те, хто такий для України-Руси Тарас Шевченко. Ми всі знаємо, що це наш поет всенародний, наша невмируща слава, наша програма політична, суспільна і міжнародна. Через Шевченка знає світ Україну, через нього дізнається про її душу і її майбутнє.

»Пізнати Шевченка, — каже польський критик Батаґлія, — це річ не малої ваги: це правдивий воскреситель нової української ідеї, що вийшла в його образі з лона України, це її представник; і скільки є щирих інтелігентних українців, кожен із них шанує Шевченка як батька нової ідеї, втіленої ним у давнє тіло, хоч і мертве продовж довгих років... І частина галицької молоді живе його ідеями... Пізнати Шевченка, кажу, — це річ для поляків дуже великої ваги; пізнавши його, зможемо розпізнати джерело чистої води з-посеред самих українців. Пізнавши носія цієї ідеї, єдиного справжнього її представника, дізнаємося про благородні й повні самопосягати заміри значної частини українців... Діло їхнє вже освячене і скріплене стражданням їх мучеників«¹.

Та не тільки інтелігенція знає Шевченка, знає добре свого Кобзаря і наш народ. Його пісні, думки, стали народними: народ співає їх, як свої.

»Дуже тяжко було б знайти в усій новій історії щонебудь подібне до цього літературного відродження², що так порушило б найглибші підвалини великої народності, і даремно було б шукати поета, якому неосвічений, майже неписьменний люд віддавав би таку шану, як, звичайно, віддає святим і релігійним святошам«, — пише про Шевченка француз Дюран³.

Далі цей же критик порівнює глибоку пошану нашого народу до Шевченкової могили з тією пошаною, яку віддають освічені французи Вольтеровій пам'яті, навідуючись до його замчища у Фернеї: »Те, що роблять у нас, — каже він, — освічені, шануючи Вольтерову пам'ять, це на Україні робить люд, правдивий сірий люд, щоб пошанувати Шевченка, могила якого ніколи не пустіє. З першим весняним подихом, коли соняшне тепло розтопить кригу, що вкривала країну, прочани, як колись стародавні прочани, сходяться звідусіль до могили, щоб провести тут час. Посідавши на муріжку, спочивають тут проти сонечка, балакають між собою і кожний, по черзі, співає своїм власним способом найкращі поетові думки, пригравуючи на бандурі«⁴.

Цей опис звичайною французькою манерою несвідомим людям може видаватись трошки ідилічним, але ми подамо ще друге свідчення, яке може упевнити нас, якої популярності і слави зажив незабутній Тарас серед простого українського люду. Ось що переказує нам А. Смоктій у своїх згадках про Шевченка:

»Багацько його думок, а навіть уривків із його поем розповсюджено скрізь по Україні⁵. Чимало разів розпитував я наших селян, щоб дізнатися, чи знають вони свого Кобзаря та як його розуміють. Справді, ймення Шевченка добре відоме народові. Крім того, люд уявляє собі його і малює

1) Taras Szewczenko. Życie jego i pisma. Gwido baron Battaglia. (kar. 55). Lwów 1865.

2) Шевченкову поезію Дюран уважає за відроджену старосвітську, кобзарську.

3) E. Duran. Le poète national de la Petite Russie T. Shevtchenko. Revue des deux mondes. 1876 Juin.

4) Ibidem.

5) Воспоминанія о Шевченкѣ. Кіевск. Стар., ч. 9-10, 1883, стор. 320.

у своїх легендарних переказах як героя, що рівний іншим улюбленим його історичних особах, як от Морозенко, Палій та інші. Уваги гідне й те, що люд якнайкраще зрозумів і оцінив поета, що й висловив у своїх переказах по-своєму. Беручи до уваги все, що мені доводилось про нього чути, я бачив, що Шевченко виступає як народний герой, що боронить рідний йому сірий люд, що виступає проти гноблення і обездолення селян та обстоює їхню волю».

»Та Шевченко цей дуже клопотався за людей, що робили в панів панщину, і дуже просив за них царя, щоб той дав їм волю. А цар все таки волі не давав. От раз прийшов він до царя, його впустили в палатку, він хап за шапку та об землю трах, та й каже тоді цареві: оце тільки твоєї землі, що під шапкою, а над усією землею пани царюють! Всесь світ я із'їздив, а ніде не бачив, щоб так було гірко та важко жити людям, як у твоїм царстві«⁶.

І для української інтелігенції, Шевченко більш, ніж людина. Історія його життя, як він сам писав, — це картка з історії України, тому-то він для українців той Палладієм святий, до якого одночасно звертають очі всі ті, що живуть однаковими ідеалами; ідеалами, що так виспівані чи виписані соками його серця. Це вельми поетично висловив француз Дюран:

»Українці — каже він, — почувають потребу зімкнутися до купи і до єдності мови долучити другу, не менш ідеальну єдність, а це — імення, всіма шановане. Двоє коханців — кінчає він, — хіба не почуваються ближче одне до одного, на одну зіроньку позираючи«⁷.

Нам може тепер видаватися дивовижним, що такий всенародний великий поет, як Шевченко, спочатку, до 60 років, звернув тільки невеличку, дуже невеличку, увагу на себе в російській критиці, та й ця увага може видаватися нам тепер нічим іншим, як тільки нерозумною лайкою на генія. А коли прислухатися навіть до того, що говорилося без піни на губах, то й там ми не бачимо жодної критики, хіба почуємо, що ця мужицька мова, за яку росіяни уважають українську, буцімто зовсім нездатна до літературного вжитку.

Ось що писав тоді батько російської критики, Белінський, про Шевченкові «Гайдамаки»:

»Читачам «Отечеств. Зап.» відомі наші думки про появу т. зв. української літератури (а ці «думки» вертілися на тому, що писати «мужичою мовою», значить, каляти чепурну московську літературу). Не нагадуватимемо ще раз про це, а лиш додамо, що нова спроба Шевченкових «співаній», упривілейованого, здається, українського поета, ще більше упевняє нас у тому, що подібні речі видаються лише для втіхи та науки самих авторів: іншої публіки, здається, в них нема. Але коли ті панове «кобзарі» мають на думці своїми «поемами» принести якусь користь для нижчих станів своїх земляків, то вони вельми помиляються: не зважаючи на повню найвульгарніших

⁶) Киевск. Стар., ч. 8, 1882, стор. 371-373.

⁷) Deux amants qui regardent la même ne se sentent-ils plus près l'un de l'autre?

та сороміцьких слів і виразів, у їхніх поемах нема невишуканого сюжету й вислову, повно чудернацьких вигадок і звичок, що є властиві всім ледачим поетам, часто ані трішки не народні, хоча й будовано їх на цитатах з історії, з пісень та переказів, — отже тому вони простому людові не є зрозумілі (!) й не мають у собі нічого прихильного йому»⁸.

Щоб до пуття зрозуміти цю нахабну, недотепну й недостойну тираду Белінського, не вадить згадати, що таке була російська література того часу (40-ві роки). Література ця була не що інше, як тільки дворянсько-чиновницька забавка, загалом потрібна для «освіченої людини», — як от усякий інший європейський комфорт — чорний фрак, лакировані чоботи, «шти» — без прусів і таке інше. Про службу і присвячення літератури освіті та піднесенню простого люду з морального й економічного занепаду не дбали навіть такі «радикали», як Белінський: «Мужицьке життя само по собі мало цікаве (sic!) для освіченої (?) людини, — писав цей народовець про Квітчину оперетку «Сватання на Гончарівці»... Головний інтерес (цих повістей) — це мужицька простодушність та краса мужицької бесіди. Усе це вже якось набридло». Чи чуєте, яким салюном це пахне?!

І це поступова, передова література, а що ж загал? Погляд на літературу, як на забавку, як ще шановний «Феліцин співака», Державин, казав, що поезія мусить служити різним «меценатам» таким напоєм, як «въ жаркой день сладкой лимонадъ», цей погляд був єдино можливий і єдино зрозумілий.

Правда, в часи Белінського цим «лимонадом» упивалися вже не тільки одні меценати, а й дріб'язок усякий, але все ж таки вичищений і вимитий, а не якесь там сіре личакове бидло. Правда, Белінський розумів навіть Гоголя, але ж як-не-як, а й Гоголь призначався тільки для салонів і канцелярій. Так, принаймні, Белінському здавалось. Але українська література, та ще й чисто «мужицька!» — «Та це чудасія мосьпане!» Такої народної, щиро-демократичної літератури у росіян тоді ще й признаки не було. Вони ще писали «високим стилем» і кожний «поета» їхній, такий навіть як Пушкін, неперемінно ще кульбачив «Пегаса» та — здершись на самісінький «Парнас» — уможувався на хмарах і вже тоді з високости «...на лирѣ вдохновенно рукой розсѣянной бряцалъ» і говорив із презирством, як личить Аполлоновому намісникові, темній «черні»: «...падіте прочь! Какое дѣло пасту мирнаму да вас?... Давольна съ васъ бичей, темниц и тапаровъ»; писали в хмари залітаючі «оди» до дрібненьких богів... і — більш нічого! І самий, ще й тепер ніким не замінений Пушкін був тільки більш дотепнішим не чистою, хорошою, мовою співцем-солодотелем, як от і Державін. Досить згадати той же самий солодкий «лимонад» у його: «Не для житейскаво валенья, не для корысти, не для битвъ, мы раждены для вдохнованья, для пѣсень сладкихъ и малитвъ». Кому «малитвъ»?! Гоголь — породження українського генія, показав їм справжній шлях реального побутописання і, як кажу, Белінський зрозумів Гоголя, але зрозуміти прояв українського генія в українській мові — це вже було

8) Бѣлинскій. Отечест. Зап. 1842, т. XXII.

занадто! Крім «лимонаду», якого в українській літературі й не могло бути, тут треба ще долучити національну нетолеранцію: сміють, бачте, писати якоюсь іншою мовою, замість збагачувати російську! Як же не карати?! Тому-то Белінський у своїх розборах українських письменників плутається у новопридбаних, завдяки творам Гоголя, реалістичних поглядах і збивається на загальну тропу «солодкого лимонаду». Так лаючи ненависного йому «мужицького» письменника Квітку за його (хоч і по-російськи написані) «Походження Столбикова», він навчав, як треба показувати бруд життя у письменстві, нагадуючи якогось літературного джигуна і хверта (в Салогубовій Аптекарії). Ось, мовляв, міг у житті видаватися гидким, а в оповіданні він тільки «милай». І додає: Це значить, що в письменстві людей треба показувати очищеними і вимитими⁹. Хто в тій невмитій тираді пізнає «реаліста» Белінського? Бачте, виходило, що Квітка винен і за те, що «члены суда и прочія лица въ такой наготѣ и так рѣзко изображены въ романѣ»¹⁰.

Пізнавши такий сумний стан тогочасної російської літератури, можемо зрозуміти, яку правду сказав німецький критик Kawerau про вихід «Кобзаря» 1840 року:

»На ласкаве прийняття (auf den Beifall) московської пануючої критики не міг він (Шевченко) ніяким чином рахувати. Український поет! »В негоду, вночі, хто їде так пізно!« Ця любов до батьківщини, ця палка прихильність до своєї неньки, до прекрасної України. — все це, навпаки, тільки відвертало більше, бо так було мало придатне до офіційного тону. А надто вже ті суспільні картини на темній, темрявою покритій основі, ці жалі-нарікання, часом страшні нарікання на існуючий громадський уклад, то пригадавши собі тодішній стан російського письменства — треба справді дивуватись із цієї юнацької відваги того, хто на придворнім, по натурі, російським Парнасі, ці перекірливі, ці демократичні парості намагався прищепити»¹¹.

А сам Шевченко ось що відказав своїм квазі-критикам у «Гайдамаках»:

»А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються.
Такі, бачте, люди...
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву...
Дарма праця, пане-брате!
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,

⁹) Ibidem, t. VI, стор. 327-328.

¹⁰) Ibidem, стор. 329.

¹¹) Waldemar Kawerau. Magazin für die Literatur des Auslandes. 1878, No. 12.

Співай про »Матрьошу«,
Про »Парашу, радість нашу«,
Султан, паркет, шпори, —
От де слава! А то співа:
»Грає синє море!«
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках«!...
— Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий;
А розумне ваше слово
Брехнею підбите«.

Тут вірна й виразна оцінка тієї паркетної літератури з її критиками!

Ось як зустріла, ось як привітала російська критика безсмертної слави Кобзаря! А деякі росіяни і тепер, блаженні у своїй гордині, думають: »Що ж може бути доброго з Назарету? — і трактують Шевченка так, що за них і нам трошки соромно стає! Так Петрову, що взявся писати історію української літератури, здається, що не тільки вся література загалом, а й Шевченкова поезія не що інше, як тільки наслідування, убоге шкандибання за російською (!!!): »...перші Шевченкові твори написані в баладній формі на зразок романтики Козлова і Жуковського«¹² — каже цей добродій. А »Наймичку« уважає за запозичений у Пушкіна сюжет — переспівом романсу »Подъ вечеръ, осенью ненастной!« і таке інше¹³.

Та й не швидко, пророче український, дочекався ти розумної ради, правдивого слова — аж у домовині! А як бажав він почути, як ревно хотів »того писання святого«, про це свідчить одна з його думок 1848 року, написана вже в московській неволі:

»Хіба самому написать
Таки посланіє про себе,
Та все дочиста розказать,
Усе, що треба, що й не треба!
А то не діждешся його,
Того писання святого,
Святої правди ні від кого.
Та й ждять не маю од кого,
Бо вже б, здавалося, пора;
Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я »Кобзаря«,
А їм неначе рот зашито:
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!

¹²) Н. Петровъ. Исторія украинской литер. XIX, 1884, стор. 362.

¹³) Ibidem, стор. 363 et passim.

Не похвали собі, громадо, —
Без неї може обійдусь —
А ради жду собі, поради;
Та, мабуть, в яму перейду
І з москалів, а не діждусь...
Мені, було, аж серце мліло, —
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хтонебудь мені сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За що я Україну люблю?
Чи варт вона вогню святого?
Бо хоч зостаріюсь за того,
А ще не знаю, що роблю.

Тільки та сила, той гарт великої душі, що ними обдаровані генії, допомогли Шевченкові витерпіти ту байдужість і людську сліпоту, допомогли йому не зневіритися у себе самого і в свої ідеали, начхати на їхній присуд:

»Нічого, друже! Не журися:
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй —
Вона капуста головата«.

Та по смерті Шевченка його правда не вмерла, слава його дивом стала по всьому світі й усе заговорило; весь світ великий, уся Європа присудила йому належне місце в Пантеоні всесвітнього письменства. Яке ж це місце — ми й хочемо про нього дізнатися.

Корені Шевченкової поезії, це дерево на якому вона розпукла й розцвілась, європейська критика вбачає виключно — підкреслюємо — виключно в народній українській поезії і ніде більше, і з жодними у світі Жуковськими та Пушкініми (як і вся українська література взагалі) Шевченкова поезія не має ніякогісенького зв'язку. Щоб повністю зрозуміти Шевченка, європейська критика розглядає насамперед українську народну поезію, ті підвалини, на яких виріс і викохався геній нашого Кобзаря.

»Нема такої іншої країни, — каже Боденштедт, перекладач на німецьку мову українських історичних дум, — де б дерево народної поезії принесло такий розкішний овоч, ніде інде народний дух так живуче, так правдиво не виявився у своїх піснях, як в українців. Яке глибоке, справжнє людяне чуття, яка, шарпаюча душу, журба, висловлена в цих піснях. Які пестощі, сполучені з мужньою силою, пробиваються у піснях про кохання. Але такт і соромливість чуття, що панують у них скрізь, надто виразні. Між усіма українськими піснями нема ні одної, що змусила б почервоніти найсоромливішу дівчину... До того ж українська мова найпридатніша до поезії між усіма слов'янськими мовами. Вона милозвучніша, ніж інші слов'янські мови і має велику музичну силу«¹⁴.

¹⁴) Bodenstedt. Die poetische Ukraine. Seite 16. Stuttgart, 1845.

Інший німецький критик, Jahrgang, каже: «Українська мова має гармонійність і м'якість і з-поміж усіх братніх північних мов має найбільшу здатність до музики і співу. Їхня (українців) народна поезія найбагатша в Європі. Вона володіє естетичним скарбом, має поетичний розмах і яскравість вислову, має щось у собі високе, якийсь зворушуючий смуток, задуму й живопис... Це вічне споглядання на щось, це млість і мука, це переливи смутку й радощів»¹⁵.

«Українська народна пісня, каже знаменитий Frantzós¹⁶, — не тільки може порівнятися з піснею кожного іншого племені, а й перевищує більшість цих племен ніжною чутливістю, багатством і глибокістю чуття. Скільки літ я вже працював над перекладами цих пісень і знаючись на них добре, все ж таки, коли бачив нові їх збірники — вони знову вражали мене й поривали мою душу. На таким розкішнім ґрунті викохалась письменна українська література. Це такий ґрунт, що дає українській літературі соки і свій власний пожиток настільки багатий, щоб література ця могла бути оригінальна, самостійна, *par excellence*, така оригінальна й самобутня (не зважаючи на всі брутальні утиски), якою не могла б бути, і досі не є, московська.

«Вже ці пісні, — пише він далі, — показують, яка поетична міць властива цій народній душі. Але письменна українська література має бути дальшим доказом цього. Вона корениться у народній пісні, тримається на ній і зберігає свою силу та глибину, додаючи ще й кебету komponувати, скарби живопису, чари великої і первотворчої індивідуальності. На найбагатшу матерію, щоб випробувати її хист і кебету, нема недостаті: а це має бути — колишня величність і теперішнє бідкування, розкішні степові красвиди, люди викохані на лоні природи, старосвітські зворушуючі звичаї та спогади. Не дивно, отже, що додам до того, що багато українців виявили себе прекрасними поетами»¹⁷.

Перелічивши потім, яких дали українці велетнів духу чужинцям — Гоголя, Богдана Залеського та інших, Frantzós каже:

«Але багато знаменитих поетів зісталися вірні (українському народові) і між ними найзнаменитіший, якого досі викохало це плем'я. Основа поетичного існування (українських поетів) — це надхнути своєму народові ненависть до гнобителів. Коли вони творять історичні епоси й подають у піснях величні діла батьків, то звідси повіває животворний, провітрюючий легіт на сумовито-жалібну теперішність. Дід воював москаля і ляха, дід був вільний! А ти, внуче? Питання це не в пісні, а між кожними двома рядочками. Або виспівують вони пестливими, зворушуючими словами чари питомої мови, або скарби їхнього народного духу, що проявляється в піснях без ліку; жодного гострого висловленого жалю, а проте кожний вірш — палкий протест проти нахабного тиранства. Те ж саме доводять

¹⁵) Slavische Blätter. I. Jahrgang, 6. Heft. Wien, 1865.

¹⁶) Frantzós. Vom Don zur Donau. Die Kleinrussen und ihre Sönger. S. 94.

¹⁷) Ibidem.

картини звичаїв, образи селянського життя, колишнього й теперішнього. Але й голих жалів-нарікань не бракує в цих, повних спеки піснях, і коли співак на сибірських пустелях або під батоном закінчить своє життя, то спів його не вмирає: так як вітер несе насіння, так несе він національний запал по під'яремній країні...»

»Крім кращої благородної і справедливої тенденції, можна в цій поетичній школі поставити в першому ряді й кращі умислові прикмети: ніжне чуття, невишуканий, але високопоетичний вислів, а особливо дотепність у пластичному малюванні, що не скрізь спіткаєш. Це ті свіжі, самотворчі, самотаємні таланти — Куліш, Квітка, Шевченко та інші. Інших первокартин, інших первозорів, крім розкішних співів свого народу, вони не мали жодних. Тому між ними і російськими ліриками — є тільки величезна різниця. У перших глибока надія на Божество, тепла, природна чутливість, первісно здорова думка, а в других (у московських) — новітнє блюзнірство, холодна зневіра до Бога і людей, афектований або й глибоко відчутий всесвітній біль. Громада, в якій вони знаходяться, перерісши тільки дитячу простодушність, як уже живе старечим чуттям утоми і до праці, і до втіхи. Тому вони добровільно перетворюють себе на поетів-жалібників усього світу на західний лад і узалежнюють себе від »розшарпаних« поетів, як Байрон, Мюссе, Гайне, але з загалом свого народу не мають ніякогісенького зв'язку. Зовсім інакші українці! Вони оригінальні, бо повністю народні. Вони відрізняються також багато від західних поетів, так як народ їхній відрізняється від народів Заходу. Коли вони бідкаються, то роблять це для видимого захоплюючого болю. Вони співають із народу, над яким усе ще панує глуха ніч, але ніч, що потішаюче осяяна зорями спогадів, повних слави. Основа їхньої поезії більше ніж ублагороднена, зглиблена народна поезія, але вже й цього так безмежно багато, що ці поети, видима річ, варті найпильнішої уваги. Вінцем цієї поезії, тим фокусом, у якому зібралися і скупчилися усі її нерви, всі осліплюючі блиски, був Тарас Шевченко.

»Він не тільки геній сам по собі, — каже Frantzós, — а одночасно й утілення українського поетичного генія. Його муза скупчила в собі всі характеристичніші прикмети цієї літератури. Хто Шевченка схарактеризує, той одночасно змалює загальний образ (українського) народу«.

»Шевченкову поезію, — читаємо в Обріста, німецького критика і перекладача Шевченка, — можна назвати тільки сестрою тієї (народної), сестрою, яка краще викохалась у формах, але ні на єдину мить не зрадила свого питомого кореня, і пишається повним блиском¹⁸.

В Дюрана: »Квіти поезії минулого, скупчені у його (Шевченковій) пам'яті та розжеврілі під промінням його генія, коренились у тім плодючім ґрунті (тут французький критик має на увазі історичну кобзарську поезію) й наново завітували ще жвавіш, додамо, ще з більшим блиском, ніж старо-

¹⁸) Obrist. Taras Schevtschenko. Czernowitz, 1870. Seite VIII (Ein Klein-russischer Dichter).

світські поезії. Порівняння необхідне: це зовсім ті ж самі квіти, ті ж звороти поетичні, що народів і кобзарям уже відомі. Події козацькі, жалі дівочі, картини з української природи, все, що було тканиною старосвітської поезії, — те ж саме і в творах новітнього поета. Маючи тільки більше геніяльності, ніж його попередники, він перевищує їх інтересом своїх оповідань і блискучістю малювання»¹⁹.

Французький критик, щоб показати, яке відношення має Шевченкова поезія до старосвітської, кобзарської, робить вельми вдале, вельми вірно порівняння. Він каже, що Гомер творив, мабуть, так само, як Шевченко, на народнім ґрунті, підготованим його попередниками.

Той же самий нерозривний зв'язок між Шевченковою поезією і анонімною кобзарською, бачить і Frantzoz:

»У Шевченкові українцям народився геній, що здолав все те, що раніш творили поодинокі аноніми. В тому його великість, таємничість його всебічності»²⁰.

Той же самий процес, який мусів відбуватися в кобзарських думках і який тепер відбувається у творчості чисто народній, він приписує і Шевченкові:

»Але Шевченко, — каже він, — сам один був спроможний так багато творити і так розкішно, як вони (кобзарі) всі вкупі, і саме тим він вславився, великий і безсмертний.

»Шевченко так само всебічний, як народний спів і, маючи тільки це на увазі, відкривається нам корінь його індивідуальности. Його Муза — це, не більше й не менше, як удохотворені й зібрані до купи всі поетичні поривання цієї народної (української) душі».

Щоб повністю визначити місце Шевченка в народній українській поезії і такою дефініцією, як *“veredelte, vertiefte Volkspoesie”* не дати комунібудь можливості невірно судити, Frantzoz пояснює, що Шевченкові поезії легко відрізнити від чисто народних по їхній формі, римі й ритмі, багатших і вищих висловах, образах і мові.

»У Шевченка, — каже він, — лишається проста міць, первісні властивості народної мови, але глибший дух, а серце благородніше висловлюється, інакше ніж маса. І саме тому, що він геній, його обшир почувань значно багатший і глибший, його взаємність серця людського основніша, і він багатший на нюанси. До того ж треба ще додати, як останнє, але й не найменше, — це талант компонувати, особливо в епосі та соціальних жанрах»²¹.

Сказано, здається, досить, щоб виробити собі повне й правдиве розуміння тої незалежности, тої оригінальности Шевченкової поезії, а також і підвалини її — української літератури взагалі, щоб відперти блягузкання російських недорік, що хочуть бачити в Шевченкові ученика Пушкіна,

¹⁹) E. Duran. *Revue des deux mondes*.

²⁰) Frantzoz, Seite 110.

²¹) *Ibiden*, Seite 113.

фальшивого Байроновича²². Тепер нам лишається ще запізнатися з присудами європейської критики про різні поділи Шевченкових творів і про його поодинокі п'єси та про загальний, врешті, погляд на Шевченка, першорядного генія.

Frantzós ділить твори Шевченка на чотири головні частини: 1) Політичну лірику; 2) Соціальні жанрові картини; 3) Безтенденційні ідилічні співанки, співи про кохання, природу тощо; 4) Історичний епос.

1) Ідилічні співанки

В ідилічній ліриці, — каже Frantzós, — Шевченко стоїть найближче до народної поезії. Де тільки йде річ про вислів звичайних, щоденних почувань — чи про розкоші жіночого кохання, чи про втіху та веселість, чи про завзяття до війни і слави, — там навіть найпишльніший знавець народної поезії мусить помилитися, бо така велика в нього (Шевченка) співучість вислову й повнота народних почувань. До того ж треба ще додати вільно текучі тони, що ними так здатний був повністю розпоряджатися незвичайний Кобзар. Пісні, що змальовують одноманітну красу степів, сповняють чарами трепочуче серце і чоловік відчуває, що в його душі ворухиться щось нове, повне таємничості. Всі злидні життя, а потім тихе, потішаюче втихомирення сходять на нього. Шевченко вмів для цих загадкових, глибоких внутрішніх почувань знаходити такі прекрасні, такі прості вислови, що було б досить небагатьох цих композицій, щоб придбати йому назву великого лірика. Або пісні «про долю!» Він жалується — хто б мав більше право до жалів, ніж ця безталанна людина? Ми позираємо в море самотньої муки, але поет жодної сльози не ронить — самі перли! Від свого власного лиха він переходить до болів людськості і замість прохати для себе співчуття — він сам уділяє його іншим, та як ніжно, як глибоко!...²³

Що тепер сказати про ті недоречні присуди, буцімто Шевченкові ідилічні картини, де формою йому служать образи народної фантазії, як от «Тополя», «Прийчинна» та інші, — це балади романтичного розбору, та ще й такого кволого, запозиченого романтизму, як у Жуковського і російських поетів взагалі; що сказати про такі присуди, що не тямлять розрізнити форми від суті? Правда, ці поеми формою підходять під поділ романтичних балад, але тільки формою, шатами лише, це не треба забувати, в цьому суть їх незалежності від західноєвропейської романтики, їх оригінальність. Можна робити тільки зближення, порівняння — і більш нічого.

²²) Це хвороба росіян — шукати пояснень до усього, що стосується чи то українського письменства, чи історії, чи мови... Пригадую собі, як один «учений», професор усяких російських «прав», розбираючи «Руську Правду» і здибавши там вираз: «а кто подотнет дубъ знаменный», пояснив своїй аудиторії, що слово «подотнетъ» (теперішнє українське «підотне») буцімто означає «талкнєть», хоч до пояснень «Руської Правди» припущено що хоч, тільки того, чого саме треба — української мови дасть Віг. Так вони пояснюють і українську літературу, і Шевченка, — такі вони скрізь і в усьому.

²³) Frantzós, Seite 113-4.

Послухаймо краще, що про них каже більш об'єктивна польська критика (Ф. Равіта):

»Жіночі постаті в Шевченкових баладах змальовані більш правдиво, ніж в інших романтиків. Чудесне в його баладах не робить прикрого враження. Для образів народної віри він не вишукує штучних основ, а дає їм тільки таку обробку, такі кольори, в які їх сповила народна мрія. Він не каже, малюючи образ, вірити в його дійсність, не запевняє читача, як Міцкєвіч:

“Czucie i wiara silniej mówi do mnie,
Niż mędrca szkiełko i oko”.

Жінки в Шевченкових баладах відрізняються від Міцкєвічевих баладних героїнь більшою силою почуття і меншим сентименталізмом. Коли в “Romantyczności” дівчина каже:

“Źle mnie w tych ludzi tłumie,
Ja płaczę, a oni szydzą,
Mówię, nikt nie rozumie,
Widzę, a oni nie widzą”.

— То така ж сама думка в «Тополі» Шевченка висловлена більш правдиво:

»Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає, як сирота
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється!»

Така ж сама різниця між «Русалкою» і «Причинною» з «Рибка» Міцкєвічевою. Шевченкові балади відзначаються більшою широтою засновку, більшою міцністю кольориту. Замість хворого сентименталізму, що панує переважно в баладах романтичної школи, жінки в Шевченка позначені повною силою і свіжістю почувань, які з кожного віршу вибухають здоровим життям селянського народу. Навіть у безталаннім коханні пробивається сила, здоров'я і справжнє життя, а не марення. Шевченко так добре знався на житті селян, що навіть не відважувався своїм поемам надати титулу балад. Його прикро вражало сентиментальне ідеалізування народу, його почувань і світогляду; що для інших було новинкою, для нього було відоме з пелюшок, тому й балади його, не зважаючи на фантастичні шати, блищать золотом справжнього життя»²⁴.

²⁴) Fr. Rawita. Kobiety w poezyi T. Shewczenki. Życie, 1887, st. 199-200.

За найкращі поеми першого поділу вважаються «Найми́чка», «Ма́ряна» і «То́поля».

«Найми́чка» — каже Обрі́ст, — це апотеоза ма́тірньої любови²⁵.
(...)

Переказавши прозою зміст «Ма́ряни»²⁶, француз Дюран пише:

«Ця повністю гомерівська праця в сценах, ця розмова кобзаря з дівчатами, ця простенька історія кохання, ці рефлексії кобзарські, якими він перериває себе, то навчаючи своїх слухачок, то пестливо згадуючи свою проминулу молодість, — хіба все це не напоєне чудовою поезією? І коли б припустити думку, що поезії Шевченкові зникли, залишилась тільки ця одна, то — здається — ми не помилилися б, беручи «Ма́ряну» за найвірніший і за найми́ліший зразок української поезії»²⁷.

2) Суспільні жанри

«Це реальні картини з життя селян і їхніх панів», — пише Frantzós.

«Ми вже згадували, — каже він, — що поет знаходив у народній поезії рідну собі форму; але ж, як він її ублагороднював, як одухотворяв! Як там тільки немудрий показ фактичних подій, так у нього пластичні образи обставин, долі-недолі, розкішні оповідання, а до того ж ще й типічні малюнки. Тут показано народну душу в усій її яскравій висоті, так само з однаковою міццю змальовано і її темряву, виставлено з однаковою безсторонністю: кожний дріб'язок вихоплено з життя у всій повноті, з віртуозною дотепністю розміщено й ужито. Думка ніде не виступає наступом, але не зраджує себе ні в жоднім місці. Шевченко має на увазі дві речі: поставити перед очі народові дзеркало вдачі, чи краще — морального паскудства панства, а далі — змалювати те лихо, яке воно (панство) народові чинило»²⁸. — Таку загальну характеристику цих поезій подає Frantzós.

Обрі́ст називає їх «історіями сіл у віршах». «Майже всі вони, — каже він, — мережані на темному ґрунті й хоч не переступають міри, але все ж таки в них є страшні нарікання на пануючі стани. В поезіях цього розбору поет примушує нас зазирнути в моральну безодню, від якої мимоволі мусимо відвернутися. Всі суспільні лиходійства пануючих станів російської громади він розкриває перед нашими очима, але не шкодить естетичним вимогам. Як здається нам, саме в цих суспільних співомовах розвивається у Шевченка найвеличніший його мальовничий хист. Коштовні вони, ці вірні натурі малюнки, тонко оброблені жанрові образи і все це

25) Obrist. Ein Kleinrussischer Dichter. XXVIII.

26) «Ось поема — читасмо в Дюрана, — що не переступає тону повістярської поезії. Даремно тут шукати величніх вибухів лірики. Мелодраматична деклямація звідси виключена, а проте ця поема — це вражаюча драма, яка, принаймні читаючи її в першотворі, лишає в душі глибоке й тяжке почування. А це тому, що її виконання повністю згідне з основною думкою в творі, і що ця думка сама — геніяльне надбання». — Revue.

27) Revue des deux mondes.

28) Frantzós, S. 116.

таке просте, не вишукане, не зважаючи на тенденцію, що покладена поетом в основу. Здавалося б, негармонійні, сентиментальні мусять бути ці співанки, а коли ж придивитися пильніше — це повні завзяття демократичної музи діти. Відолашний, занедбаний селянський люд, уся інтелігенція якого заложена в почуваннях серця його, мусить цей останній, найсвятіший, неоціненний людський скарб віддати на примху своїм тиранам. А надто часто окошувалось це лихо на бідних, недосвідчених селянських дівчатах через їхніх панів — та неволя, що аж вельми часто гонила кидатись у воду або полишала їх на іншого роду лиходійства. Ці лиходійні обставини давали Шевченкові багатий сюжет, з якого розцвіли найкращі його співомовки²⁹.

Майже те саме говорить третій німецький критик Kawerau³⁰.

За найкращий суспільний образ, як зразок цього поділу Шевченкової творчості, спільний голос критики уважає «Катерину».

Польський критик Батаглія, оцінює цей незрівняний твір так:

«Хоч і як хороше було описано години щастя і перші дні Катерининої недолі, але в другій частині мова Шевченкова міццю малювати почуття ще вище піднеслася. Не переступаючи межі для зрозуміння тих, для яких призначена ця поема, межі зрозуміння простого люду, й найтендітніші струни почувань висловлено так, що найбільший знавець людського серця, підслухавши, не здолав би їх краще передати. Тут, отже, і великість Шевченкова, тут він показав, що часто народний вислів і круг почувань людського серця однаково великі, як і найсуб'єктивніший вислів і круг у творах, призначених для освіченої громади, і що це також однаково трудно висловити. Шевченко показав українцям, що й до народних творів треба такого ж генія, як і до самих найштучніших.

Взявши для своєї поеми зміст, заснований на подібних випадках, що раз-у-раз траплялися, доторкнувшись до однієї з найболючіших струн у серці селянського люду, Шевченко міцною мовою, розкішними образами і артистично виконаною фразою підняв свою співанку про небіжку Катрусю до ряду найгарніших, найудатніших творів³¹.

Не менш милується «Катериною» і інший польський критик і Шевченків перекладач — Совінський:

«Чи може бути щось звичайніше, як ця селянська повістка? Ні почуття, ні події не переступають приземних обставин селянського життя; дійсність не вихоплюється за обшир звичайної буденщини; через ціле оповідання зостаємось на землі. Поет вихопив з життя людського одну сльозу, але так чудово освітив її міццю своєї любови, що вона заграла всіма проміннями людського духу. І селянка вбога — стала героїнею; покритка — мученицею, а дуридіват — поганцем. У «Катерині» Шевченко боронить права божественного³².

²⁹) Obrist. XXVI-XXVII.

³⁰) Magazin für die Literatur des Auslandes.

³¹) Battaglia. K. 21.

³²) Sowiński L. Taras Shewczenko. Wilno, 1862.

Але малюючи підлість, безсердечність і розпусту панів, Шевченко, будиши вірним правді життя, не приховував і суспільних гріхів свого улюбленого народу. До таких поем належить хоч би «Утоплена», де він малює безсердечну матір, що знущалася над рідною дочкою і, врешті, утопила її. Незвичайна естетична краса цієї невеличкої співомовки викликала загальне здивування: «Врода і моральний занепад українки, почот з молодих козаків, що ходив за нею — все це короткими, але виразними рисами показано... Як це почуття (заздрощі за доччину вроду) все більше й більше змагалось, як підтоптана краля врешті зовсім віддалася спокусителєві — все найтоншими психологічними дрібнокольорами змальовано... Сцена роздягання, як лють матері все більше глузд їй відбирала, як розкривалися розкоші молодого тіла і люба чистість душевна милого дитяти, — ця дивна ситуація висловлена з незрівняною силою пластики»³³.

Обріст дивується з цієї, справді дивної майстерности вислову, яким Шевченко передає шелест вітру, що лопотить очеретом:

»Хто се, хто се по цім боці
Чеше косу, хто се?
Хто се, хто се, по цім боці
Рве на собі коси?«

»Це «лопочуче питання», — каже він, — дуже гарно передане в поетичному вислові. Здається, перейнято найкраще самий подув тихого вітерця»³⁴.

3) Політична лірика

»Такий самий зв'язок з народною творчістю (як в нетенденційній ліриці) можна спостерегти і в піснях (Шевченка) про волю. Побіч завзятого кляття ляхів та москалів, побіч простих жалібних пісень про втерянну велич, як вона вже сотні років тому так само була оспівана, є ще співанки, що індивідуальною силою, величчю пануючої ідеї, вельми підвищуються над подібними народними думками, не втрачаючи первісної свіжости», — пише Frantzoz. Такими творами він уважає «До Основ'яненка», «Іван Гус», «Сон», «Холодний Яр», «Послання Братам».

»Щоб відзначити поетичну красу цього циклу, нагадаю тільки мій загальний суд про Шевченка і додам тільки одне, що й тут жодної фрази не знайти: навіть абстрактні думки, ба, навіть партійна програма — все висловлено воістину поетично, індивідуалізовано, з великою міццю і силою. Шевченків патріотизм був завжди однаковий, шлях його був вільний від того, щоб у різні часи різно і йти. Спочатку сподівався він на змилювання гнобителів, потім — на «братів слов'ян», аж доки врешті не переконався, що крім власного завзяття і витривалости жодних добродіїв українці не мають. І з того часу він не знемігся розбуркувати сплячих і підкріпляти пильних»³⁵.

³³) Frantzoz, S. 117-8.

³⁴) Obrist, S. XXIX.

³⁵) Frantzoz, S. 114-115.

Польський критик Батаглія також дуже підносить такі твори Шевченка, як «Кавказ», «Сон», «Холодний Яр», «Суботів», «Чигирин».

«Ці твори — каже він — найлюбіші й наймиліші з усіх для того, хто бажав би з поетових писань дізнатися про його благородні помисли. І світ мусить судити його по цих творах, бо вони єдино вірне дзеркало його душі (себто, з політичного погляду), бо відображують не тільки Шевченкові політичні погляди на українсько-польські взаємини, а також і на українсько-російські, бо в них, аж до кінця, вся правда виречена»³⁶.

Поему «Сон» Батаглія порівнює з «Катериною», бо вони однакові як великою ідеєю, так і артизмом фантазії. Вже хоч би тільки два тих твори, на думку Батаглії, дають Шевченкові право зватися великим поетом.

4) Історичний епос

Вінцем поетичної творчости Шевченка є його історичні поеми, а найкраща з них — «Гайдамаки». Не тільки їхня естетична коштовність викликала загальну увагу, особливу увагу викликали вони з польського боку, бо порушували переважно польсько-українську історію. Тому нам дуже цікаво прислухатися тут до голосу польської критики.

Спочатку критики — польські й російські — за кривавими фантомами, що ними повні Шевченкові епопеї, але які зовсім не суперечили старим вимогам брати на тканину до епосу події без пануючого кривавого кольору, — не могли чи не хотіли бачити тих благородних, тих людяних думок, що покладені в основу цих історичних поем; не хотіли бачити, що Тарас плакав над пролитою братньою кров'ю і малював страшні ті події для науки внукам — «щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди», і зовсім не закликав до сліпого ворогування. Не розуміючи великої душі великого чоловіколюбця, польські критики бачили, напр., в «Тарасовій Ночі» — «канібальську епопею», отже голе милування кривавими подіями минувшини. А про «Гайдамаків» — то вже й нічого казати. Це було в них не що інше, як тільки заклик до таких діл, для яких потрібні «nóż, głownia, strumienie gorzałki na współ z krwi strumieniami»³⁷.

Коли полякам заваджали бачити істину історичні традиційні пересуди, біль роз'ятреної болячки (ми це розуміємо і тому не дивуємося), то ще менша російська критика в особі Белінського, через національну, специфічно московську нетолеранцію і канцелярсько-семінарське погорджування «плебсом», чи пак його таким сміливим виступом на «лицейну арену», — ще менш хотіла бачити правду й безмежну красу величнього твору:

«Тут є всього (це Белінський про «Гайдамаків»), що потрібно кожній українській poemі: тут ляхи, жиди, козаки; тут добре лаються, п'ють, б'ють, палять, ріжуть; а в антрактах неодмінно кобзар (бож яка то вже українська поема без кобзаря!) співає своїх надхненних пісень, без особливої тямки, а «дівчина» плаче, а буря «гомонить»...

³⁶) Battaglia. K. 41.

³⁷) Warszawska Biblioteka. 1862, t. 1., Zeszyt 1.

А далі, так само глузуючи, каже про «конфедератів»: «А правда, яка удала рука в малюванні природи? А ось щось із розбору чуло-пестливого (це про частину «Титар»): знову картина та ж яка жива — вже то достоменно «ушкварив», кажучи поетичною мовою того таки добродія складача!»³⁸.

(...)

Незабаром і поляки зрозуміли свою несправедливість. Ось що каже Батаглія про «Тарасову Ніч»:

»Щоб зрозуміти дух «Тарасової Ночі» і належно його оцінити, треба насамперед поставити себе на авторове місце і звідси вже оглянути ту виспівану в поемі криваву сцену. Не лише треба судити з польського становища, а треба подивитись на речі і з становища українського. Треба насамперед шукати голої правди... В поезії Шевченко тримається народних традицій (переказів), сказав би неоглядки; традицій у почуваннях і поглядах на суспільні до інших громадських станів відносини і навіть до інших народів. Він, співець народу, вийшов сам із нього, кохаючи його, виріс і виплекався на його поглядах, він не цурається його в тому, що називаємо почуттям. Що ціпає той його улюблений народ, це і його ціпає, і ціпає тим більше, що зберігши його серце, він розумом линує ще вище від народу і, ширяючи у височині, зрозумів усю великість тих злиднів, що його точать, він бачить ту безодню темну, в якій любі йому в неволі стогнуть. у потрійній неволі: духовній, політичній і громадській! І далі, те, що стосується до того народу, це стосується і до нього, де плаче народ, там і кобзар плаче, де той кидає нарікання до неба, він те ж саме робить, де його люд проклинає, там і він шпуге, проклинаючи.

А потім, чи ж не мусимо і ми в груди битись за гріхи дідів наших? Чи ж маємо зрікатись того, що, буцімто, між нами не було — аж занадто леленько! — таких, що найгірше знущалися над природними правами людськості? Не кажу, щоб це по праву, із статутів Речіпосполитої діялось, — це була самоволя, але ж коли кожному шляхтичеві був вільний до неї шлях — то кількість їх була велика й надто допеклива. Тож признаймося, що в тому уступі поемки, де обговорюються взаємини України і Польщі, є багато правди, правди, на лихо не лише традиційної, а й історичної. І зовсім не ненависть племінна, а оборона віри й волі є засновком «Тарасової Ночі»³⁹.

(...)

Обурюючись на те, що критик із «Варшавської Бібліотеки» навіть перекручує слова Шевченкові, щоб довести своє, Батаглія так закінчує свою благородну відповідь:

»Ото зброя, з якою воюють українського поета. З нещасливим за життя і по смерті воюють кепкуванням, висміюванням та перекручуванням його слів і правди. Але час нам знехтувати тими войовниками і подивитися правді у вічі. Коли роблять якесь страховище з того, кого братній народ

³⁸) Бѣлинский: Отечество. Записки, 1842, т. XXII.

³⁹) Battaglia, K. 28.

зове своїм батьком, тим ще більше нас різнять від нього і тому, хоч не хоч, спілкують з нашими ворогами»⁴⁰.

Оригінальність Шевченкового епосу, для якого він узяв, у супереч усяким формальним теоріям, найкривавіші, гвалтовні вчинки, заваджала навіть деяким німецьким критикам згодитися з таким епосом. І хоч як підносили красу цього епосу, все ж таки говорили: ні, Шевченко прогрішив перед етикою — страховища, гвалти, кров псують геть прекрасне.

Kawerau, напр., думає, що творові вадить повний страхіть кривавий сюжет. Ввесь блиск живопису не може погодити нас з поганим і страшним»⁴¹.

Обріст думає, що страшне може бути матеріалом тільки для сухої науки, себто для історії і, найбільше, хіба для повісті, а не для епосу. »Тому-то так мало — каже він — наприклад, і твори Віктора Гюго (зі страшними сюжетами) мають у собі цілості з естетичного погляду, як утвори мистецтва, бо їх поет прогрішився надмірним, до подробиць, зображенням поганого, страшного. Тому-то й так мало гайдамацькі морди, звівши їх до купи в одну цілість, хоч вони і вбрані в шати поезії, можна рахувати за твір, який би задовольнив правдивий естетичний смак, не зважаючи на те, що його основою є історична правда і він зображений блискуче»⁴².

Та не зважаючи на те, що Шевченко догори ногами перевернув теорії, до яких німці виявляють стільки прихильности, Обріст не може здержатися, щоб врешті не сказати: »Проте »Гайдамаки« нашого поета мають стільки справді прекрасних цільних частин, що залюбки хотілося б думати, що штаб (себто теорія) на творові геть чисто поламався»⁴³.

І коли Обріст ще вагався, чи поламати штаб теорії перед фактом, то Frantzós уже не вагається і ще більше дивується, що так мало придатну до епосу матерію Шевченко здолав повністю засвоїти:

»Розкішними кольорами, силою образів незвичайно повний цей спів і, крім Міцкевічевих епопей, нема в слов'янських літературах нічого, що могло б достойно рівнятися з ним»⁴⁴.

»Що тільки є, що може шкодити епосові — це скупчення страхіть, зацеплені цій матерії. Але з подиву гідним достойним хистом поет здолав ці страшні картини змалювати, не порушуючи естетичної міри. Не зважаючи на повну відданість поета своєму народові, пануюча ідея (твору) — загальнолюдська; без суб'єктивізму можна бачити, як мало виправдує він страшні вчинки Гонти. »Поет мусить бути праведний, як фатум«, — цю вимогу Шевченко зрозумів і виконав. Залізною стопою проходить фатум через епопею: бачимо, як утиски-гноблення породжують ненависть, а не-

⁴⁰) Ibidem, K. 31.

⁴¹) Kawerau, Magazin für die Literatur des Auslandes.

⁴²) Obrist, S. XXIII-XXIV.

⁴³) Ibidem.

⁴⁴) Frantzós, S. 122.

навість пімсту; бачимо, як почуття пімсти приводить пригноблених до нелюдськості і тепер, у свою чергу, наступає відплата, що переступає міру ще більше, ніж лиходійства. «Вважайте, князі людські, що незміряне злочинство чиниться, коли один народ заковує в пута другий народ», — ось наука, що її проповідує цей гвалтовний твір⁴⁵.

Марія. Таку саму ж думку, яку Шевченко з великим хистом виявив у «Лілеї-снігоцвіту», що виростає з трупа безталанної покритки, знівченої людьми, безвинної жертви суспільного безладдя, — бо душа її, не зважаючи на це, залишилася чистою, як сніг, — цю саму думку свого серця, цей його «цвяшок у серце вбитий», він закріпив у величньому епічному творі «Марія», в божественній жалібниці і милосердниці усіх покриток. Цю думку Шевченко висловив у написі до поеми: «Радуйся, Ти бо обновила зачаття студно».

«Шевченко, — каже Дюран, — у своїй poemі «Марія» відважився поводитися з такою самою простодушністю (як у «Наймичці») і з самою великою подією світової історії, — маємо на увазі Різдво Христове. Цю повість він зобразив повністю з людського погляду, без жодного сліду чудотворності. В «Марії» поет знайшов змогу зобразити сюжет, може в невірній, але в глибокій і людяній думці. Євангелісти, а за ними і всі поети християнські, приділяли Діві Марії пасивну й недбалу роль. Шевченко, навпаки, у сміливій інвенції показує нам Матір, яка надхнула малому Ісусові думку, що він буде колись Спасителем усіх людей. Вона готує Його до цього великого завдання. Потім супроводжає Його, дивиться здалека, як Він провіщає Слово Боже, підступає до Нього, коли Він зостається самотнім, щоб полагодити Його одержину пошарпану або принести Йому води з криниці. Вона йде за ним і на Голготу, каже до дітей, що єдині мали відвагу проводити Ісуса: «Нехай іде, нехай отак і все він поведе». А потім, залишившись самотною, всіма покинутою, без хліба й притулку, померла бідуючи».

Шевченко не тільки український поет — він повністю скарб дорогий для всіх людей. Жодної фальшивої струни нема в його поезії: «У нас нема зерна неправди за собою», — каже він своїй Музі, — жодного слова, що суперечило б гуманізму, вселюдським почуттям. Шевченко був борець за правду, її апостол, оборонець права Божого.

(...)

«Шевченко як поет — каже Обріст, — невпинно турбувався емансипацією нижчих станів своєї батьківщини. І вже цього досить, щоб мав він на довгі роки славу благородного співця, а тим більше, коли згадати, яку силу ворожих елементів він мусів неодмінно спіткати в тодішній Росії⁴⁶.

«Як і всі апостоли правди, Шевченко мусів спокутувати життям за правду, і слово, скроплене кров'ю його серця, тим більше загартувалось,

⁴⁵) Ibidem, S. 125.

⁴⁶) Obrist. S. XXVIII.

тим міцніше крас людську душу, тим ясніше сяє і миготить серед ночі, в яку повила його безталанна мати»⁴⁷.

»Велично одухотворений співець, — каже далі Обріст, — співець усього прекрасного й доброго, співець правди і мученик вільного слова»⁴⁸.

»Десятирічна жертва тиранії — другий Прометей, сточений тугою за своєю скатованою батьківщиною і безсилою гризотою по своїй незаслуженій долі»⁴⁹.

Не інше високе місце, як тільки між світовими чоловіколюбцями, займає Шевченко в Пантеоні всесвітніх геніїв.

Оцінюючи Шевченка і визнаючи його короною української народної поезії, Обріст додає: »Дишуть вони (його поезії) тою первісною простодушністю і здоров'ям, що надають народній поезії таку високу вартість і таку свіжу красу. Поетів, що володіли б цим хистом, саме хистом надати своїм творам тон і барву справжньої народної поезії, до цих часів було обмаль. І ці поети — були великими поетами. Але Шевченко має цього хисту стільки, як мало хто»⁵⁰.

Найновішу характеристику Шевченка, як генія, знаходимо у знаменитого Frantzosa: »Поети (українські) — поети з печаттю Бога, і один з-поміж них — безсмертний геній... Тарас Шевченко поет, якого по силі та глибокості дару не перевищує жоден поет іншого якогось слов'янського кореня...»⁵¹.

»В Шевченкові замордовано на смерть не лише найбільшого співця його народу, а й поета найвищої, абсолютної цінні. Його поетичний дар не міг розвинутися у повній красі, але вже й те, що він зробив, забезпечує йому невмирущу славу. Ні співчуття до його долі, ні симпатії до його народу проказують мені цей присуд, а мій критичний досвід»⁵².

Взявши до уваги всебічність поетичної творчості Шевченка, Frantzosa каже: »Коли тільки порівняти між собою поетичну вартість тих циклів (нам уже відомих, на які він поділяє Шевченкову творчість), то прийдемо

47) Справді й історичним ворогам свого народу, наприклад, »Ляхам«, він говорить: »Ще як були ми козаками,

А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами...
Отак-то, ляхе, друже-брате,
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели;
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай«.

48) Obrist, S. XXIV.

49) Obrist, S. XXIX.

50) Ibidem, S. XVII.

51) Frantzosa, S. 85, 6, 7.

52) Ibidem, S. 106.

до висновку, що його в усякій літературі вельми тяжко знайти: всі чотири цикли рівноцінні й жоден не поступається іншому. Мусимо дивуватися із співця волі так само, як і з епіка, із співця про кохання так само, як і з поета, що здолав схопити соціальні відносини в рамки поезії. Це легко тільки сказати, але цим більше сказано, ніж може видаватися на перший погляд. Бо всі ці роди поезії не тільки, що визначають і різні таланти, а до того ще й такі, що їх в одній поетичній одиниці чи й можна поєднати, бо вони суперечать одна одній, одна одну відтручає або й геть виключає. Що прекрасне в ліриці — це тендітна чулисть, а потім абсолютна простодушність, врешті здатність, — що для іншої людини глухе й мертво, — підслухати рідний голос, шепіт музики. Чим простіше чи несвідоміше відбувається цей процес, тим і спів кращий; тут не поет на матерію може потрапляти, а матерія на нього! Зовсім інше явище поет політичної тенденції... Тут діє розум, досвід і визначені факти. Тут душа поетова вже не арфа, на якій грають тільки почування; частіше — це тільки розум один грає і саме так часто, як це йому бажається. Тому-то в цьому жанрі (поезії) панує сама фраза. І не було ні одного випадку, щоб найкращий політичний співець Німеччини, Георг Герверг, скомпонував хоч одну добру неполітичну співанку; не було також випадку, щоб наш найбільший лірик міг скомпонувати щось інше, крім холодного, вимушеного алегоричного жарту, коли мусів компонувати політичну співанку. І тепер тільки можна зрозуміти, як стоять одна одній на заваді кебета лірика і кебета епічна: що для одного найпишніша окраса, це для другого тільки шкідлива зайвина; одному законом мусить бути найвища суб'єктивність, а другому — найвища об'єктивність. Тому можна на десятих пальцях перелічити поетів, що були однаково великі як у ліриці, так і в епосі. Так само і соціально-жанрова поезія вимагає визначеної, суворо виділеної кебети. Тому-то той, хто перегорне обидві книги (Шевченкові твори пражського видання) й буде мати на увазі закони естетики, він мусить стільки ж само дивуватися, скільки й матиме великої утіхи і задоволення. Тут поет, що повністю поєднав усі згадані суперечності! Жартуючи, мовляв, Шевченко переважно лірик, але переглянувши його «Гайдамаки» — не ліричний епос здибаєте, а співомову, повну дії і руху, повнісіньку пластичного малювання, супокійну, але без заминки, без жодного суб'єктивного почування, співомовку, непереривану жодними чуттєвими залітаннями під хмари. І як же, неначе на жарт, як легко еднає він суперечності — «по милості Божій», якщо так можна б сказати, коли б щось божественніше могло видаватися над генія?!⁵³.

Яку ж ми, українці, науку з цього мусимо винести, який пожиток? Ми мусимо піднятися духом вгору, мусимо вірити, що народ, який дає світові генія, не мусить загинути, духово занепасти, що його генія не розтопче жодне вороже лютування, хоч би що; що народ цей володіє такими духовими силами..., перед якими мліють і мліють усі ворожі заходи

⁵³) Ibidem, S. 107-109.

знищити його, всі зла, всі лиха, які окошилися на ньому і які ще доведеться йому перетерпіти від «розпинателів народних, грядущих тиранів». Не вдаваймося ж у тугу, вірмо в духовну, непохитну міць нашого великого міцного народу. (...)

Чужі люди навіть дивуються, дивлячись на нашу живучість. Звертаючи увагу на те, що німцям треба ближче придивитися до української літератури, Frantzios додає: «Хочу цього не тільки ради духового пожитку, від заходу до сходу чарівних напоїв, щоб упитися, а також як історик культури, ба, і як політичної історії письменник. За німучі народи промовляють їхні поети і там, де руки скручено, там пісня стає замість учинків. Народ німує, але поети виливають його муку й недолю у піснях... Гірка й незаслужена доля цього безщасного народу... Жорном лежить на його плечах лиха його доля. Самому себе визволити йому не сила, а інші якісь визволителі далеко. Але з завзятою терпеливістю свою долю переносить, позбавлений усякої поживляючої надії і на своєму страдницькому шляху чує співчуття йому тільки в піснях-риданнях своїх поетів: Герої наші вмерли, незрівняну славу нашу поховано, але існує ще між нами непорівняна із спадщиною інших народів спадщина — наше нещастя. Це прикре-гірке слово українського вченого — слово праведне. Забороняється друкувати українські книги, вигнано їх із школи, люто бує москалізація від кордону аж по Харків, часом такими способами, що обурює кожного; українських письменників засуджують на вигнання, але українці не похиляються...

»Українцям зашито роти, але їхня міць непорушна — вони послухають, але стійма zostаються! Хто зважить цю недолю, мусить сам визнати, що завзятість українців нечувана, коли — не зважаючи на таке гноблення і бучу — вони зберегли свою народність. Але одного лише завзяття не досить, щоб з'ясувати цю дивовижну подію. Мусить ще бути і народ невичерпної живучости і кебеті. Так воно і є. Своєю природною обдарованістю духом і вдачею — українець займає між слов'янами настільки вирізняюче місце, наскільки не займає шанованого»⁵⁴.

(Написано) в Петербурзі, 19 лютого року Божого 1889.

⁵⁴) Frantzios. Vom Don zur Donau. S. 85-87, 90, 93.

Від Редакції

Тут пропускаємо закінчення (1½ стор.) праці О. Зіньківського. Це фактично дуже гостра його розправа з тодішньою українською інтелігенцією — «поганими дітьми України», що зрікалися своєї батьківщини, чекали на її смерть і служили «отечеству чужому». Свою працю О. Зіньківський закінчує віршом Б. Грінченка «До праці».

Я. І. ДЗИРА

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І РУКОПИС ВЕЛИЧКА

Дослідники спадщини Т. Шевченка вже вказали на джерела, які використовував поет, висвітлюючи історичне минуле українського народу. Виявлення кожного нового такого джерела значною мірою допомагає глибше і всебічніше вивчити творчу спадщину поета. Досі ще зовсім не вивчалися в цьому аспекті так звані козацькі літописи Величка, Граб'янки, Самовидця та інші, хоч вони мали значний вплив на формування критичних поглядів Шевченка на недалеке минуле українського народу, давали важливий матеріал для багатьох його історичних поглядів.

Питання про знайомство Шевченка з літописом С. Величка в історичній науці порушується вперше. Можливо, цієї проблеми не торкалися через те, що твори Шевченка, які написані під впливом літопису («Чигирине», «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Великий Лях», «Заступила чорна хмара» та інші) довгий час, аж до перших десятиріч нашого сторіччя, не друкувалися у Росії і, отже, не могли досліджуватись сучасниками Шевченка¹. А коли ці твори згодом почали вивчати, то вже не було серед живих друзів і сучасників поета таких, як М. Максимович, О. Бодянский, М. Костомарів, П. Куліш, М. Іванишев та інші, які допомогли б розв'язати питання про ставлення Шевченка до літопису Величка.

Пізніші дослідники історичних поезій Шевченка не порушували цієї проблеми, бо літопис було надруковано тоді, коли Шевченко поневірявся далеко на засланні й не мав зв'язків з Україною. Здавалося, що поет не міг його читати в рукописі, а познайомився з ним лише після повернення із заслання. Крім того, літопис Величка взагалі не досліджувався, не зверталась увага на те, що українська історіографія XVI-XVIII стол. була рукописна. Уважне вивчення літопису та історичних поезій Шевченка переконує, що поет читав його в 1844-1845 роках у рукописі. Це підтверджує і зв'язок поета з особами, що були добре обізнані з відповідним текстом і працювали в той час над ним.

В 1840 році, себто тоді, коли даний рукопис (Величка) виявив М. Погодін, про знахідку добре знали і в Москві і в Києві. 4-го вересня 1840 року М. Погодін писав М. Максимовичеві: «Я знайшов малоросійський літописець, написаний Самійлом Величком, канцеляристом військової канцелярії в 1720 році, з записів Зорки, секретаря Хмельницького та ін. Рукопис власноручний»².

1) Ярослав Дзира. Літопис Величка і творчість Шевченка. «Вітчизна», 1962, ч. 5, стор. 187-203.

2) Письма М. Погодина к М. А. Максимовичу с пояснениями С. И. Пономарева. М. 1882, стор. 24.

Максимович просив надіслати літопис йому, але Погодін відмовився зробити це, посилаючись на ненадійність пошти, і пропонував Максимовичеві приїхати до Москви. Згодом, ознайомившись із літописом, Максимович дав йому високу оцінку. Під час першої подорожі на Україну (червень 1843 р.), Шевченко познайомився з Максимовичем і Кулішем і можна думати, що вже тоді поет дізнався про цю дорогоцінну пам'ятку.

У 1844-1845 роках за участю О. Бодяньського літопис готувався до друку, але виданий не був, бо Погодіна не влаштовував низький гонорар. У 1845 році для ознайомлення з літописом до Москви приїздив П. Куліш. Про це згадує Погодін у своєму щоденнику від 6 листопада 1845 року, зазначаючи, що Куліш знайшов у літописі «чудові речі»³. Прибувши до Петербургу, Куліш листом просив Погодіна переписати підкреслені матеріали з літопису Величка, які будуть потрібні йому для роману «Чорна Рада» та інших літературних праць, пропонував написати статтю про літописи для журналу «Москвитянин». Очевидно, не знаючи, що в той приблизно час належний Погодіну рукопис перебував саме в Костомарова, Куліш переслав деякі виписки українському історикові.

Від Бодяньського Шевченко дізнався, що літопис готується до друку. В 1845 році Шевченко просив Бодяньського переслати йому до Києва матеріали з літопису. Цей лист Шевченка не зберігся, маємо тільки лист-відповідь Бодяньського Шевченкові від 25 жовтня 1845 року такого змісту: «А що до літописі, то її я вже не маю тепер у себе. Навісний хазяїн узяв її собі, побачивши, що з нею не можна нашого брата так одурити, як би йому хотілося. Не знаю, що і як з нею робить, знаю тільки, що за дурницю ніхто нікому не стане робити...»⁴. Йшлося, отже, про літопис Величка і про Погодіна. Літопис Величка згадується і в листі Шевченка до О. Бодяньського від 29 червня 1844 року, а також у листі-відповіді Бодяньського Шевченкові від 9 липня 1844 року⁵.

Через непоступливість Погодіна літопис у Москві не був виданий. Але чиновникові київського генерал-губернатора Вібікова М. Писареву вдалось виманити рукопис у власника і передати його до Київської археологічної комісії, де в 1845-1847 роках працював художником Шевченко. Редагування літопису і його підготову до друку було доручено М. Костомарову, який працював над ним протягом 1846-1847 років⁶. З листа Максимовича до Погодіна від 21 лютого 1859 року дізнаємося, що в Костомарова на початку 1846 року Максимович уперше побачив рукопис літопису⁷. Отже, Шевченко, що тоді не раз бував у Костомарова і знав рукопис раніше, міг вести з молодим істориком широкі диспути і знати його думку про цю пам'ятку. П. Куліш у спогадах про Костомарова відзначав, що «Шевченко, пере-

³) Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина. СПб, 1894, кн. 8, стор. 252.

⁴) «Листи до Т. Г. Шевченка 1840-1861». К., 1962, стор. 36.

⁵) «Листи до Т. Г. Шевченка», стор. 32.

⁶) А. Романович-Словатиский. Жизнь и деятельность Н. Д. Иваницы-шева, СПб, 1876, стор. 242.

⁷) Мих. Максимович. Собр. сочинений. К. 1876, т. I, стор. 399.

буваючи в 1845 році в Києві, читав «Біблію, дещо про Гуса і слов'ян, різні українські літописи»⁸. Аналізуючи ці джерела, легко можна встановити, що на їхній основі великий поет написав ряд творів. Називаючи в посланні «І мертвим, і живим...» гетьманів («раби, підніжки, грязь Москви...» — ред. »В. III.«) «варшавським сміттям», Шевченко віддавав перевагу літописові Величка перед іншими, у яких такої оцінки гетьманів немає. Ідеї літопису та майстерність Величка як художника, безперечно, полонили душу поета, геній якого в той час розцвітав на повну силу. Добре відомо, з яким захопленням Шевченко читав у 1843-1847 роках усе, що так чи інакше стосувалось до історії України. А літопис Величка на той час був найбільшою працею з історії України.

»У газеті «Киевские губернские ведомости» (1846, ч. 51) було вміщено оголошення, що незабаром Київська археографічна комісія видасть літопис Самійла Величка. Отже, вже в 1846 році кияни знали про літопис. Безсумнівно, що за заходом друкування, як член археографічної комісії, стежив і Шевченко. У зв'язку з арештом М. Костомарова вихід у світ літопису затримався. Лише в кінці 1848 року цю працю опублікував М. А. Рігельман.

О. Бодянський мав свій власний список літопису Величка, переписаний у 1844-1845 роках з Погодінського, ймовірно, для Шевченка. З цього приводу між друзями було листування. Тепер цей список знаходиться в архіві О. Бодянського при Інституті літератури ім. Тараса Г. Шевченка АН УРСР⁹. Щоправда, зберігся він не повністю: майже весь перший том і частина четвертого. Можна думати, що саме цим списком Бодянського у 1845 році користувався Шевченко.

Дружні зв'язки Шевченка з визначним ученим-славістом О. М. Бодянським, що виникли в 1844 році й тривали до смерті поета, залишили глибокий слід у творчості геніального Кобзаря. Бодянський — один з найбільших тогочасних знавців української старовини, прекрасний філолог — був великим науковим авторитетом для таких визначних учених, як Максимович, Костомаров. Навколо нього згуртувались ті, що цікавилися минулим українського народу. Особливо інтенсивну діяльність розгорнув Бодянський у 1845-1848 роках, будучи секретарем московського «Общества истории и древностей российских». У виданні товариства «Чтения» з ініціативи вченого систематично друкувалися матеріали з історії України, зокрема «Історія Русів», літописи Самовидця, Рігельмана та інших. До Бодянського в Москву приїжджали «погостювати» діячі української культури, серед них і Т. Г. Шевченко. Як великого знавця історії українського народу, поет запрошував О. Бодянського взяти участь у виданні «Мальовничой України».

Перебуваючи вже на засланні, Т. Г. Шевченко продовжував цікавитись «українською старовиною». В листі від 24 жовтня 1847 року до Варвари

⁸) Журн. «Новь», 1885, т. IV, ч. 13, стор. 66-67.

⁹) Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Архів Бодянського. Шифр ч. 99 172.

Репніної поет просив переслати йому «Чтения московского археологического общества», в яких джерела з історії України займали велике місце. Сам Бодянський не боявся зв'язків із засланим поетом, задовольняв потреби Шевченка книжками, зокрема з історії України.

Та особливо цікавив поета літопис Величка. 15-го листопада 1854 року Тарас Григорович писав Бодянському: «...Я думав, думав, та й видумав ось що: витратись трохи задля в'язня і пришли мені літопис Кониського або Величка, велике скажу тобі спасибі. Від часу мого вигнання, я жодної літери не прочитав про нашу бідну Україну, а що знав про її минуле колись, то й мале швидко забуваю, і твій подарунок буде для мене справжньою радістю. Послав би я тобі грошей на цю книжку, так, їй же Богу, немає» (т. IV, стор. 71-72). 11-го липня 1853 року вчений писав у своєму щоденнику про те, що за надісланими ним книжками засланець проведе «присмно час у своїй самотності й пригадає старину, сам старіючись із кожним днем все більше і більше, не стільки від років, скільки від своїх обставин»¹⁰.

Поет був безмежно вдячний за книжки: «Спасибі тобі, — писав він в одному з листів до Бодянського, — друже мій милостивий, за літописи, получив я їх од Головачова всі до одної, і тепер собі здоров прочитую потрохи». У листі від 2-го листопада 1854 року Шевченко повторив свою подяку: «Спасибі тобі ще раз за літописи, я їх уже напам'ять читаю. Оживає моя мала душа, читаючи їх» (т. VI, стор. 87).

Але серед надісланих поетові літописів не було літопису Величка. Тому в листі від 1-го травня 1854 року Шевченко ще раз просить О. Бодянського вислати цей літопис (т. VI, стор. 87). А дещо пізніше (в червні 1854 р.) поет звертався через О. Бодянського до М. Погодіна з «покірним проханням» подарувати йому згаданий літопис. Погодін передав два надрукованих томи Бодянському для Шевченка¹¹. Та ніхто не надіслав Шевченкові цього видання. Вже повертаючись із заслання, 5-го грудня 1857 року, поет писав Кулішеві з Нижнього Новгорода: «Чи не трапиться у тебе літопис Величка? Як поїдеш, то візьми з собою, як не поїдеш, то передай Варенцову» (т. VI, стор. 156). Лише 20-го березня 1858 року, під час вимушеної зупинки в Москві, Т. Г. Шевченко врешті одержав два томи літопису. Цю довгождану подію поет так зафіксував у своєму щоденнику: «...пішов до уральського козачини Савича. Взяв у нього літопис Величка, який він отримав від О. М. Бодянського два роки тому для переслання (мені) і тримав у себе, сам не знав з яким наміром»... (т. V, стор. 160). Лише в 1859 році М. Максимович надіслав поетові третій том літопису, який вийшов у 1855 році. Четвертий том був надрукований у 1864 році, але поет читав його в рукописі. Тепер у рукописному фонді Шевченка в Інституті літератури ім. Т. Г.

¹⁰) «Выдержки из дневника О. М. Бодянского, Сборник общества любителей российской словесности на 1891 г.» М. 1891, стор. 115-116.

¹¹) Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна. Відділ рукописів, Погодін М., п. 5, ч. 62.

Шевченка АН УРСР у Києві зберігається лише другий том літопису Величка з автографом поета.

Літопис Самійла Величка, не зважаючи на численні його неточності та навіть відступи від історичної правди, відіграв велику роль у розвитку української літератури та історії. Вказуючи на значення літописів в історії української літератури, Іван Франко відзначав: «З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких масах народу і аж у XIX-му віці ми побачили його значення для національного відродження і формування наших політичних ідеалів¹².

Звичайно, Іван Франко не вказав на той великий вплив, який справили козацькі літописи на творчість Т. Шевченка, але, будучи великим знавцем і давньої і нової української літератури, він бачив органічну спорідненість, ідейну й тематичну спільність козацьких літописів не тільки з творами Шевченка, а й з працями багатьох наших письменників та істориків, і це дало йому право зробити таке справді наукове узагальнення.

На підставі цього узагальнення І. Франка і наших спостережень можна твердити, що козацькі літописи, поряд з історичними піснями та думами, у пробудженні національної і соціальної свідомости українського народу відіграли таку саму роль, як «Краледворський» та «Земленогорський» рукописи у чехів, «Історія словено-болгарська» Паїсія Хілендарського, — як історико-героїчний епос у сербів і т. п. Цебто кожен із згаданих слов'янських народів, які переживали аналогічний історичний процес, у час свого відродження, що у сербів, болгар, чехів і українців припадає на XIX-те століття, спирався на свою історію, на свої культурні традиції.

(«Укр. історичний журнал», ч. 1, 1964)

¹²) Іван Франко. Історія української літератури. Перша редакція (1907). Рукописна копія, зошит ч. 3 в оправі на 573 арк., стор. 375-377.

ОСЯЙНІСТЬ ГЕНІЯ

Багато людей обізнані з творами Т. Шевченка, але чимало читачів цікавить також і вдача поета, характер і його зовнішній портрет.

Спробуємо на основі спогадів сучасників Т. Шевченка відтворити його образ як людини на рідкість душевно багатой, виняткової привабливості і кришталевої чистоти.

Мемуаристи залишили нам матеріал до зовнішнього вигляду Шевченка, починаючи з молодих років поета аж до кінця його життя. Треба відзначити, що свідчення сучасників здебільшого збігаються.

Ось як виглядав молодий Тарас Шевченко в зображенні Миколи Момбеллі: «Він середнього росту, широкоплечий і взагалі міцної, сильної будови... Обличчя кругле, борода і вуси завжди вибриті, бакенбарди ж... кругом облямовують усе обличчя, волосся вистрижене по-козацькому, але зачесане назад; він не брюнет і не блондин, але ближче до брюнета, не тільки волоссям, а й кольором червонуватої шкіри; риси обличчя звичайні; ... ввесь вираз фізіономії виявляв відвагу, невеличкі очі блищали енергією».

Зріст Т. Шевченка у його солдатських документах — 2 аршини і 5 вершків (в іншому документі — 2 аршини і 3¹/₄ вершка), очі темно-сірі (за іншими спогадами — темно-карі, але майже всі знайомі поета підкреслювали їх променистість, що зачаровувала).

Незвичайну привабливість, чарівних очей Шевченка, сердечність його сміху, красу його голосу — відзначають майже всі мемуаристи. О. Чужбинський, зустрівши вперше поета, зазначив: «Очі (Шевченка) світилися таким розумним і виразним світлом, що мимоволі я звернув на нього увагу».

Ю. Беліна-Кенджицький писав, що Шевченко «очі мав незвичайні... бистрі, блискучі, повні жвавості. Сяяло з них розумом». Дивився поет «з добрим усміхом, трохи допитливо, трохи недовіжливо...» — «Я помітив, — каже Кенджицький, — гарне чоло... завелике, як мені здавалося, до малого худорлявого лица».

Інший сучасник Шевченка — Ф. Ткаченко — згадував, що вираз обличчя Шевченка «показував у цій людині присутність великого розуму. Коли він говорив із жінками, обличчя його робилося незвичайно приємним...»

Цікаво довідатися зі спогадів сучасників поета, що Шевченко, якого ми звикли бачити на багатьох портретах сумним, похмурим, був дуже веселою людиною, сміх якої відзначався привабливістю, добродушністю.

«Зустрів я дуже веселого товариша... Є це маляр і поет в одній особі. Зветься Тарас Шевченко», — згадував Ю. Беліна-Кенджицький у своїх спогадах.

«З першого ж разу він на мене справив таке приємне враження, що досить було поговорити з цією людиною, щоб повністю зійтися із нею і відчувати до неї сердечну прихильність», — пише у спогадах М. Костомаров.

Панько Куліш писав, що Шевченко володів «тим чарівно-веселим і безтурботним голосом, який приваблював до нього жінок і дітей».

»Жінки його дуже любили«, — читаємо у спогадах Ф. Ткаченка. Що це справді було так, маємо свідчення княжни Варвари, дочки генерал-губернатора України М. Г. Репніна. Шевченко познайомився з нею у 1843 році в княжому мастку в Яготині. Ось що вона писала про поета:

»Шевченко зайняв місце в моєму серці, я часто думала про нього, я бажала йому добра і бажала сама зробити йому добро, при чому, при моїй палкості — зараз же і якнайбільше«.

В ті часи Шевченко присвятив княжні Варварі Репніній один із своїх віршів. »Він передав мені лист, я прочитала; чиста і солодка радість наповнила моє серце, і коли б я віддалась почуттю, що мене охопило, я кинулась би йому на шию«.

Сучасники залишили спогади і про перебування Шевченка на засланні, в солдатах. Агата Ускова, дружина коменданта Новопетрівської фортеці, так малює його портрет: »Росту Шевченко був середнього... Обличчя відкрите, добродушне, високий лоб із великою лисиною, що надавало йому солідного вигляду; рухи повільні, голос приємний, говорив прекрасно, плавно«.

Але неймовірні страждання на засланні наклали печать на його зовнішній вигляд. »Під червону шапку (в солдати) взяли (Шевченка) веселого, бадьорого душею, з густим руським волоссям, а з-під червоної шапки вернувся він з сивою бородою, з зовсім лисою головою і навіки втраченим здоров'ям«, — писав пізніше один з мемуаристів.

Офіцер Савичев, що знав Шевченка ще 1852 року на засланні, зустрівши поета взимку 1858 р. в Москві, писав: »Тараса Григоровича не можна було пізнати, і я, лише придивившись, упізнав його. Жовто-зелений, у зморшках, худий, похнюплений, убитий фізично й морально. Ні він, ні я не могли як слід приступити один до одного«.

Та не зважаючи на знищене здоров'я і зовнішність, Шевченко не втрачав своєї привабливості. Л. Ф. Пантелєєв, видавець і мемуарист, у 1860 році писав: »Обличчя Шевченка цілком захопило мене... на обличчі, досить набряклому, були сліди багато пережитого Шевченком, у тому числі й тієї немінності, яка в останні роки передчасно прискорила його життєвий кінець... Його чудові бархатні, такі глибокі-глибокі темно-карі очі ціле обличчя так прикрашували, що Шевченко ніби переображався, ставав молодшим; тиха вдумливість і м'якість сердечна світилась на його обличчі«.

Майже те саме пише Г. Дем'янов, редактор «Нижегородских ведомостей»: »На його (Шевченка) обличчі лежала печать глибокого страждання... сірі очі світилися незвичайною добротою«.

Могутня індивідуальність поета відзначалася незвичайним багатством відтінків, кольоритністю, яскравою своєрідністю, оригінальністю характеру. Волеюлюбність, безстрашність, правдивість, почуття власної гідності — всі ці та багато інших чудових рис характеру Тараса Шевченка засвідчили, »не змовляючись«, сучасники поета і його біографи.

Коли жандарми заарештували Шевченка, він повадився під час допиту з винятковою мужністю і гідністю.

В умовах жорстокої солдатської неволі він не схилив своєї гордої голови. М. Лазаревський говорить про грубе, бездушне ставлення до великого поета одного з офіцерів, який «не любив Шевченка за непохитність його характеру, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися». Одного разу друзі попередили Шевченка, що в нього зараз має бути обшук і щоб він негайно знищив усі компромітуючі матеріали. Мемуарист підкреслює, що Шевченко «був цілком спокійний і навіть жартував над собою».

«Караюсь, мучусь, але не каюсь!» — таке було священне кредо великого поета й борця за волю України.

Шевченкові огидними були пристосовництво, запобігання перед «сильними світу цього»; у його «Кобзарі» не знайдете жодного поблажливого слова на адресу душителів України. А в часи Шевченка не бракувало панегіристів, які аж захлиналися від славослов'я на честь московських царів і їх сатрапів.

Шевченко-людина, яка народилася і виросла в рабстві, — не мав у своїй психіці ні однієї рабської рисочки. Мужности, якою володів Шевченко, стало б на сотні інших поетів, навіть талановитих!

Я. Полонський згадує Шевченка так: «Він був людиною найвищою мірою не лукавою, запально-відвертою і навіть безстрашною у тому розумінні, що непоміровані його розмови частенько заставляли інших боятися за нього або затикати вуха і тікати».

Шевченко був великий працелюб. Як засвідчують мемуаристи, навіть смертельно хворий він наполегливо працював, аж до останніх днів свого життя».

А ось інші риси характеру поета.

«Розмова з Шевченком... була незвичайно присмодною: він умів до речі жартувати, говорити дотепи...» — писав М. Костомаров.

Дуже доречно використовував Шевченко у своїй мові приказки, яких знав безліч.

Ряд мемуаристів відзначає зворушливу увагу поета до інших людей, його безмежну доброту й гостре відчуття чужої біди. О. Чужбинський писав, що Шевченко «ніколи не відмовляв тим, хто просить». Іноді йому звертали увагу, що ті прошаки зловживають його добротою. На те він, за свідченням Чужбинського, відповідав: «Я і сам знаю (що обдурюють)... Та нехай лучче тричі одурять мене, а все таки учетверте подам тому, хто справді не бачив, може, шматка хліба».

«Він був надто гуманним — згадує Чужбинський, — і на слабості дивився поблажливо, намагаючись у самому болоті знайти хоч крупинку золота... Гуманність його проявлялася у кожному вчинку, в кожному русі...»

І далі: «Любив він і поважав природу. Блукаючи з ним по лісах над Сулою... ми, бувало, години просиджували біля нірки якого-небудь жучка і вивчали його невибагливі норони. Велике задоволення приносили Шевченкові селянські діти... Тарас Григорович не раз сідав до них у коло і,

захопивши лякливе товариство, розповідав їм казки, співав дитячих пісень, яких знав безліч, серйозно робив пищавки і скоро здобував прихильність усіх хлоп'ят».

Щоб більше не вертатися до спогадів Чужбинського, додамо, що Шевченко, за свідченням цього мемуариста, «любив жіноче товариство», при чому любив жінок жвавих, жартівливих; на його думку, жінці необхідні запал і пристрасть — «щоб під нею земля горіла на три сажні».

Шевченко винятково вмів відчувати і цінити прекрасне, що зворушувало його до глибини душі. «Він любив природу: небо, зорі», — згадує А. Ускова. «Ніхто не був такий чутливий до краси природи, як Шевченко», — вторусь їй К. Юнге. «Музику він любив пристрасно, особливо спів», — пише художник А. Мікешин.

Цікавими є спогади сучасників про те, як поведився Тарас Шевченко в товаристві, між людьми.

«Він був простий і вільний у відносинах (з людьми), ніколи не конфузився, як конфузяться, звичайно, скривджені фортуною люди» (Я. Полянський).

Ф. Лазаревський, що був з поетом у гостях в оренбурзького аристократа — барона Майделя, пізніше згадував: «Поведився він (Шевченко) з гідністю і навіть з деякою поважністю. Мені за нього, як за улюблену істоту, було дуже приємно... Він нікому не нав'язувався, не втручався ні в яку розмову; всі зверталися до нього, і він кожному відповідав стримано, з ледве помітним відтінком іронії і з почуттям власної гідности».

Тарас Шевченко був не тільки геніальним поетом, визначним живописцем, революційним борцем, мислителем. Як свідчать його сучасники, він був дуже талановитим вокалістом, скульптором, володів прикметами доброго актора, залишив спроби з поля архітектури.

П. Куліш стверджував, що Шевченко «чудовий, можливо, найкращий на всю Україну виконавець народних пісень». Поет «своїм чистим, срібним, ледь-ледь тремтячим голосом заспівав свою улюблену пісню: «Ой зійди, зійди, та вечірняя зіронько...» І заспівав він з таким надхненням, з таким глибоким почуттям, що звуки цієї пісні й тепер, через 26 років, лунають у моїх вухах», — писав у своїх спогадах Ф. Лобода.

«Шевченко... був дуже милий із своїми піснями», — згадує М. Маркевич. «Мою матір особливо зачарував Шевченко своїм співом», — пише М. Білозерський.

Зі спогадів К. Герна довідуємося, що в Новопетровській фортеці, на засланні, Шевченко займався скульптурою.

Є. Косарев пише, що в п'єсі М. Островського «Свої люди», сочтемся» Шевченко чудово зіграв роллю приказного Рисположенського і «здивував усіх своїм мистецтвом танцю».

А. Ускова згадує, що Т. Шевченко «особливо добре читав уголос». Зі спогадів інших його сучасників знаємо, що він читав уголос і розповідав так цікаво, що всі слухали з великою увагою.

Є і свідчення про виняткову пам'ять поета, про широкі та глибокі його знання, які він здобув, головним чином, завдяки самостійному, жадібному читанню, навіть у найбільш несприятливих умовах.

»Шевченко був дуже розвиненою людиною, з прекрасною пам'яттю« (А. Ускова). »Шевченко вражав усіх своїми знаннями, особливо з історії України« (Юськевич-Красновський). »Я дивувався з його розвитку й багатогранності його знань« (А. Козачковський).

А ось дещо стилізоване свідчення П. Куліша: »Коли б то всі знали, що то за головатий (розумний) чоловік був той Шевченко, і яку він школу пройшов, попомірявши того шляху... Не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала та й лежала в нього не прочитана... Шекспіра возив із собою, куди б не їхав. Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом по всіх малярських школах: то мало хіба там було корму для його голови? Об'їздив Шевченко всю Україну, переговорив із тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека людського життя? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивувалися, як він глибоко входив у саму суть літературного діла«.

Вже сучасники усвідомлювали собі велич і винятковість Тараса Шевченка. »Бачивши його один раз великим, я хотіла завжди бачити його великим; я хотіла, щоб він був незмінно... осяйний«, — писала княжна Варвара Репніна про молодого Шевченка.

»Я мимоволі приємно задумався над тим, яку геніяльну людину ми маємо в Тарасі Григоровичеві«, — проникливо писав В. Білозерський до М. Гулака про тридцятидворічного Шевченка.

Описуючи читання, організоване в петербурзькому Пасажі на користь недільних шкіл, О. Штакеншнейдер відзначала, що публіка прийняла Шевченка так, начеб він був »геній, що зійшов до залі Пасажу просто з небес«.

Цілком зрозуміло, що зустріч із такою людиною, як Тарас Шевченко, залишала глибоке, хвилююче враження у сучасників, приносила їм велику душевну радість.

»Я був ошасливлений зустріччю з улюбленим і поважаним мною поетом Тарасом Григоровичем Шевченком, з яким проводжу ці дні, що залишать у мені глибокий спогад назавжди«, — писав С. Незабитовський.

»З душевним захопленням я... провів декілька годин із милим моїм батьком, старим козаком Тарасом Григоровичем Шевченком, за що я дуже вдячний Богові, що він довів мене бути разом із ним« (спогад Ф. Чельцова).

»(15 серпня) зустрів я в Астрахані... найдорожчого і найбільш улюбленого нашого поета, і зустрів я його з величезною радістю... зустрів як батька, як брата, як найбільшого друга і мав щастя прожити з ним декілька днів майже разом« (спогад І. Клопотовського).

Ось таким був Тарас Шевченко — великий син українського народу, його геній і пророк!

ДО КУЛЬТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Вперше повідомив українців у Галичині про смерть Тараса Шевченка київський студент-медик Володимир Бернатович, який у дорозі до Праги зупинився у березні 1861 року у Львові. Гість із Києва був запрошений поетом Володимиром Шашкевичем. Він розповів львівським літераторам про останні дні життя Шевченка. І ті збори невеличкого гуртка львівських літераторів були першим відзначенням пам'яті Шевченка в Галичині.

Повідомлення В. Бернатовича про смерть Тараса Шевченка опублікували 21 березня 1861 року українські та деякі польські газети, а згодом помістили короткі біографічні відомості про поета.

Вернувшись з-за кордону до Києва, В. Бернатович надіслав до львівської газети «Слово» (ч. 49, 1861) ширший опис похорону поета в Україні.

Першу річницю з дня смерті Тараса Шевченка в Галичині відзначено урочисто. Напередодні цієї дати «Слово» опублікувало лист з Києва — «Звернення до галичан». В лютому 1862 року на вечорі у Львові гімназіяльний учитель Є. Згарський прочитав доповідь про українську літературу, зробивши огляд творчості Т. Шевченка і Г. Квітки-Основ'яненка. Декламувались вірші Шевченка, Ю. Федьковича та українські народні думи.

До першої річниці з дня смерті Шевченка львівські газети вмістили вірші поета та статті про його життя і творчість.

Молодь ушанувала пам'ять поета урочистим вечором, організованим за активною участю Володимира Шашкевича. У Львові в ці дні розповсюджували твори Тараса Шевченка та інших українських письменників. За 40 корон можна було придбати портрет Шевченка, випущений друкарнею Ставропігії.

Починаючи з 1862 року в містах і селах України, також і за кордоном, влаштовуються Шевченківські вечори. Іван Франко писав, що: «роковини смерті Тараса Шевченка стались у нас в Галичині правдивим народним святом. Інтелігентні люди по містах і простий народ по селах відзначають ті роковини то урочистими вечорницями, співами та музикою, то бодай «не злим тихим словом» і гарячою сердечною згадкою, як того бажав сам поет».

Слід відзначити, зокрема, великий Шевченківський концерт, що відбувся 9 березня 1865 року в Перемишлі, в якому брали участь артисти Українського Народного Театру. Прибуток від концерту пішов на видання книг української літератури.

У Львові роздавали пам'ятні листівки з віршем невідомого автора з Наддніпрянщини (довгий час авторство приписувалось поетові Лозовському) »Вспоминка смерти Тараса«, а також літографований портрет поета, виконаний художником Гувовським.

Святкування пам'яті Шевченка натрапляли на різні труднощі. Напр., студентам духовної семінарії було суворо заборонено брати участь у панахидах та вечорах, присвячених пам'яті Кобзаря.

В 1868 році свідомо українська львівська молодь у »Шевченківські дні« вирішила організувати концерт музичних творів на слова Шевченка. Тоді звернулася по допомогу до М. Лисенка, який навчався у Ляйпцігській консерваторії. Микола Лисенко радо відгукнувся і написав музику до »Заповіту« — перший твір на слова великого поета.

В 1870 роках з'явилася нова мелодія »Заповіту« — композитора-аматора з Полтави Гордія Гладкого. В обробці К. Стеценка вона виконується тепер на Україні та поза її межами.

Особливе місце в хоровій творчості буковинського композитора І. Воробкевича займає музика на тексти Шевченка. Видана 1887 року в Ляйпцігу збірка охоплює 12 музичних творів. Найбільш удалими є хори на тексти Шевченка »Минають дні« та »Огні горять«, які стали дуже популярними. »Огні горять« у новій редакції С. Людкевича — справжній шедевр української хорової музики — часто виконується на концертах професіональних і самодіяльних груп.

Прихильно були зустріті слухачами твори І. Воробкевича »В пам'ять смерті Тараса Шевченка«, »В пам'ять руським кобзарям Тарасові, Маркіянові, Юрієві«. Воробкевичеві належить і музика до п'єси Шевченка »Назар Стодоля«.

На весні 1886 року громадськість України готувалась широко відзначити 25-тиріччя з дня смерті Шевченка. Журнал »Зоря« присвятив пам'яті Шевченка спеціальне число, вмістивши вірш І. Франка »На смерть Шевченка«.

Для популяризації творів безсмертного Кобзаря та музики до них, багато зробили визначні оперні актори Галичини Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга, Яніна Королевичівна та інші.

Так, 27 березня 1897 року на урочистому Шевченківському вечорі у Львові, де була й концертна програма товариства »Боян«, виступали С. Крушельницька, Я. Королевичівна і О. Мишуга. Перебуваючи на гастролях у різних країнах, С. Крушельницька і О. Мишуга популяризували серед інших народів красу української народної пісні, в тому числі й музичні твори на слова Т. Шевченка та І. Франка.

Активну участь в організації та проведенні Шевченківських вечорів у Львові, Коломиї, Тернополі та інших містах брали композитори Д. Січинський, О. Нижанківський і С. Людкевич. Вони поклали на музику ряд творів Шевченка, часто самі керували хоровими групами на концертах.

Шевченківські вечори сприяли розвитку української культури, розвивали художню самодіяльність у селах і містечках. Кожен Шевченків-

ський ювілей народжував нові музичні твори на слова поета, інсценізації поетичних творів, збагачував скульптуру та живопис, що відображали життя Шевченка і його епоху.

Художник Корнило Устیانович намалював картину «Шевченко на засланні», а Осип Курилас — портрет поета. Близький друг Франка Іван Труш відвідав у 1900 році Канів і створив велике полотно «Могила Тараса Шевченка», що експонувалось на багатьох виставках і дістало високу оцінку громадськості. З картин К. Устیانовича і О. Куриласа були зроблені репродукції у вигляді поштових листівок. Уродженець Тернопільщини художник Антін Манастирський зробив ілюстрації до творів Шевченка «Катерина» і «Тополя».

Досить важко знайти такого українського мистця, який не присвятив би хоч однієї своєї роботи шевченківській тематиці. Не залишились у боргу перед світлою пам'яттю Ксбзареві і майстри — різьбарі, скульптори, вишивальниці, килимари, творці керамічних орнаментів та малюнків.

В Галичині масово відзначались 50-тиріччя, 90-тиріччя і 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Найбільші торжества відбулись у 1911 і 1914 роках.

Яскравим виявом великої любові народу до поета в ці ювілейні роки були пам'ятники Шевченкові, споруджувані за народні копійки. Хоч ці пам'ятники не були монументальними, переважно, це були тільки бюсти Шевченка на кам'яному під'єстелі, все ж сам факт їх спорудження був важливою культурною політичною подією в житті народу. Це були перші пам'ятники Тарасові Шевченкові в Україні.

У 1880-х роках гуцули-каменярі, прокладаючи дорогу в Карпатах для розробки лісів в околиці Ясенова, витесали пам'ятник Шевченкові. На високій Сокільській скелі, овіяній народними легендами і оспіваній поетами, підіймалася у височінь біла колона з висіченими на ній словами:

*»Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкються незабаром
Заковані люди —
Настане суд...«*

Свого часу крутими сходами до цього пам'ятника підіймалися Іван Франко, Леся Українка і Марко Черемшина.

Під час першої світової війни цей оригінальний, перший в Україні пам'ятник Тарасові Шевченкові, по-варварськи знищено.

Каменярі-гуцули і потім різьбили погруддя поета з місцевих вапняків. Так Микола Юсипчук із Косова замолоду виготовував кілька бюстів Шевченка. В 1914 році один із них був встановлений на горбі в селі Шершорах біля Косова.

В 1911 році, з нагоди 50-х роковин з дня смерті поета мешканці села Лисиничі біля Львова збудували своїм коштом пам'ятник Тарасові Шевченкові. Пам'ятник заввишки біля п'яти метрів поставлено було перед

читальнею «Просвіти». Передня частина пам'ятника обернена на північ, а сам пам'ятник — це дика скеля, звужена вгорі у вигляді піраміди, заввишки три метри. На передній стіні на висоті людського зросту на кам'яній відполірованій дошці з граніту — золотими літерами напис: *«Тарасові в пам'ять 50-літ, роковини смерти — читальня «Просвіти» в Лисиничах Р.Х. 1911»*. Над цим написом — на округлій порцеляній портрет Шевченка. Над портретом вище встановлено кам'яний чотирикутний цоколь, на якому спереду вирізьблена розгорнута книга.

Цей пам'ятник стоїть ще й досі в дещо зміненому після реставрації вигляді.

Пам'ятник у Надіїві (Долинський повіт) збудовано 1912 року на майдані. Це скеля-обеліск, чотири метри заввишки, а на ній кам'яний хрест. У скелю було вмуровано емалевий портрет Тараса Шевченка з написом — текстом із «Заповіту».

В деяких селах пам'ять поета вшановували насипуванням могил. Сотні, а то й тисячі людей возили й носили камінь та землю, насипали великі могили, від трьох до шести метрів заввишки, обкладали дерном, обгороджували штахетами, обсаджували деревами і квітами. Так, напр., вшанували пам'ять Т. Шевченка мешканці села Балиці, що насипали високу могилу, назвавши її іменем поета.

28-го червня 1914 року у Львові на великій площі перед будинком Наукового Товариства ім. Т. Шевченка було відкрито пам'ятник Тарасові Шевченкові. Як згадують сучасники, пам'ятник складався з бронзового погруддя, виконаного скульптором Купріяном Годєбським, і постаменту з рожевого граніту. У такому вигляді він простояв до 1918 року, потім на місці пам'ятника Шевченкові польські окупанти поставили монумент королеві Сірізмундові. Бюст Шевченка зберігається тепер у Львівському музеї українського мистецтва.

Розмах Шевченківського ювілею стривожив ворогів українського народу. Будування пам'ятників великому Кобзареві не на жарт сполохало польську адміністрацію на західно-українських землях, що — маючи піддержку австрійських урядових чинників — почала забороняти ставлення пам'ятників Шевченкові, репетуючи, що «в польським (?) краю нема місця на пам'ятники співцеві гайдамаків». Проти Шевченка розпочалась і провокаційна агітація, називаючи його «безбожником», а пам'ятники йому — «богохульством».

Та ніщо не могло зупинити могутнього руху, що охопив увесь край і проходив під девізою: «Борітеся — поборете!» У ювілейних торжествах брали участь і західно-українські письменники: Василь Стефаник, Марко Черемшина, О. Мартович, О. Маковей та інші. Хворий у той час, Іван Франко не міг особисто брати участі в масових ювілейних торжествах, але зробив багато для ювілею Шевченка. В 1913 році написав статтю про поему Шевченка «Марія», а через рік — «Темне царство», що вийшла окремою брошурою; тоді ж написав для англійського видання статтю «Тарас Шевченко» і переклав на німецьку мову «Садок вишневий коло хати».

Шевченківський 1914 рік приніс в українську хату портрети поета самодіяльних художників, ювілейні листівки, «Кобзар» та інші книги. З того часу майже в кожній світлиці на західно-українських землях можна було бачити в оздоблених рамочках портрети великих синів українського народу — Тараса Шевченка і Івана Франка.

Цікаво, що на Тернопільщині гімназійна молодь виступає з деклямаціями творів Т. Шевченка вже в 1865 році.

По першій світовій війні, коли західно-українські землі опинилися під польською окупацією, святкування пам'яті Т. Шевченка і розповсюдження його творів натрапляли на багато перешкод і переслідувань. Польська окупаційна влада конфіскувала в газетах статті про Шевченка, забороняла Шевченківські святкування тощо. Подамо тут кілька документів, що збереглися досі в деяких обласних архівах на західно-українських землях.

Із звіту Станиславівського Повітового Управління Державної поліції про відзначення 60-х роковин із дня смерті Т. Шевченка у Станиславівському повіті (25 березня 1921 р.).

«... Русини зайнялися у звітному періоді майже виключно святом, мета якого — вшанування 60-ї річниці смерті Тараса Шевченка. Станиславівський окружний ювілейний комітет поділив ті торжества на кілька частин. На всі ці урочисті збори з'являються масово русини з міста та повіту, переважно інтелігенція, молодь і робітники, руских селян можна бачити відносно дуже мало. Здається, що головною метою тих торжеств є наві'язати ближчі контакти між усіма русинами і, можливо, вести при тій нагоді ворожу нам антидержавну діяльність. Доказів, тим більше незаперечних, покищо не вдалося зібрати...

Голас

Пов[ітовий] комендант

(Станиславівський обласний архів)

Повідомлення Тернопільського воевідського управління всім воевідським управлінням та іншим адміністративно-судовим установам про конфіскацію творів Тараса Шевченка.

Червень, 1938 рік

Воевідське управління повідомляє, що, згідно з поданням перемишлянського старости від 15. IV. 1937 року № Б-46, Окружний суд у Бережанах виніс постанову від 22. IV. 37 р., сиг[натур] П. пр. 4. 38 р., конфіскувати книжку п. з. «Поезії Шевченка, заборонені в Росії», видану 1890 року в Женеві накладом Української друкарні, тому що зміст цієї книжки на сторінках: 1, 2, 7, 8, 70, 97, 116, 237 має ознаки злочинів за ст.ст. 152, 154 к[арного] к[одексу].

Одночасно суд заборонив розповсюдження названої книжки в майбутньому і наказав її знищити.

За восводу

Климчак, начальник відділу.

Циркуляр Львівського Воевідського Управління всім староствам про конфіскацію книги «Поезії Шевченка, заборонені в Росії» (21. VI. 1938 р.).

Воевідське управління повідомляє, що Бережанський окружний суд постановою від 12. IV. 1938 р. Сиг. II. Пр. 4/38 р., наказав конфіскацію книжки п. з. «Поезії Шевченка, заборонені в Росії», видання женецької Української печатні 1890 р., оскільки зміст цієї книжки на сторінках 1, 2, 7, 8, 70; 9, 116, 237 містить ознаки злочинів за статтями 152 і 154 кримінального кодексу.

Одночасно суд заборонив даліше розповсюдження згаданої книжки і наказав її знищити.

За воєводу

К. Слугоцький (радник)

(Львівський обласний архів)

Заборона Львівського міського староства деклямувати вірш «Іржавець» у львівській читальні «Просвіта» (25 березня 1939 р.).

На підставі статті 11/1 розпорядження Президента Речі Посполитої Польської від 27. X. 1933 р., Вісник законів Речі Посполитої Польської № 85, позиція 632, — Львівське міське староство забороняє публічне виголошення в день 26. III. 1939 р. о год. 19-й у залі читальні «Просвіта», Львів, Замарстинівська вул., 100, деклямації під загальовком «Іржавець» від «Кобзарі» до слів «Рвали, гризли» з огляду на публічну безпеку і порядок.

Правління має право оскаржити це рішення перед Львівським воєвідським управлінням через місцеве староство до 14 днів, рахуючи від другого дня після вручення цього рішення».

(Львівський обласний архів)

Та не зважаючи на переслідування і заборони польською окупаційною владою, на західно-українських землях до 1939 року дуже поширився культ Тараса Шевченка. Відзначалися його річниця з дня народження і смерті, виходили друком твори Шевченка та одноактівки для дітей і юнацтва (напр., «Тарас у дяка» (1923), «Діло в честь Тараса» (1924) та інші), а на сценах ставилися п'єси Шевченка, особливо «Назар Стодоля».

Початок другої світової війни і закінчення її принесли Україні нове лихо. Тепер в Україні московські окупанти хоч і не забороняють відзначати пам'ять українського національного генія, але фальшують його творчу спадщину, намагаючись запрягти до московського воза і безсмертного поета. Та непереможний дух Т. Шевченка живе в серцях українського народу, а це найтриваліший, найчистіший, несплямлений вічний пам'ятник невмирущому Пророкові.

Василь ГНИЛОСИРОВ

ДО ІСТОРІЇ МОГИЛИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

(З нотаток обивателя)

Василь Степанович Гнилосиров (1836-1901) був одним з найактивніших ентузіастів і шанувальників пам'яті великого українського генія Т. Шевченка, зокрема багато вклав праці для впорядкування могили поета в Каневі.

У його спогадах «До історії могили Т. Г. Шевченка» є деякі мало-відомі, а то й зовсім невідомі деталі про поставлення хреста-пам'ятника на могилі Шевченка. Спогади ті писалися для журналу «Киевская Старина», але редакція, очевидно, з цензурних причин, не надрукувала їх, обмежившись невеличкою заміткою про могилу Шевченка. Тепер ці спогади надрукував журнал «Дніпро» (ч. 2, 1964), а підготували їх до друку М. П. Візир і Ю. Я. Колесниченко. Спомини скорочені, зроблено в них також деякі зміни в правописі та стилістиці.

Ред. «Виз. Шляху»

*

У кінці жовтня 1882 року в колишній київській газеті «Зоря» було вміщено тривожну телеграму про те, що могила поета України Т. Г. Шевченка являла собою красномовні руїни... Могильний хрест днями повалився з боку Дніпра, розбившись на два шматки...

У грудні того ж року приїжджав до Канева названий брат поета Варфоломій Григорович Шевченко і поставив тимчасово біля, наполовину зруйнованої, обкладеної громіздким камінням, могили великий дерев'яний хрест. Через сувору зиму, замість підгнилого хреста, що впав, поставити новий було неможливо. На той час від старого хреста, густо списаного низу доверху вирізками повних прізвищ та ініціалів щирих відвідувачів, ніяких слідів не залишилось. За словами Варфоломія Григоровича, перший дубовий хрест було встановлено в головах поета, що навіки спочив і покоївся у металевій труні та склепі. У цьому ж самому місці, при поновленні надмогильного пам'ятника, поставлено і садженню, складену з каміння на вапняковому розчині тумбу, накриту плитою масивного жорнового каменю.

Тієї ж зими шанувальники поета почали клопотатися про поновлення надмогильного пам'ятника поетові. Полтавські губернські земські збори постановою від 6 грудня 1882 року асигнували з цієї метою 500 карбованців. У Києві відомий збирач старовини В. В. Тарновський (у батька якого в мастку Качанівці небіжчик-поет завжди був бажаним гостем) за старору

пам'яттю взяв у цій справі разом з Варфоломієм Григоровичем та іншими шанувальниками пам'яті дорогого співця України найгарячішу участь.

... Нарешті дозвіл на реставрацію могили і на спорудження надмогильного пам'ятника поетові було здобуто. Чавунний хрест за проєктом інженера А. Ф. Якубенка замовив особисто В. В. Тарновський на Київському ливарному заводі п. Термена за 1000 карбованців. У лютому 1883 року В. Г. Шевченко приїхав до Канева оглянути лісові матеріали на спорудження огорожі та сторожевої хати біля могили поета. Підвезення матеріалів та підготовчі теслярські роботи розпочали тоді ж, ранньої весни. Ці роботи припинила поліція. Почали ходити чутки про якісь дивні доноси місцевих піклувальників.

З листа М. Ф. Комарова¹, одержаного мною 3 березня 1883 року, видно, що він висилася П. Красовській 100 карбованців на матеріали для огорожі й хати і обіцяє в квітні приїхати в Канів разом з Якубенком. Але його не було в квітневий приїзд інженера. У цьому ж листі М. Ф.-ч (Комаров) між іншим хвалиться, що «поминки Шевченкові на цей раз відбулися дуже добре: хори співали найкращі утвори Лисенка, були цікаві реферати і гарні деклямації, народу було до 300 душ. Жалко тільки, що й досі нам приходится неначе ховатись з цим ділом, бо нічого публічного не дозволяють».

З листа іншого приятеля А. Ф. Вержбицького від 27 березня — після описання бурхливого розливу річки Росі в м. Корсуні, йдуть такі рядки: «... у квітні непременно приїду в Канів, щоб побачитися з київськими земляками, поклонитися гуртом прахові Тараса і положити жменю землі на його могилу...»

Цей пан був у мене в перших числах березня і знав, звичайно, що я сподівався на приїзд Якубенка і Комарова в наступному місяці. З цих листів можна зробити висновок, що заготівлю матеріалів для наступних робіт, а частково й самі роботи підготовчі, було розпочато взимку 1882-1883 року, а насипка могили мала бути з весни 1883 року. Але у мене, на жаль, ніяких нотаток з цього питання не збереглося. Слід гадати, що, мабуть, В. Г. Шевченко, від імені якого, головне, й велася агітація за цю справу взимку 1882 року або на початку 1883-го, був у канівських властей і мав з цього приводу якусь розмову, якщо дозвіл про відновлення надмогильного пам'ятника був у той час досягнутим фактом.

Минуло благополучно кілька тижнів, і раптом роботи знов було припинено. Знов стали поширюватись у народі чутки про безглузді доноси. Що спонукало до цього убогих духом пролаз, розгадати було важко. У такому нелепному стані минуло майже все літо.

У місті говорили вперто про якісь нісенітниці, що ввижались розладнаній уяві місцевих піклувальників, які вбачали у віддаленій перспективі... зворушливу усмішку, або широкі обійми «іжаккових рукавиць».

¹) Комаров М. Ф. — бібліограф і видавець з Одеси, листувався з Гнило-сировим.

Нарешті, колишній начальник краю і командуючий військами Київського військового округу генерал-ад'ютант А. Р. Дрентельн викликав до себе В. Г. Шевченка на особисту розмову... Генерал зміряв його проникливим поглядом і, дивлячись прямо в очі, суворо запитав: «Навіщо ви затіяли увесь цей клопіт по відновленню могили вашого родича та ще й спорудження там якоїсь хати?» На це Варфоломій Григорович пояснив генералові, що на схилі років відчуває себе морально зобов'язаним зробити це, оскільки небіжчик-брат ще за життя вручив йому тисячу карбованців для купівлі місця і спорудження хати, в якій він думав доживати віку. І лише завдяки цьому одвертому визнанню начальник краю дав розпорядження зняти заборону на закінчення всіх робіт на Тарасовій горі під особистим наглядом Варфоломія Григоровича.

3 жовтня роботи на Чернечій горі виконувалися без особливих пригод: тумбю було складено; грабарі вже кінними грабарками продовжували на-сипати могилу; головний тесляр, канівський міщанин Юхим Мовчан (повуличному Баддя) з кількома найнятими поденщиками клопотався біля своїх робіт.

Роботи в жовтні йшли без перерви, нагляд за ними здійснювали уповноважені на те особи своєчасно. У листопаді на місце робіт було привезено на 12 підводах лісовий матеріал на спорудження хати.

Між іншим, 5 листопада квартальний наглядчак Д. М. Мукалов і міський землемір Р. П. Вербицький перевіряли розміри споруджуваної хати, попутно розпитуючи в робітників: хто стежить за виконанням робіт? Чи не бувають сторонні, хто саме і як часто?

У перших числах грудня зустрівся я біля присутствених місць з п. справником. Він одвів мене вбік і переказував таке: «А знаєте, днями зайшов до мене в канцелярію Хантинський², і коли хтось з присутніх зачепив питання про роботи на Тарасовій горі, він ні сіло ні впало ляпнув: «До чого там хата? Хіба що відкриють (бордель) і шанувальники там приємно проводитимуть час...» Не розумію?!... Хі-хі-хі... Чи не свиня?» — продовжував справник, підморгуючи і знижуючи плечима. Несподівана одвертість «особи» вразила мене неприсмно. Запитав: «Мабуть, Хантинський був серед своїх?» Але співбесідник заперечив. Я був не в силі далі продовжувати розмову, подякував йому за повідомлення, і ми розійшлися. Прийшовши додому, я довго ходив по кімнаті і був у якомусь нервовому збудженні. Така нечистоплотна, щоб не сказати більше, дика фраза з вуст якого не є інтелігента з поважним службовим становищем, що претендує на довір'я і повагу — факт вкрай сумний, верх усякого неподобства. Тим більше, що справедливості повідомлення справника через кілька днів, якось випадково, була підтверджена одним з «благородних свідків» канцелярської бесіди і писарями тієї ж установи, що приносили в той час справникові на підпис папери.

12-го грудня я відіслав Якубенкові лист про те, що і як досі зроблено на горі: хату вже поставлено і вкрито околотом, долівки в світлиці й

²) Хантинський — тогочасний голова Канівської управи.

кухні посипано землею, де поставлено і фундамент... печі, приганяються одвірки і до вікон лутки, стовпці огорожі з трьох боків вкопані, тільки від Дніпра ще немає ямок для стовпців. Майстри, що стесують плиту, обіцяють видовбати дірки і зробити одкоси до половини цього місяця. Щоб поприбивати до стовпців лати, гвіздки і тут знайдуться, а на штахети треба хоч бочечку гвоздів привезти з Києва. Зимою тут доглядатиме Степан Шарай, людина надійна, а також буде і Юхим Мовчан майструвати свою плотницьку справу... Той шлях, про який я вже писав, заорюється під різні посіви й левади, став ще довший і гірший, а до весни, глядіть, зовсім його не буде. Треба вам про це потурбуватись заздалегідь. Є чутки, що мають тут навколо продавати землю під селитьбу...³ Хреста заслати сюди зимовою дорогою, здається, було б краще: можна обійтись без бендюгів... В цей же час було доставлено до могили і плиту.

Різдвяними святами, смутно пригадується мені, Варфоломій Григорович привіз сумну звістку, що через якесь непорозуміння замовлений і вже відлитий на заводі Термена хрест заарештовано, через що не можна було його взяти і доставити зимовим шляхом, але, що, як передавали йому знайомі, є надія на усунення тимчасових утисків, після чого, зрозуміло, хрест буде на своєму місці.

ПЕРЕХОДЖУ ДО 1884 РОКУ.

Ось кілька рядків з листа Є. К. Трегубова від 7 лютого до мене: »... Що ж би я Вам написав про дорогу могилу? Перш за все дам Вам відповідь про Ваші питання: Якубенко забрав уже всі гроші, які були, і казав мені ще тиждень тому, що приїде і все там упорядкує, але чи прийдеться йому їхати і ось по якому резоні: на днях приходив до Термена на завод (де робиться хрест на могилу) квартальний робити дізнання, який там зроблено напис на хресті. Йому сказали який, а він вийняв з кишені клаптик папірця, прочитав і каже: так, вірно. Через день той же квартальний знов приходить до заводу і вимагає з управляючого, щоб він нікому не дозволяв брати цього хреста. Управляючий не дав своєї згоди на це, кажучи, щоб дали йому на папері предписання. Предписання не дали, а проте діло стоїть... Мабуть, не обійдеться без Тарновського, а його тепер немає тут. З цього мого переказу ви бачите, як уряд ставить діло хреста на могилі. Для хати є і портрет, написаний олійними фарбами і ікона, а про сторожа можна ще подумати.

А головніше усього треба скоріш спішити з поставкою хреста, бо може далі нічого не дозволять, особливо, як канівський голова знову що-небудь приподнесе сюди. Хоч і треба пам'ятати, що »Бог не видасть, свиня не з'їсть«.

³) Проект голови Хантинського, який в усьому чинив опір і не звертав найменшої уваги на прохання, щоб не допустив заорювання дороги, що веде від Дніпра з урочища »Грушки« до могили; через це я і звертався до п. Якубенка з проханням про сприяння і наполягання з цього приводу через київську адміністрацію.

21-го березня одержав листа Якубенка від 17 березня такого змісту: «Цими днями сподіваюсь відправити хрест у Канів і сам разом приїду. Розпитайте, у кого біля Канева єсть дужа товарюка і гарна справа, щоб вивезти з берега на гору. Коли хрест привезуть Дніпром без мене, то нехай його скинуть під горою біля того місця, що називається »Грушки«, бо відтіля буде легше знести на гору».

В середині квітня сам п. Якубенко привіз близько 30 ф. насіння французького пирію для посіву на могилі, бо обдернування, що передбачалося, за підрахунками потребувало б великих витрат, не досягаючи мети... Це місце надто відкрите і тут завжди осоння... Насіння трави було намочено, і самі грабарі, після закінчення своїх робіт, обсіяли ними навколо всю могилу, попередньо перемішавши насіння з піском.

Потім не можу не поділитися кількома виписками з листа молодого лікаря Віктора Йосиповича Гродецького, мого приятеля і канівського уродженця. Лист одержаний мною 22 квітня з Умані: «...Ось я вже три тижні живу в місті Гонти і Залізняка і встиг познайомитися з славними людьми, які ворущає не лише своїм мозком, а й серцем, між ними, мабуть, є і Ваші знайомі, як нотаріус Комаров, Білоусов, Крамаренко, Сікорський, Галенко... Поминки Тараса відбулися в лютому у Крамаренка урочисто і дуже пристойно, людей було досить. Тепер збираються влаштувати любительський спектакль, хочуть поставити »Чорноморців«, але дозволу з Києва ще не одержано... Мене просили взнати, коли святкуватиметься відкриття пам'ятника Шевченкові, щоб і тут цей день належно вшанувати, а також просила публіка дістати їй портретів Тараса. Ось чому я просив би Вас передати Немцову⁴, щоб він мені вислав для проби три портрети Шевченка аквареллю і один великий. Хай постарается зробити добре і виставить ціну, я думаю, що тут вони можуть розійтися у великій масі, попросите, хай поквапиться...»

У кінці квітня за рекомендацією М. А. Красовської, у якої частково брали ліс для хати і огорожі, сторожем було прийнято канівського міщанина Івана Олексійовича Ядловського, 34 років. Він був трохи грамотний, чоботар по ремеслу, досить розторопний, дещо розумів у догляді за садом. Мав жінку Мелашку, молоду й спритну бабу, та п'ятьох дітей, найстаршому з них було років 9-10.

Якось увечері на початку травня через погану погоду до улюбленця публіки М. І. Навротського на його запрошення зайшло запросто на чарку кілька знайомих, в тому числі місцевий військовий начальник полковник Василь Олександрович Турбін. Запалили цигарку і відразу ж сіли за зелений стіл. Під час другої здачі зайшла мова про »тодішню злобу дня«. При чому полковник, між іншим, прожував, що... місце, мовляв, осквернене. Господар, який сидів тут же, схвилювано заперечив: »Та ви ж, полковнику, не читали Шевченка?« — Не читав, не розумію і читати не буду,

⁴) Микола Петрович Немцов був тоді вчителем малювання у місцевому двокласовому міському училищі і виготовляв портрети Т. Г. Шевченка.

а все ж нічого слід було там робити — місце осквернене, — злотно повторив Турбін.

Ось лист Якубенка від 6 травня: »Шановний добродію! Ваш лист відібрав. Приїду зараз після Миколи — в понеділок або вівторок. Термен не хоче везти хреста, хоч Тоцький заплатив йому всі гроші. Вас. Вас. (Тарновському) уже писали, щоб вислав мені довіреність, щоб відібрати хрест судом, а щоб могила, поки так як діло скінчиться, не зосталась без хреста, поставимо дерев'яний«.

Знов полетів до п. губернатора донос про припинення робіт по добудові поблизу могили поета хати — донос, мотивований підступним міркуванням, що там заведеться кубло соціалістів, виникнуть різні конспіративні зборища тощо. Здається, це була спроба і вилазка того ж Хантинського.

З листа Миколи Віталійовича Лисенка від 3 червня: »Дякую Вам сердечно за давнього листа Вашого про болючу справу батькової могили. Звичайно, я зараз почав бігати і клопотатись, але не відмовив Вам за-для того, що не мав жодних наслідків клопоту. Недавно і п. Якубенко був у Каневі і, повернувши звідтіль, сповістив нас, що вся робота вже геть закінчена, навіть і з хатою, а тільки хреста нема. Це останнє діло не від нього залежало, а від Тарновського, котрого доти не було вдома на Україні. Останніми днями Тарновський з'явився на малий час у Києві. Якубенко запопав його і той написав Термену, щоб видати хрест Якубенкові, а коли ж, каже, Термен не послуха, то він (Тарновський) видає Якубенкові довіреність орудувати взамін Тарновського з Терменом. На чім це скінчилось, не відомо мені, але нинішній результат видається успішним бути. Доки, Господи, тяганина ця буде в такому ділі?! Будемо сподіватися, бо браку в терпенії слов'янинові Господом Богом не відмовлено«.

18-19 липня було доставлено робітниками Термена до могили у трьох частинах і самий хрест, вагою 250 пудів. 20-го хрест було встановлено й закріплено на місці під наглядом Якубенка та Феофілактова. На цьому скромному торжестві крім мене, двох згаданих техніків, кількох робітників Термена, теслярів, що закінчували свою справу, сім'ї Ядловського, кількох цікавих сусідів і рибалок більше нікого не було. Після праці, в якій діяльну участь брали мозолясті руки народу, що зібрався, уся ця дружна група щиро помолилась за душу великого покійника. Випили купно по добрій чарці оковитої, попоїли заготовленого тим часом Ів. Ядловським в двох казанах мудрого круп'яного кулішу з молодю картоплею, затовченого салом з цибулею, — і розійшлися, кому куди шлях. Уночі був гарний дощ... Само небо посвятило дорогий монумент!.. З того часу на могилі трава зеленіє!

З МАЛОВІДОМИХ І НЕВІДОМИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО Т. ШЕВЧЕНКА

ХВОРОБА І СМЕРТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Під таким заголовком написав довшу розвідку доцент Б. П. Александровський («Вітчизна», ч. 3, 1961). Вона цікава тим, що автор намагається глибше проаналізувати причини передчасної смерті Тараса Шевченка і робить свої висновки. Подасмо внизу дослівні витяги з цієї розвідки, зберігаючи повністю думки, стиль і висновки автора.

Науково описати і детально дослідити — пише автор — історію хвороби і останній рік життя Тараса Григоровича (подати як частину розділу його повної біографії, якої, на жаль, ще немає і досі) — незвичайно важко. Літературні свідчення відносно цього дуже вбогі, уривчасті й випадкові. Крім того, жодне з біографічних джерел, що стосуються до смертельної хвороби поета, не належать перу лікаря. До того ж Т. Шевченко завжди ставився до свого здоров'я «по-бурлацькому», не любив говорити про нього, звертати на себе увагу. Тому його висловлювання про свою хворобу теж короткі й скупі. Тепер, через сто років після смерті поета, майже неможливо доповнити ці матеріали новими свідченнями його сучасників чи новими документальними даними. Таким чином, довелося скласти справжню історію хвороби Т. Г. Шевченка за джерелами неповними і недостатніми, що їх ми чи не всі простудіювали, піддавши, мірою наших сил, лікарсь-

кій аналізі. Питання про те, з якого часу слід вивести хворобу Шевченка, вирішується відносно точно. Поет вперше звернувся до лікаря з приводу хвороби, яка звела його в могилу, 23 листопада (за старим стилем) 1860 року, себто три місяці перед своєю смертю.

Він, безумовно, вже був довго хворий до того дня, але раніше не лікувався і не скаржився друзям.

Під час тяжкої недуги Шевченка в Петербурзі за ним не було належного догляду; коли він помирав, біля його постелі не було ні рідних, ні дружини, ні дітей. М. О. Костомарів у нагробній промові з цього приводу загадав слова народної пісні:

Ой, загинула козацька головонька
Без роду, родини,
Без вірної дружини.

С п а д к о в і с т ь
(Стан, здоров'я, хвороба і причина
смерти батьків)

Тарас Григорович був третьою дитиною у сім'ї, а всіх дітей у батьків було шестеро. Мати поета, Катерина Якимівна, померла ще молодою, на 32 році життя, у 1823 році, коли Тарасові минуло 9 років.

Причина її смерті невідома. У біографії поета зазначено тільки, що мати померла «від хвороби», себто від нещасного випадку. Це була, очевидно, якась виснажлива недуга, що згубила молоду жінку, зне-

силену частими пологами, злиднями і непосильною роботою.

Батько Шевченка, Григорій Іванович, теж помер у молодому віці, через два роки після смерті дружини, у 1825 році, коли Тарасові сповнилось 11 років.

У біографічних матеріялах сказано: «Батько Тараса Григоровича помер від простуди». Але таку діагнозу в старі часи лікарі ставили в усіх випадках: коли люди помирали від туберкульозу, запалення легень і т. ін.

Відомо, що дід Шевченка прожив довго — 115 років.

Лікар Ю. Д. Тально-Гринцевич у 1889 році опублікував своє тлумачення особливостей спадковості в роді Тараса Григоровича. Тально-Гринцевич писав, що в роді поета виступає невропатична спадковість, захворювання мозку в немовлячому віці, хвороблива далекозорість з косоокістю, утворення катаракти в очі (помутніння кришталика) в дитячому віці. Припущення Тально-Гринцевича треба відкинути як помилкові.

Якщо взяти захворювання мозку в ранньому дитинстві, то тут добре відомо, які численні та різноманітні діагнози колись зводились до однієї фальшиво-мозкової діагнози «младенчеське». До того ж смертність дітей на селі в першому році їхнього життя була величезна, перевищувала 50 відсотків.

Помилкова концепція Тально-Гринцевича про належність Тараса Шевченка до сім'ї, яка вироджувалась, мала, очевидно, таке походження. У той час панувала серед деяких лікарів сенсаційна і модна теорія італійця Льомброзо («Геній і божевілья»), в якій автор намагався зблизити геніяльність із вироджен-

ням. Але теорія Льомброзо виявилась невірною і давно забута.

Аналіза генеалогічних (родовідних) матеріялів про Шевченка не дає жодних даних для висновку, що його зробив легковажний Тально-Гринцевич.

Хвороби, перенесені до заслання

Деякі хвороби, що їх переніс у своєму житті Т. Шевченко, значною мірою підготували основу для появи і розвитку його тяжкого серцевого захворювання. Живучи у нестерпних умовах, поет часто нездужав. Збереглися дані про деякі його недуги.

На весні 1838 року Шевченко захворів у Петербурзі на тиф, очевидно, черевний. Його почало лихоманити, обличчя було блідим. Недуга тривала довго, перебіг її був тяжкий, одужання ішло повільно і мляво. Шевченко лежав у лікарні.

В 1840 році, навесні, також у Петербурзі, поет знову заразився тифом, доглядаючи свого хворого вчителя — художника Карла Брюллова. Це був, очевидно, висипний тиф, і Тарас Григорович теж тяжко переніс його.

Восени 1845 року в Переяславі його довгий час лихоманило. Цю недугу біограф Кониський називає «якоюсь тифозною хворобою». Можливо, що це було захворювання поворотним тифом. Під час видужування поет був дуже слабкий, блідий, «голова була обрита після недавньої гарячки», згадує О. С. Чужбинський.

Тифи (висипний, черевний) можуть викликати міокардит, міокардиодистрофію, міокардіосклерозу, себто запальні процеси і явища переродження серцевого м'яза. При чому провести чітку межу між цими

процесами іноді неможливо. Такі ускладнення бувають різного ступеня і виявлення. Вони часто прирікають людину, яка перенесла тиф, на серцеву хворобу, іноді з переходом у стадію декомпенсації.

Отже стан здоров'я Шевченка перед його засланням зовсім не був міцним.

Хвороби, що їх переніс поет на засланні

На початку заслання, Т. Шевченко писав з Орської кріпости: «Я хворий з того дня, як привезли мене в цей край» (лист від 1 лютого 1848 року). Восени 1847 р. поет захворів на гострий суглобовий ревматизм. У листі до Лизогуба від 11 грудня 1847 року він повідомляв: «Восени мучив мене ревматизм». В листі до Лазаревського від 20 грудня 1847 р. він говорив: «Захворів я спочатку на ревматизм, тяжка недуга... лікар, спасибі йому, трохи допоміг».

Ревматизм давав свої рецидиви, що так властиві цій хворобі. 12-го квітня 1855 р. поет писав В. І. Григоровичу з Ново-Петровської фортеці: «Ревматизм мене швидко розладує».

В походженні серцево-судинних захворювань головну роль відграє саме ревматична інфекція, яка тяжко вразила Тараса Григоровича. Ревматизм може викликати і хронічний ендокардит, гострий і хронічний міокардит і т. ін., а також коронарит (запальний процес у кровоносних судинах, що живлять серцевий м'яз).

Цей процес у вінцевих артеріях іноді стає причиною грудної жаби.

Того ж 1847 року Шевченко захворів типовою для ув'язнених недугою — цингою або скорбутом. В

листі до Лазаревського від 20 грудня 1847 р. він констатував з гіркотою: «Напала на мене цинга люта, і я тепер, як Йов на гноїщі... так мені тепер тяжко, так тяжко».

Княжну В. М. Рєпніну поет 25-го лютого 1848 р. повідомляв з Орська: «Лякає мене теперішня хвороба — скорбут».

Цинга — авітаміноз «с», що виникає тоді, коли в їжі не вистачає вітамінів «с». Скорбут також іноді викликає переродження серцевого м'яза — міокардиодистрофії.

Офіцер К. І. Герн надіслав Лазаревському копію листа Шевченка до відомого поета В. А. Жуковського, який брав участь у викупі Тараса Григоровича з кріпацтва:

«І скорбут і казармене життя абсолютно розладнали моє здоров'я. Для мене необхідна була б зміна клімату, але я на це не повинен мати надії; рядових, таких, як я, не переводять. Мені хотілося б у Кавказький корпус, і лікарі так радять; а мене посиляють знову на Сир-Дар'ю тому тільки, що там розміщений батальйон, у який я записаний. Для мого здоров'я цей похід найбільш убивчий: нові укріплення ще не зовсім обладнані, погана вода, і життя одноманітне. Якби можна було малювати, я міг би його урізноманітнити, хоч самому сумно».

Дві вказані хвороби — ревматизм і цинга — тим сильніше вразили серце Тараса Шевченка, що поет хворів на засланні, перебуваючи в дуже несприятливих життєвих умовах, в умовах незвичайної нервово-психічної пригніченості і душевних мук, цього «лиха, що крає душу» (за словами Тараса Григоровича, що їх він написав у листі до Лазаревського).

Поет говорив, що його охоплює тяжке почуття, «від якого стискається серце і стигнуть груди... Моє минуле жакливе». А нервово-психічне перенапруження, хвилювання мають часто вирішальне значення для дальшого розвитку і несприятливого перебігу серцевого захворювання. Зокрема, перевтома і психічне пригнічення призводять до виникнення спазм вінцевих артерій, що сприяє розвитку грудної жаби.

В листі з Ново-Петровського укріплення від 15 червня 1853 р. Тарас Шевченко писав: «...посивів, облісів... старію і постійно хворію». І через деякий час знову: «...я тепер зовсім лисий і сивий» (лист від 30 червня 1853 р.). У 1855 році Тарас Григорович хворів на малярію. 25-го вересня 1855 року він повідомляв Б. Залеського: «Я повернувся з Хана-Баби, переніс сильний приступ лихоманки». Малярія, із свого боку, теж послаблювала вже нездорове серце.

Ці тяжкі хвороби, постійний сум і журба негативно позначились на здоров'ї поета, і зокрема на його серцево-судинній системі.

У листі від 12 квітня 1855 року поет зазначав: «Сили, і моральні і фізичні, мене зрадили...»

Ось розповідь з цього приводу Агапія Федоровича К., колишнього фельдфебеля 4-го Оренбурзького батальйону, де служив Шевченко.

«...Він дуже скучав. Пам'ятаю, зібрались ми у сирдар'їнський похід; попав у команду й Шевченко. До учбової солдатської амуніції він не привик, а про похідну й говорити нічого; адже він у нас пільгами трохи користувався. Вирушили ми в похід. День був жаркий, безвітрянний, сонце пекло немилосердно; навіть киргизи їхали без верхніх ха-

латів. Тільки-но переправились ми через Ор і вийшли в зелений ще тоді степ, як Шевченко раптом упав у строю; міцний був, а все ж зморила його спека. Підбігли офіцери, лікар, ротний командир спочатку нагримав було, та побачивши, що діло погане, пожалів. Поклали його в похідну повозку й рушили далі. Скоро він видужав і мало-помалу звик».

Умови життя Шевченка на засланні були жахливими. Офіцер М. Ф. Савичев згадував: «Я пішов до нього (1852 р.) в товаристві прапорщика Михайлова, що взявся показати мені мешкання Тараса Григоровича; ми прийшли в казарму. Казарма як казарма — довга будівля з низькими нарами по обох боках, з маленькими, але густо прорубаними вікнами майже під самою стелею. Підлога була земляна, ледве змочена для охолоди, яка ще навівалась через відчинені вікна... Ми пройшли до вікна будівлі й побачили в кутку людину, що лежала на нарах, заглибившись у книгу. Це і був Шевченко... Він здавався мені не вище середнього росту... на голові була лисина. На ліжку його був нетовстий матрац, накритий рядном, подушка — взагалі не помічалось ні найменшого комфорту в його казарменому притулку; не було в нього ні стола, ні стільця... Він устав, поклав книгу на полицю в головах, де лежали ще книги, і почав одягатись. Поки він брав кисет, тютюн, застібав на три гудзики коротеньке парусинове пальто, я взяв з полиці одну з книг. Це були історичні драми Шекспіра».

І далі: «Побачився я з Шевченком у Москві взимку 1858 року. Тараса Григоровича не можна було пізнати, і я, лише придивившись, упізнав його. Жовто-зелений, у зморшках,

худий, похнюплений, убитий фізично й морально. Ні він, ні я не могли як слід приступити один до одного».

Е. М. Косарєв, офіцер Ново-Петровського форту, розповідав: «У казармах до Шевченка приставили дядька із солдатів, який стежив за його поведінкою і навчав, як поводитися з рушницею й марширувати в три темпи учбовим кроком... Тяжко давалась Шевченкові ця премудрість; фізично він був кволий і стояв під рушницею, зігнувшись у три погібелі. Непривиклий до строювої служби, він почав хиріти від повсякчасного навчання, а тут ще з корпусного штабу було одержано секретне розпорядження не дозволяти Шевченкові ні писати, ні малювати».

Стан здоров'я і умови життя після заслання

Після більш ніж десятирічного заслання Тарас Григорович поїхав до Петербургу. Але в Нижньому Новгороді (нині Горьком) він змушений був надовго зупинитися. Причиною цього було свавілля поліцейських чиновників. Журналіст Г. П. Дем'янов розповідає про життя поета у Нижньому Новгороді (1857 р.) таке:

«У Нижньому Новгороді Тарас Григорович часто хворів і мав вигляд безпорадного та знесиленого. Нервовість у нього часто виявлялася у хворобливих формах, іноді й найменший випадок змушував його хвилюватись...»

Учитель, біограф Шевченка М. К. Чалий пише: «11-го березня 1858 року Шевченко оселився в Москві у свого друга М. С. Щепкіна і захворів... око запухло і почервоніло... Лікар заборонив йому виходити на вулицю... 17-го березня, не зважа-

ючи на заборону двох лікарів, Тарас Григорович нишком відвідав друга, якого давно не бачив, — Варвару Миколаївну Репніну».

Умови життя в Петербурзі були для Шевченка дуже несприятливі. Вони були взагалі поганими, а особливо для людини з хворим серцем: вогке, напівтемне, холодне приміщення, в якому він жив, ненормальне харчування, відсутність необхідного охоронного режиму.

Письменник Я. П. Полонський з цього приводу писав: «Т. Г. Шевченко в Петербурзі жив на похідну ногу і не мріяв ні про який комфорт».

На початку червня 1858 р. поет оселився в будинку Академії мистецтв на набережній Неви і жив тут два з половиною роки, до самої смерті. В його маленькій квартирі було дві кімнати. Одна на першому поверсі, друга — на другому. З'єднувались вони досить незручними, гвинтоподібними сходами. Кімнатка на нижньому поверсі служила майстернею, де Шевченко займався гравірувальним мистецтвом і живописом. Друга кімнатка правила за спальню, їдальню і кабінет для літературної роботи, була маленькою, низькою і вузькою, з квадратним вікном, що мало напівкруглий верх на зразок італійського. Повітря тут завжди не вистачало, до того ж воно було напоєне запахом кислот, що вживались при гравіруванні.

Такі житлові умови для поета були, безумовно, шкідливі. Адже нестача чистого, свіжого повітря особливо позначається на стані серцевих хворих, які відчувають підвищену потребу повітря з приводу «кисневого голоду» і «кисневої заборгованості». Гниле, вологе повітря з частими петербурзькими туманами

також було шкідливим, у дослівному розумінні цього слова, для Шевченка.

Художник В. В. Ковальов згадував: «Після повернення Тараса Григоровича до Петербургу, йому дали в будинку Академії приміщення... У 1859 р. я був у Петербурзі і відвідав його в цій квартирі. При зустрічі мене вразила різка зміна його зовнішності: це не був колишній широкоплечий, кремезний, з цілим волоссям на голові чоловік у сірому сюртуці, яким я його знав раніше; переді мною була зовсім схудла, лиса людина, без кровинки на обличчі, руки просвічувалися так, що видно було наскрізь кістки і жилки... я мало не заплакав».

Такі умовини життя Тараса Шевченка, до того ж життя самотнього, відсутність турботи за ним і догляду, зневажливе ставлення до свого здоров'я, повна відсутність гігієнічного і охоронного режиму — сприяли катастрофічному розвитку хвороби серця. Шевченко харчувався по трактирах. Снідав переважно солоною рибою, яка аж ніяк не була йому на користь, бо він страждав порушенням водного обміну, серцевою водяною. Його учень по малюванню Б. Г. Суханов згадував:

«Помалювавши годинку, ми підіймалися на гору, в напівтемний антресоль, що був за спальню Тарасові Григоровичу, де відбувалося своєрідне і незмінне частування. З величезної, воістину величезної, зеленої скляної банки витягалися рибки; сторож-дідок, відставний солдат... приносив свіжого хліба; господар випивав чарку горілки, і ми заходжувались уминати неймовірну кількість цих ревельських рибок.

Скінчивши цей немудрий бенкет, ми спускалися знову в майстерню, і Тарас Григорович знову брався за свої мідні дошки».

На весні 1859 року здійснилася заповітна мрія Шевченка — він відвідав рідні місця. Вирвавшись у квітні з Петербургу, поет після тривалої подорожі дістався до рідного села Кирилівки. З братами був недовго, але з улюбленою сестрою Яриною пробув кілька днів. Ось що вона розповідала про своє побачення з братом:

«Була я на городі — копала грядки. Дивлюсь, біжить моя дівчина: «Мамо, мамо, вас якийсь Тарас гукає! Скажи, каже матері, що до неї Тарас прийшов». — «Який Тарас?» — питаю, а сама з місця не зрушу. Але ось і сам він іде: «Здорова, сестро!» Я вже й не пам'ятаю, що зі мною діялось тоді. От ми сіли гарненько на призьбі: він, сердешний, поклав голову на мої коліна, та все просить мене, щоб я йому розказувала про своє життя гірке».

Художник Жемчужников говорив: «...Я дозволив собі висловити Тарасові Григоровичу все моє побоювання за його дальше життя і розгорнув перед ним його майбутні, ще похмуріші дні. Сльози навернулись йому на очі, він їх утер і схлипнув: «Правда! О, крий Боже, крий Боже!»

Здоров'я поета-художника видимо підупадало. Журба і туга душевна, невдоволення з себе, невдоволення з життя — мучили його. На обрії його насувалася темна хмара, і на його життя, облите сльозами, вже повіяло холодом смертельної хвороби. Він усе ще поривався бачитися з друзями, все мріяв оселитися на батьківщині... і počував себе все гірше».

Лікар із Переяслава Козачковський констатував, що Тарас Шевченко, приїхавши з Орська, мав передчасно і назавжди скалічений, знесилений організм.

Скарги хворого

Пізно звернувся Шевченко за допомогою до лікаря, хоч ознаки його хвороби — «водянки» були вже довго перед тим помітні. Так, ще 1 березня 1860 р. Людмила Тарновська журилася в листі до сина: «Бідняга Шевченко хворий, і я боюсь, чи не водянка в нього в грудях; він не лежить, а ледво пересувається, і обличчя набрякле».

Ф. Черненко розповідав, що «вже наприкінці вересня і на початку жовтня, провідуючи Шевченка, він не міг не помітити, що поет дуже хворий».

На двох автопортретах Тараса Шевченка, написаних у 1860 р., набряклість обличчя, хворобливий, затуманений погляд яскраво відбиті, при чому на другому, більш пізньому, портреті ті риси ще різкіші...

В другій половині листопада хвороба посилилась. 22-го листопада Шевченко почував себе особливо погано і наступного дня пішов до лікаря Барі, заявивши йому, що в нього дуже болять груди.

Основна скарга була саме на біль у грудях...

Стан здоров'я при лікарському огляді

При першому огляді лікаря вигляд у поета був дуже хворобливий, ясно проступала набряклість покривів. Лікар Барі, вислухавши серце і легені, констатував тяжке захворювання серця у фазі недостатності і загальної декомпенсації організму. Він по-

радив хворому вести спокійний спосіб життя, не виходити з дому.

Ще в першій стадії серцевої недостатності задишка виникає при русі, хворий швидко стомлюється. А далі задишка наростає, стає більш гострою, незалежно від рухів — постійною; виникає набрякнення спочатку на гомілкях, потім вище по тілі й на обличчі.

Бряклість обличчя, що спостерігалась у Шевченка вже в березні 1860 року, буває звичайно при серцевій недостатності в дальшій стадії недуги. Отже, треба сказати, що Тарас Григорович звернувся за лікарською допомогою вже в другій стадії серцевої недостатності, коли хвороба була запущена, набувши небезпечної для життя форми. Сильний біль у грудях виявився грізною ознакою стенокардії (грудної жаби). Очевидно, вже відразу було встановлено діагнозу: декомпенсований міокардит із серцевою водянкою та з приступами грудної жаби.

Які саме ліки були приписані Шевченкові 23 листопада, невідомо.

Перебіг хвороби

Здоров'я поета погіршувалось з дня на день, до самої смерті. Бували лише короточасні періоди неможливі поліпшення і більш бадьорого самопочуття.

Настав грудень. За порадою лікаря, Тарас Григорович не виходив із кімнати. Увечері 6-го грудня його відвідав Черненко (петербурзький інженер, у якого збирались українські письменники 60-х років). Поет був у досить гарному настрої, говорив, що йому значно краще і він має надію незабаром звільнитися «з-під арешту», вийти на волю. У відповідь на пораду берегтись і не робити

цього, Шевченко сказав: «Колядувати до куми хоч на чотирьох попвзу». І справді, на Різдво Тарас Шевченко був у гостях, порушивши таким чином режим. І це знову викликало різке погіршення здоров'я і, очевидно, привело до катастрофи.

На Новий 1861 рік Шевченко вже був прикутий до ліжка. В січні йому сказали, що в нього водянка, захворювання досить серйозне. Він почав приймати ліки, не дозволяв собі ніяких надмірностей, але це вже не допомагало. Проте в січні траплялись дні, коли Шевченко почував себе здатним працювати. 21-го січня поет повідомляв свого родича В. Г. Шевченка: «Погано я зустрів цей поганий новий рік. Другий тиждень не виходжу з дому, чхаю і кашляю, аж осточортіло».

Можна допустити, що Тарас Шевченко хворів у той час грипою, частію недугою петербуржців. А грипа — велика небезпека для тяжких серцевих хворих. 29-го січня 1861 р. поет писав: «Багато б ще треба тобі сказати, та нездужається... Так мені погано, що я ледве перо в руках тримаю. Прощай — стомився, немов копу жита без передиху обмолотив». А підвищувана втомлюваність, понижена працездатність завжди виникають у людей, що мають серцеву недостатність.

Наприкінці січня поета провідав письменник М. С. Лесков, який змістовно описав їхню останню зустріч:

«Квартира ця (в будинку Академії мистецтв), дана йому після повернення у Петербург, складалась з однієї дуже вузької кімнати з одним вікном, перед яким Шевченко-художник звичайно працював за мольбертом.

Крім стола з книжками та естампами і невеличкого диванчика, об-

битого простою строкатою клейонкою, двох дуже простих стільців і вбогої ширми, що відгороджувала вхідні двері від майстерні художника, в цій кімнаті не було ніяких меблів. З-за ширми вузькі двері вели вузькими ж спіральними сходами до антресолі, що складалася з такої ж кімнати, як і внизу, з одним квадратним вікном до підлоги; тут була спальня і літературний кабінет Шевченка-поета. Меблювання цієї кімнати було ще вбогіше. Праворуч, у кутку, стояв невеликий стіл, на якому звичайно писав Шевченко; ліжко з дуже простенькою постілью, і в ногах ліжка другий, дуже простий столик, на якому звичайно стояв графин з водою, рукомийник і скромний чайний прибір.

...Зайшовши, я побачив поета (кінець січня 1861 року): він був одягнений в коричневу свитку на червоній підбитці і сидів за столом боком до вікна. Перед ним стояв аптечний флякон з ліками і недопита склянка чаю... «Вибачте, будьте ласкаві, що так приймаю. Не можу зійти вниз, підлога там клята, хай їй біс. Сідайте!» Я сів край столу, не сказавши ні слова. Шевченко видався мені якимсь дивним. Обоє ми мовчали. І він перервав це мовчання: «Ось, пропадаю, — сказав він, — бачите, яка ледащиця з мене зробилась?» Я почав придивлятися уважніше і побачив, що й справді в усій його постаті було щось дуже хворобливе, але ні найменших ознак близької смерті я не міг помітити на його обличчі. Він скаржився на біль у грудях і на жакливу задишку. «Пропаду», — закінчив він і кинув на стіл ложку, з якої щойно проковтнув ліки. Я старався його заспокоїти звичайними в цих випадках фразами, та втім і сам гли-

боко вірив, що могутня натура поета, яка витерпіла безліч потрясень, не піддається хворобі, страшного значення якої я не розумів.

»От якби до весни дотягти! — сказав після тривалого роздуму, — та на Україну... Там, може б, і полегшало, там, може б, трошки подихав«. Я не міг далі стримуватись, я відчував, що в мене виступили сльози.

Він розпитував мене про варшавську залізницю і київське шосе. »Так, — сказав він, — хоч би швидше ходили поштові екіпажі, не доїдеш живим на цих проклятих перекладних, а їхати треба — помру я тут неодмінно, коли залишусь«. Я почав прощатися. »Спасибі, що не забуваєте«, — сказав поет і встав. Більше я не бачив вже Шевченка в живих, і звістка про його смерть 26-го лютого приголомшила мене, як грім«.

М. І. Костораров у »Воспоминанях« писав:

»Наприкінці грудня 1860 р., а може, в січні 1861 р. (точно не пригадую) Шевченко прийшов до мене... Скоро після цього він захворів, або, вірніше сказати, посилилась і набрала гострого характеру хвороба, яка вже раніше підривала його здоров'я.

У лютому 1861 р. я пішов до нього навідатись про стан його здоров'я. Він сидів за столом, навколо нього були незакінчені праці. Він сказав, що його здоров'я значно краще, і наступного тижня він неодмінно прийде до мене... Це було в п'ятницю. Наступної неділі його не стало«.

Цього дня приступи болю в ділянці серця були слабші. Тарасові Шевченкові здавалось, що йому вже

значно краще. Таку оцінку свого стану міг допустити хворий, що мав тимчасовий просвіт у своїх стражданнях. Черговий приступ стенокардії минув, і йому здавалось, ніби разом із цим минула й недуга. В листі від 24 лютого 1861 р. Шевченко писав: »... Я хворий другий місяць, не тільки на вулицю, мене і в коридор не пускають. І не знаю, чим закінчиться моє затворництво...«

20-го лютого Жемчужников звернувся з проханням до Ради літературного фонду, щоб хворого Шевченка примістили в лікарню. В листі подані дані, що характеризують дуже тяжкі обставини, в яких перебував у той час поет.

»У нього (Т. Шевченка) водянка в грудях у сильній формі, і хоча лікує його з приязні добрий лікар (Круневич), але медична допомога паралізується невлаштованістю життя Шевченка і відсутністю будь-якого догляду за ним: живе він в академії, в кімнаті, розподіленій антресолями на два яруси; спить у верхньому... а працює у нижньому, де холодно. В обидвох ярусах вогко, дме з вікна, особливо у верхньому... Це спричиняється до набрякання ніг і додає до існуючої хвороби простуду. Доглядає його академічний сторож, який відвідує його певну кількість разів на день.

Я бачив цього лікаря Круневича, і знаю від нього, що при таких злигоднях не надійде не тільки видужання Шевченка, а навіть неможна зберегти його сил до весни, щоб він міг здійснити хоча б своє бажання поїхати на батьківщину, на куплену ним нещодавно земельку на березі Дніпра, де він потурбувався збудувати собі скромну хатку, про яку він так любив мріяти.

Коли ж не можна знайти йому квартири у пожилців, які взяли б на себе догляд за ним, то можна помістити його, наприклад, у Максимілянську лікарню, де є окремі, зручні приміщення для хворих за ціну не дуже високу. Треба тільки виклопотати в тій лікарні місце, а Шевченко перейти туди згодний. Потурбуйтеся, щоб це було погоджено якнайшвидше».

У ніч з 24 на 25 лютого в Тараса Шевченка почався сильний приступ грудної жаби. Його мучив страшний біль у грудях. Він не міг навіть лежати.

Останній день

Останній день життя поета найбільш повно й достовірно описав його друг — історик Лазаревський.

»Тарас Григорович почав недобре почувати себе з осені минулого року (1860). 23-го листопада, зустрівшись у Лазаревського з лікарем Е. Я. Барі, він скаржився особливо на біль у грудях. Лікар, вислухавши його, радив Тарасові Григоровичу берегтися. З того часу здоров'я його гіршало день у день. Січень і лютий просидів він майже невихідно в кімнаті, зрідка тільки відвідуючи близьких знайомих. У цей час він продовжував заняття гравіруванням, писав копію із свого портрета, що був на виставці, і почав портрет однієї дами; останній сеанс був наприкінці січня; він весело й спокійно працював з 12 до 4 години.

В суботу 25 лютого, в день іменин небіжчика, перший відвідав хворого Лазаревський і застав його у страшних муках. За словами Тараса Григоровича, вночі в нього почало дуже боліти в грудях, що не давало йому лягти. Він сидів у ліжку й напружено дихав.

»Напиши братові Варфоломію, — сказав він Лазаревському, — що мені дуже недобре».

Слідом за тим приїхав п. Барі. Послухавши груди, лікар сказав, що водянка поширилась на легені.

Муки страдальця були невимовні; кожне його слово вимагало страшних зусиль. Мушка, покладена на груди, трохи полегшала страждання. Потім він попросив відчинити квартирку, випив склянку води з лимоном і ліг. Здавалося, він задрімав; всі зійшли до його майстерні.

Близько о третій годині Тараса Григоровича відвідало ще декілька приятелів. Він сидів на ліжку, кожні 5-10 хвилин питав, коли буде лікар, і висловлював побажання прийняти опій, щоб забути сном. Відповідали, що лікар буде о третій годині, проте через кілька хвилин він знову починав нудьгувати, питаючи, чи скоро приїде лікар. У цей час йому було порівняно краще.

Коли залишився у нього сам Лазаревський, Тарас Григорович почав говорити про те, якби йому хотілося побувати на батьківщині і що на весні поїде він на Україну.

Підбадьорюючи хворого, Лазаревський запрошував його подорожувати з ним у південні губернії. Тарас Григорович слухав із задоволенням, охоче погоджувався, кажучи, що рідне повітря поверне йому здоров'я. »От, якби додому, там би я, може, одужав«.

Кілька разів повторював він, як не хочеться йому вмирати. В цей час п. Барі знову відвідав хворого, знайшовши його в задовільному стані, порадив продовжувати приписані засоби. Хворого залишили видимо заспокоєним.

О шостій годині приїхав один з друзів небіжчика з лікарем П. А.

Круневичем. Хворий знову був у тяжкому стані. Він із зусиллям відповідав на запитання лікаря і, здавалось, усвідомлював уже безнадійність свого стану.

На дев'яту годину... приїхали знову пп. Барі і Круневич. Вони ще раз вислухали груди хворого: вода продовжувала наповняти легені. Для полегшення страждань поставили другу мушку... Друзям, що коло нього залишилися, Тарас Григорович сказав: «Чи не засну я, візьміть вогонь!» Але хвилини через п'ять він обізвався: «Хто там?» І коли на його поклик увійшли, він попросив повернути п. Барі і сказав йому: «У мене знов починається пароксизм: якби припинити його?» Поклали на руки гірчичники.

О впів на одинадцятую Тараса Григоровича відвідав Лазаревський з другим приятелем; вони бачили, що хворий сидить на ліжку, не світлячи світла: йому було дуже тяжко. На зауваження Лазаревського, що, може, вони йому заваджують, Тарас Григорович відповів: «І справді так; мені хочеться говорити, а говорити трудно». Його залишили самого.

Майже цілу ніч провів він сидючи в ліжку, обіпершись об нього руками: біль у грудях не давав йому лягти. Він то засвічував, то гасив свічку, але до людей, що були внизу, не обзивався. О п'ятій годині він попросив слугу, якого лишив при ньому Лазаревський, дати чаю і випив склянку з вершками. «Прибери ж тепер тут, — сказав Тарас Григорович слугі, — а я зйду наниз».

Останній вірш

14-го лютого 1861 року Тарас Григорович написав свій останній вірш «Прощання з музою» (або «До музи»). В цьому вірші проявився останній

спалах його поетичного генія. Автор говорить про неминучість кінця і висловлює слабу надію на допомогу лікарів. Він прощається з музою, маючи надію, що — може — ще створюватиме нові натхненні пісні:

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
Вози в далекую дорогу? —
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать...
Втомилися і підтопались,
І розуму таки набрались, —
То й буде з нас! Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!

Ой, не йдемо, не ходімо,
Рано, друже, рано;
Походимо, посидимо —
На сей світ поглянем!
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний, та глибокий.
А поки те, да се, та оне,
Ходімо просто-напростоць
До Ескулапа¹ на ралець —
Чи не одурить він Харона²
І Парку³-прялку? І тоді
Поки б химерив мудрий дід,
Творили б, лежа, епопею,
Парили б скрізь понад землею...

1) Ескулап — бог лікарської справи в давніх греків. Шевченко так жартома називав лікаря взагалі.

2) Харон — перевізник душ померлих у підземне царство.

3) Парка (прялка) — богиня, що пряде нитки людського життя, коли чийсь нитку парка переріже, то та людина вмирає.

Смерть

Тарас Шевченко хотів зійти до своєї майстерні. Він спускався в темряві з напруженням по незручних східцях. Зупинився у дверях, скрикнув від болю, важко впав на поріг і помер. Смерть настала миттєво.

М. І. Костомаров з цього приводу писав: «...Шевченко вранці (26 лютого 1861 р.) раптово помер. Він звелів своєму прислужникові-солдатові поставити йому самовар і спускався сходами із своєї спочивальні, що була над майстернею; на останньому східці він упав головою вниз; солдат кинувся до нього — Шевченко не дихав».

Це сталося о 5 год. 30 хвилин вранці 26 лютого (за старим стилем) 1861 року або 10 березня (за новим стилем).

Тіло Тараса Шевченка не було піддане розтині. В довідці про смерть говорилося: «Помер від водяної хвороби». У повідомленні про смерть від редакції журналу «Основа» сказано, що Тарас Григорович Шевченко помер після нетривалої, але тяжкої хвороби.

Лікарський висновок (епікріз)

Серцева недостатність у Шевченка почала різко погіршуватись перед новим 1861 роком, коли на Різдво Шевченко порушив режим спокою, призначений йому лікарем. Декомпенсація незабаром після цього перейшла в третю стадію з різко виявленою задишкою і посиленням застійних явищ (водянка). Останні дні поет перебував уже в такому стані, коли лежаче положення для хворого нестерпне, а сидяче дає деяке полегшення. У таких випадках

задишка переходить в такий стан, що вимагає сидячого положення.

Хронічний запальний процес і переродження серцевого м'яза грізно ускладнювались у поета приступами спазмів, а можливо, і заткненням гілочок вінцевих судин (спазма, тромбоза, інфаркт), що живлять серце. При тяжкій формі грудної жаби до болісного приступу приєднуються також саме ті явища, які спостерігались у Шевченка, — серцева задишка (серцева астма) і набрякнення легень.

При гострій слабості лівого шлуночка (що іноді виникає в результаті приступів грудної жаби, особливо при заткненні гілочки вінцевої судини) розвивається картина серцевої астми і набрякнення легень.

Грудна жаба проявляється різними приступами загродинного болю (відомого типу больовий симптомокомплекс), які викликаються недостатнім кровопостачанням самого серцевого м'яза внаслідок спазмів або заткнення серцевих судин. Довгий, тривалий інтенсивний загродинний біль, біль, який не стихав від прийняття антиспастичних ліків, вказує, що стенокардія у Тараса Григоровича мала злоякісний перебіг і, можливо, ускладнювалась повторними інфарктами міокарда. Останній з цих інфарктів і призвів до миттєвої смерті. Причиною раптової смерті був параліч серця, причиною паралічу — заткнення вінцевих судин. У Ленінградському архіві П. Жур у 1959 році знайшов медичне свідоцтво про смерть поета.

Свідоцтво

Дано се в тому, що академік Тарас Шевченко, сорока семи років від роду, давно вже хворий на органіч-

ний розклад печінки і серця (...); в останній час розвинулась водяна хвороба (...), від якої він і помер 26-го лютого.

С. Петербург

Лютого 26 числа 1861

Лікар Едуард Барі

З точки зору сучасної медицини можна гадати, що діагноза була правдивою. Але немає точних даних, щоб вияснити, яке саме ураження серця і судин призвело до недостатності і водянки (запальні процеси, процеси переродження в міокарді, артеріосклероз, стан вінцевих судин, стан кров'яного тиску, стан нирок і т. ін.).

Можливо, що грудна жаба, приєднавшись до серцевої недостатності (у зв'язку з хронічним міокардитом), призвела до прискорення сумної розв'язки.

В нас немає даних про всі заходи, застосовані для лікування поета. Але ті, що ми знаємо, свідчать про доцільність їх із сучасної точки зору. Так, хворому було приписано спокій — основний принцип лікування серцевої недостатності (щадіння хворого органу і хворого організму в цілому). Далі, лікарі по-

вторно вживали мушки, які, подібно до гірчичників, іноді доцільно застосовувати як відтяжне при болях у серці... Нарешті, помірне лікувальне вживання опіюму було потрібним призначенням як засіб болезаспокійливий, снотворний і такий, що зменшує серцеву задишку. Солодкий чай з лимоном був також корисний (при помірній кількості рідини).

Чи можна б було врятувати Шевченка, застосовуючи методи сучасної медицини?

Медицина наука тепер твердо встановила, що тривалість компенсації (врівноваження), працездатність, а також відносно сприятливий перебіг стенокардії в першу чергу залежить від того, наскільки хворому можуть бути створені умови спокою (фізичного і душевного) і раціонального лікування. Сучасна медицина могла б продовжити життя Шевченка, застосовуючи внутрішньовенне і підшкіряне вприскування серцевих, судинних і сечогінних ліків, кисень та інші найновіші заходи, обмежуючи вживання рідини, але не врятувати його.

НЕВІДОМІ ТА ПРИЗАБУТІ СПОГАДИ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ієремія Айзеншток написав під поданим вгорі заголовком («Вітчизна», ч. 3, 1961 р.) коротеньку розвідку про близьких до Шевченка людей, які залишили свої записки та свідчення про життя поета.

Автор слушно відзначає (хоч не подає причин, чому саме так?), що за сто років, які минули після смерті Т. Шевченка, створилась ціла бібліотека спогадів про нього,

але — оглядаючи її — доводиться однак констатувати відносну бідність (кількісну і якісну) споминів про великого українського поета. За небагатьма винятками, вони стосуються лише окремих, іноді випадкових епізодів життя Шевченка. Значна їх частина написана людьми, що, по суті, мало знали Шевченка, випадково зустрічалися з ним, іноді й зовсім були йому чу-

жими. Часто так звані спомини про Шевченка містять явно невірні свідчення, перекручені помилково, за давністю часу, а іноді і зі злим наміром.

Як приклад перекручених вислівів мемуаристів, автор подає статтю, що збереглася в рукописі А. К. Мировича, «доктора медицини, відставного військового лікаря», який у 1914 році, напередодні Шевченківського ювілею, спробував був з пам'яті записати колись ніби чути ним згадки про поета його «друзів» — В. С. Гнилосирова і М. О. Мікешина.

На перший погляд, каже автор, ці спогади можуть здаватися цікавими і такими, що заслуговують довіри. В. С. Гнилосиров, особа досить відома в історії українського суспільного життя, протягом багатьох років жив у Каневі, недалеко від могили Шевченка, і, як запевняє А. К. Мирович, дружив з поетом. «За всіх своїх досить частих відвідин Канева Тарас Г. Шевченко у нього зупинявся і гостював по кілька днів. Разом вони рибалили і «варнакували», як любив говорити покійний В. С. Гнилосиров». Під час однієї із прогулянок на околицях Канева Шевченко начебто і написав начорно свій «Заповіт», помилково ним пізніше датований 25 грудня 1845 року і позначений Переяславом. Насправді ж, говорить А. К. Мирович, вірша створено в «Каневі ще в серпні того ж року».

«За словами Гнилосирова, — продовжує А. К. Мирович, — знаменитий «Заповіт» був начорно написаний за таких обставин. Він і Шевченко варнали між селами Пекарі та Канів, підійшли до Чернечої гори (тепер Тарасова гора), були

вже дуже втомлені, і — зійшовши на гору — сіли відпочити у затінку під величезною дикою грушею, що росла на місці теперішньої могили Великого Кобзаря. Було дуже жарко, і подорожніх мучила спрага, але води не було де взяти. На їхнє щастя, з'явився сторож із сусіднього баштана і запропонував купити кавунів; друзі з великою радістю їх купили, з'їли і спрагу погасили. Для того ж, щоб вдоволити розігравий апетит, казали сторожеві зварити їм малоросійського кулішу з салом, картоплею, крупкою, взагалі, як належить. Дочекавшись і смачно попоївши кулішу, Тарас міцно заснув під тією грушею, а прокинувшись, сказав, що тут він почуває себе так хороше, як ніде. Денна спека вже спала, повіяло прохолодою. Довго Тарас Григорович з видимим благовінням і захопленням милувався прекрасним видом на Дніпро і за Дніпро, а потім енергійно тупнув ногою і, прямо дивлячись на Гнилосирова, промовив: «Отут мене поховайте», — при чому відкрив свій портфель і нашвидку олівцем написав свій «Заповіт»¹.

Записані А. К. Мировичем спогади сучасника могли б справедливо зайняти місце серед найдорогоцінніших у всій мемуарній літературі про Шевченка, якби... уперта хронологія не підказувала, що В. С. Гнилосиров, активний учасник українського національно-ліберального руху 1860-1880 років, народився... в 1836 році. Отже, в момент створення «Заповіту» йому було лише

¹) А. Мирович: «Друзья Т. Г. Шевченко» (рукопис), Державний Істор. Музей (Москва), фонд 282, № 321, лл. 7-15 .

дев'ять років, — вік не дуже підходящий для «варнакування». До цього ще можна додати, що — за даними документів — у Канів Гнилоширов приїхав на службу (штатним смотрителем двокласового училища) 7-го червня 1873 р. і пробув тут до кінця 1895 року, коли був звільнений у відставку. Не зайве, нарешті, пригадати, що в серпні 1845 р. Шевченко в Каневі не був, а перебував за кілька десятків кілометрів у Переяславі, на протилежному боці Дніпра.

Так «свідчення сучасника» на наших очах перетворюється у легенду, основою для створення якої була, очевидно, та обставина, що Гнилоширов, за дорученням Київської громади, протягом багатьох років піклувався родичами поета та його могилою.

На жаль, необхідна, хоч незвичайно важка й складна робота для перевірки достовірності існуючих спогадів про Шевченка, можна сказати, лише починається... Спогади сучасників, що дійшли до нас, найчастіше й найбільше оповідають про зовнішні обставини життя поета, про те, що було доступним для всіх. Мемуаристи докладно розповідають про зовнішні риси поета, про його манеру тримати себе на людях, про його відгуки з приводу творчості окремих письменників, деяких книг і літературних творів. Дуже часто ці спогади йдуть від людей, не дуже близьких до Шевченка, або від осіб, яким іноді були неприступні (а то й зовсім чужі) запевні його ідеї, мрії і творчі задуми.

Напр., дуже характеристичним у цьому відношенні є лист М. Костомарова до редактора «Русской Старины» М. Семевського, що звернувся до визначного історика, як одного

з близьких друзів Шевченка, з позицією поділитися своїми спогадами про померлого поета. Відповідь Костомарова була несподіваною як для Семевського, так і для читачів «Русской Старины». Погоджуючись викласти «щиру і правдиву історію мого знайомства з цією особою», Костомаров у той же час уважав за необхідне рішуче застерегти: «Взагалі, той помилявся б, хто думав би, що я з ним дружив і був до нього особливо близький; навпаки, моя дружба з ним охоплювала незначний період у нашому житті, і — як виявилось пізніше — багато дечого з того, що сталося з ним, лишалося для мене невідомим, і я дізнався про те від інших його друзів: зі мною він був менш відвертий, ніж з багатьма іншими»².

Далі автор (І. Айзеншток) подає кілька таких спогадів про Шевченка, що їх у різний час удалося йому відшукати. Не всі ті спогади є фактично маловідомими або невідомими, а не знані вони в т. зв. українській радянській літературі просто тому, що дослідникам було заборонено ними користуватися.

Подано за автором тільки два уривки спогадів — Василя Лазаревського і О. С. Афанасьєва.

29-го березня 1858 року Шевченко у своєму «Щоденнику» записав про знайомство з Василем Матвійовичем Лазаревським, чиновником «удільного відомства», братом близьких друзів поета ще з часів оренбурзького заслання — Михайла і Федора Лазаревських.

Із шести братів Лазаревських троє — Михайло, Федір і Олександр —

²) «Русская Старина», 1880, ч. 3, стор. 597.

залишили спогади про Шевченка. Ці спогади вже давно увійшли у вжиток шевченкознавства. Двос братів, Яків та Іван, з різних причин не стояли близько до Шевченка і тому не зберегли про нього ва- ртих уваги спогадів. Тут опубліко- вусмо знайдені в архіві старшого з братів, Василя Лазаревського, урив- ки його спогадів, що містять до- сить цікаві подробиці про великого українського поета.

Василь Матвійович Лазаревський (1817-1890) був єдиний член цієї дрібно-землевласницької сім'ї, що зробив досить значну кар'єру чи- новника: протягом багатьох років був членом Ради міністра внутріш- ніх справ і видним чиновником цензурного відомства — Головного управління у справах преси. Не зважаючи на це, він заради осо- бистих стосунків відступав часто від суворих законів і урядових циркулярів. Із Шевченком зустрі- чався не дуже часто і був з ним менше близький, ніж його брати Ми- хайло і Федір. Тому він і розповідає про Шевченка небагато. Цікавим у його спогадах є те, за яких обста- вин був написаний вірш «Світе ясний» або цикл його віршів «В ка- зематі».

*

«Познайомився я з Шевченком після повернення його з заслання в Петербург, тобто в 1858 році, хо- ча він здавна як Шевченко і як засланець був ріднею мені, а я, як брат його друга, не був чужий йому.

Вперше я ознайомився з «Кобза- рем» у 1845 році (коли перебував удома, повернувшись із Дону) за дорогоцінним екземпляром із влас- норучними поправками Шевченка і його авторським написом: «Василеві

Львовичу Дзюбіну». Він якось по- трапив до моєї сестри, яка мені йо- го подарувала. Я мав необережність дати його П. Гр. Кандибі, — звісно, він там і сів.

Приїхавши до Петербургу в бе- резні 1846 р., я вже не застав там Шевченка.

Вирушаючи в 1847 році до Орен- бургу і знаючи про близьку при- язнь Шевченка до брата мого Ми- хайла, я запасся в Петербурзі фарбами, олівцями і сигарами на Тарасову пайку. Все це був для нього заборонений склад, але я встиг передати йому через брата ці речі. Не знаю, як він використав це все. Пам'ятаю якраз, що про сигари просили, тим часом я не бачив, щоб він (Шевченко) після повернення в Петербург курив.

В Оренбурзі я пробув вересень і жовтень (1847). Брат, приїхавши з Орди, де він був попечителем кир- гизів, провідати мене в Петербурзі, привіз мені словесне доручення Шевченка — сказати Далю, що він просив Василя Олександровича Пе- ровського виручити його з неволі...

Одного разу гуляли ми втрьох по Неві — Шевченко, я і мій брат Михайло, — зайшли до Ізлера (на Мінеральних водах) поспідати. Тут же, в саду, Шевченко написав мені цей вірш (мова про вірш «Світе ясний», текст поданий з пам'яті, не точно, тому й не друкуємо його, хоч в оригіналі спогадів він є, — ред. «В. Ш.»). Оригінал десь у мене, та не знайду.

До речі, сидючи у фортеці перед відправкою на заслання, Шевченко на полях якоїсь книги, даної йому читати, написав багато віршів. Ві- дрізав ці стьошки і виніс у чобо- тях, а — прощаючись — передав

братові Михайлові, який віддав їх на збереження мені. Де вони зберігаються тепер, — Бог знає. Можливо, в мене десь між паперами добре сховані. Сам потім він їх не пам'ятав...»

*

Другим уривком із спогадів є свідчення про Шевченка О. С. Афанасьєва, відомого в літературі під псевдонімом О. Чужбинський. Спогади Чужбинського досить широко використовувались і використовуються біографами Шевченка³.

Майже ровесник великого поета, Олександр Степанович Афанасьєв (1817-1875) познайомився із Шевченком в червні 1843 р. в одній з поміщицьких родин на Полтавщині. Через три роки, у лютому-травні 1846 року, вони знову зустрілися, знову таки на Україні, і зробили разом кілька поїздок по Полтавщині. Саме про ці поїздки й розповідає, переважно, у своїх спогадах Афанасьєв-Чужбинський, раз по раз підкреслюючи свою близькість до поета; фактична сторона цих спогадів не викликає сумнівів.

Суттєві корективи до заяв Чужбинського про свою близькість до Шевченка дають записи у «Щоденнику» Шевченка з 2 липня 1857 року. З них видно, що хоч Шевченко і був близьким з Чужбинським, але засуджував усе те, що не подобалося йому в Чужбинського. Опубліковані Чужбинським у «Русском инвалиде» низькопоклонницькі вірші на честь московського царя, які зовсім випадково потрапили на очі засланому Шевченкові, викликали в поета суворий засуд. У «Щоден-

нику» під поданою вгорі датою він записав: «Так ти, мій милий, живий і здоровий та ще й падлючити навчився. Бажаю тобі успіхів на обраному полі, але зустрічатися з тобою не бажаю».

Після цього стають зрозумілими стримані зауваження Чужбинського щодо «незвичайно тяжкої» для нього зустрічі з поетом по довгій розлуці, про «холодність», «збайдужіння» Шевченка і т. ін. Щоправда, трохи далі мемуарист повідомляє, що — кінець-кінцем — йому вдалося якось порозумітися з Шевченком, «і з того часу вернулися наші давні відносини».

Цікава невеличка некрологічна замітка Чужбинського «Землякам. Над могилою Т. Г. Шевченка», яку подаємо нижче. Вона написана 27 лютого 1861 р. під свіжим враженням від смерті поета і тоді ж була надрукована в «Русском Слове» (ч. 2, 1861). Містить вона цікаві подробиці передсмертної хвороби Тараса Шевченка і останніх днів його життя. Дослідники-шевченкознавці (у т. зв. УРСР, треба додати, — ред. «Виз. Шляху») досі не зверталися до цієї замітки, — можливо тому, що у відомому показнику шевченківської літератури М. Ф. Комарова вона зареєстрована як «вірш».

Землякам. Над могилою Т. Г. Шевченка

Ще одного життя не стало! Ще одна могила в числі народних могил! 26 лютого о п'ятій з половиною годині помер Шевченко. Поет України закрив очі далеко від своєї милої батьківщини, під сірим небом Петербургу.

Враження ще надто тяжке, могила ще надто свіжа, щоб спокійно говорити про улюбленого співця;

³ А. Чужбинський: «Воспоминание о Т. Г. Шевченко», «Русское Слово», 1861, ч. 5. Окрема відбитка, СПб, 1861.

але ж не можна не сказати, хоча крізь сльози, про такого покійника.

В цьому році Шевченко хворів, але виходив, відвідував близьких йому людей, працював і не думав про смерть, ще сподівався і мріяв. Як давній знайомий, я бачив його останнього разу в Академії, в його трудівничій студії, він прислав за мною, щоб порадитись про видання книг для народу. Заставши його за роботою, я дружньо дорікав Шевченкові, що він не послухався мене і виходив у мокру погоду. Він відповів з добродушною посмішкою: «Нудно було, не стерпів».

Про літературу ми говорили, однак, дуже мало, а весь час гадали про можливу поїздку навесні на батьківщину: куди поїхати, де розійтись і де потім зустрітись. Шевченко збирався купити собі землю на березі Дніпра і побудувати дачу. Він показував мені плян цієї хати і, як дитя, втішався думкою, що величезне вікно майстерні буде на Дніпро, яке він дуже любив. Скільки задушевної теплоти було в цих мріях про тихе пристановище серед доброго й простого народу, якому щиро бажав освіти і щастя. Він був балакучішим, ніж будь-коли, і кожне його слово в дружній цій бесіді падало мені тяжким каменем на серце. Я скільки міг довго пробув у Шевченка, ніби передбачаючи вічну розлуку. Нарешті я взяв капелюха. «Посидь, покури ще, — сказав він, — мені не хочеться працювати, нездужаю, побалакаємо». На вікні в нього стояв горщик квітів з блідою, охлялою зеленню. «Знаєш, — почав він, — що мене тепер найбільше печалить: це неможливість піти в яку-небудь гарну оранжерію і побути хоча б півгодини серед квітучих дерев». Я

зразу ж запропонував йому прислати весь у квітах кущ камелій, який мені недавно подарували. «Дякую. Не треба, — відповів він, — у тебе самого, мабуть, це єдина насолода. Не треба».

Йдучи, я порадив йому не сідати близько вікна, але він розсміявся і сказав, що його заняття потребує багато світла. Я скаржився на бездоріжжя, на неможливість часто відвідувати його, але просив сповістити, коли б хвороба затримала його в квартирі.

Минуло кілька днів... Мене ніхто не сповістив, а вчора ввечері я обняв уже бездиханний труп поета... Після короткої літії ми перенесли Покійника до Академічної церкви. Мало було відвідувачів, тільки близькі люди, але всі були глибоко засмучені, в усіх на очах тремтіли сльози...

Спи спокійно, благородний поете! Хай буде над тобою «земля пухом», як кажуть українці. У тебе, як і в кожного, були слабості, але слабості ці окуплялися і теплою любов'ю до людей, і чистою душею, і тою суворою чесністю, яку так рідко можна зустріти, і тою безкорисливістю, яку ти найбільше цинив у гаряче улюбленому тобою народі.

Прощай же, наш славний Кобзарю! За життя не було в тебе радості, і після смерті не збувся твій давніший заповіт, переданий у часи юності гармонійними віршами: тебе ховають не на батьківщині, над улюбленим Дніпром, а під снігами, на далекій півночі. Але й тут ти не серед чужих: на твоїй труні лежали квіти, а на могилу твою не одна українка покладе пахучий вінок, зрошений теплою, любовною сльозою.

ДО ІСТОРІЇ «ЗАПОВІТУ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В «Заповіті» Тараса Шевченка висловлені безпосередньо політичні ідеї поета, його заклик до збройної революційно-визвольної боротьби з окупантами України.

Цікаво, отже, як появився «Заповіт», коли та в яких умовах написав його Тарас Шевченко. Щоб причинитися до висвітлення цього питання, друкуємо цю коротку статтю, користуючись матеріалом із довшої розвідки Григорія Нудьги п. з. «Заповіт Т. Г. Шевченка» (жур. «Вітчизна», Київ, ч. 3, 1962 р.).

Свій політичний тестамент українському народові Тарас Шевченко написав 25 грудня 1845 року, коли хворий перебував у свого приятеля, лікаря А. Козачковського, в Переяславі. Але не тяжка хвороба була головним поштовхом написати свій тестамент, а національно-політичне поневолення України і революційні ідеї поета, що їх він висловлює у своєму «Заповіті».

Чим жив поет у найближчі дні перед написанням «Заповіту», над чим працював?

18-го листопада 1845 року він пише в Переяславі «Кавказ» — на диво сильну в усіх відношеннях поему, в якій стає на захист поневолених московською імперією народів.

Як згадує Козачковський, Шевченко від нього переїхав у с. В'юнища до С. Самойловича тому, що в його будинку відбувався ремонт. І справді, наступний твір Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...» написаний 14 грудня вже в с. В'юнищах.

Поета турбує питання, як і з ким же треба рвати кайдани, здобувати

волю? Через три дні після написання «І мертвим, і живим, і ненародженим...» він пише «Холодний Яр», в якому нагадує гайдамацьке повстання. Має тут на думці визвольну революцію, сильну, переможну, яка повіяла б новим огнем «з Холодного Яру».

І ось у цей момент, коли поет-борець з такою енергією взявся усіма можливими для нього засобами підіймати народ до зброї, до визвольної боротьби, нагла хвороба кладе його в ліжко.

Наприкінці грудня 1845 року Шевченко знову приїхав до Козачковського у Переяслав. Він був уже перед тим хворий, але не зважав ні на які недуги. Тепер же поет зліг у ліжко: певно, вже починався тиф, який потім позбавив його майже на півроку можливості працювати.

В ліжку Шевченко пише «Заповіт» і згодом вносить його до збірника «Три літа». Під час арешту 1847 року жандарми забрали цей рукописний збірник, попідкреслювали в ньому найрізкіші місця і як «вещественное доказательство» доклали до Шевченкової справи. Там він (збірник) пролежав майже 60 років, аж врешті його, під впливом революційних подій 1905-1907 років, вирвали і передали до Чернігівського музею.

Можливо, «Заповіт» та інші твори Шевченка не дійшли б до народу за його життя, коли б сам автор та його друзі не поробили з них копії і не поширювали в рукописному вигляді. Таких рукописних списків «Заповіту» збереглося чимало, а серед них і копії, зроблені самим

Шевченком у 40-их роках минулого століття. Перша з них (ч. 13) майже нічим не відрізняється від основного автографа, що зберігся у збірнику »Три літа« (за виїмком того, що має 17-й рядок: »Прокиньтесь ж, брати мої«, а закінчується словами: »Тихим, добрим словом«).

Досі залишився невідомим ще й третій (неповний) текст »Заповіту«, написаний Шевченком десь у 1846–1847 роках разом з уривком »Гамалії«. Автограф (ч. 12) зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР і досі не вивчений та не опублікований. У ньому деякі рядки відхиляються від основного тексту, а саме:

Як понесе з України
У синєє море
Кров погану... отойді я
І степи, і гори,
Й Дніпр покину і долину
До самого Бога
Молитися...

Крім того Т. Шевченко своєю рукою поробив деякі поправки у списку І. Лазаревського (кінець 50-х років). Поправки ці стосуються до тих місць, де автор виявив відхилення від основного тексту. До речі, у списку Лазаревського вірш має заголовок »Завіщаніє«. Шевченко його не закреслив.

В 1840–1850 роках »Заповіт« поширювався тільки в рукописних копіях. Деякі з них робилися, очевидно, з пам'яті, і в них маємо незначні відхилення від авторського тексту. За одним із таких списків його вперше було надруковано п. з. »Думка« у закордонному збірнику »Новыя стихотворения Пушкина и Шевченка« (Ляйпціг, 1859). Твори Шевченка з цього видання потім були видані окремою відбиткою п. з. »По-

езія Тараса Шевченка« (Липскъ, 1859).

В російській імперії вперше »Заповіт« Шевченка (перші 8 рядків) був надрукований у »Кобзарі«, що вийшов за редакцією М. Костомарова у 1867 році, вже після смерті автора. Тут вперше йому дано (Костомаровим) заголовок »Заповіт«, який зберігся за цим твором і досьогодні. В тексті твору були викреслені найсильніші революційні місця, і майже до революції 1905 року в російській імперії »Заповіт« підпадав заборонам і препаруванням.

»Заповіт« Шевченка — наскрізь оригінальний, новаторський твір, якого до того часу не знала світова література. Це не канонізована епітафія, що до неї не раз зверталися в останні дні свого життя європейські поети, не ода на смерть поета, навіть не останнє »Прощай«, з яким звертається Беранже до Франції (»О, Франціє, мій час настав: я помираю!«). Це вогненні ідейні слова політичного »Заповіту«, в якому викладена ціла програма національно-визвольної боротьби українського народу.

»Заповіт« став загально знаним твором, до якого зверталися майже всі покоління українського народу, що боролися за своє національне й соціальне визволення. Окремі рядки, вислови і цілі строфи з »Заповіту« не раз цитувалися в листівках, проклямаціях, в підпільних виданнях, що з'являлися в ХІХ–ХХ століттях в Україні. Проклямація »Люди добрі!«, видана 1883 р. харківською групою народовольців, закінчувалася словами: »Вставайте, кайдани ламайте і злою вражою кров'ю волю окропите«. Прочитовані вони, як бачимо, зовсім довільно — можна здо-

гадуватися, що до тексту проклямації вони потрапила не з друкованого, а з усного джерела і що в народі цей вислів був ходячим. Людей, що зберігали в себе повний текст «Заповіту», московська влада жорстоко переслідувала. Так у 1875 році учитель С. А. Музиченко був під слідством за те, що тримав у себе «Заповіт» та інші нецензурні твори Т. Шевченка. Тож і безпечніше було носити «Заповіт» у пам'яті й користуватися ним при нагоді.

«Заповіт» покладений на музику майже сто років тому. 1868 року львівська «Громада» збиралася уперше відзначити Шевченківські дні великим концертом. Була підготовлена доповідь про життя і творчість Т. Шевченка, деклямації його творів тощо. Мало було пісень на Шевченкові слова. Тоді львов'яни звернулися до М. Лисенка з проханням написати музику до «Заповіту». Молодий композитор був тоді студентом Ляйпцігської консерваторії, а проїжджаючи у 1867 році через Львів, мав зупинку і познайомився з місцевою українською молоддю. Лисенко охоче пішов назустріч проханням львов'ян і незабаром прислав свою музику до «Заповіту». Її вивчив збірний хор і з успіхом проспівав у Ювілейні Шевченківські дні 1868 року.

Музику до «Заповіту» Шевченка написав і галицький композитор М. Вербицький, але вона не мала того успіху, яким користувався «Заповіт» Лисенка, написаний із врахуванням специфіки української народної пісні. Глядачі концертів, рецензенти тодішньої преси одноставно заявили, що Лисенкова музика — «це правдива питома українська мелодія». Вся громадськість віддала перевагу їй, хоча на концер-

тах аж до 70-их років співали також і «Заповіт» М. Вербицького.

У 1870 році з'явилася нова мелодія до «Заповіту», яка швидко витіснила всі інші. Написав її полтавський amator музики Гордій Гладкий і співали її полтавські семінаристи. З Полтави цей твір став ширитися по всій Україні. Ним зацікавився М. Лисенко, схвалив його і вніс кілька своїх поправок.

В друку «Заповіт» Гладкого з'явився тільки після революції 1905 року. Опублікував його полтавський видавець Г. Маркевич під таким титулом: «Заповіт Т. Шевченка. Чистий прибуток піде на збудування пам'ятника Шевченкові в Києві». А над нотами надруковано: «Слова Т. Шевченка. Муз. Г-го». В тексті, який надрукований на третій сторінці видання, цензура викреслила рядки:

«Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте».

Замість них — чотири рядки крапок. На останній сторінці зазначено: «Видання книгарні Г. І. Маркевича, Полтава, бульвар Котляревського». Далі подано перелік видань Маркевича, доведений до 1908 року. З цього можна зробити висновок, що видання «Заповіту» з'явилося наприкінці 1908 або 1909 року.

Це видання збереглося тільки в кількох примірниках (нам відомі два), які також довгий час не були відомі дослідникам.

«Заповіт» у талановитій музичній інтерпретації Г. Гладкого співається і тепер усюди в гармонізації К. Стеценка і Л. Ревуцького. Скористалися нею Я. Степовий, О. Кошиць, Б. Лятошинський та інші.

Крім Гладкого, Лисенка і Вербицького, на текст »Заповіту« куплетну музику написали й інші композитори (В. Заремба, Л. Левицький, В. Барвінський... — всіх до 40 композиторів). З більших музичних форм

на слова »Заповіту« відома ще кантата С. Людкевича.

»Заповіт« Тараса Шевченка за останніх сто років перекладено на понад 50 мов світу. Це також окрема тема для спеціального дослідження.

ШЕВЧЕНКОВІ АВТОПОРТРЕТИ

Про Шевченкові автопортрети надрукував маленьку розвідку Б. Бутник-Сіверський («Україна», ч. 12, 1963 р.), в якій знаходимо деякі цікаві відомості.

Шевченко — пише автор — був засланий у Закарпатський край із суворою заборобою писати і малювати, але всупереч цьому, він створив чимало цікавих пейзажів, жанрових композицій і портретів.

За час заслання Тарас Шевченко намалював принаймні одинадцять автопортретів. Два з цих автопортретів не дійшли до нас, і ми нічого не знаємо про них. Третій автопортрет, подарований Я. Кухаренкові 1857 року, теж не зберігся, але уявлення про нього маємо, бо репродукцію автопортрета опублікував 1913 року син Кухаренка. З поліграфічного боку вона зроблена дуже погано: фотографію було сильно заритушковано і навіть спотворено овал обличчя Шевченка. Неможливо було встановити, коли написано автопортрет. З одного боку він трохи скидався на той, де Шевченко 1853 року намалював себе разом із казахськими дітьми. Але ж відомо, що Кухаренкові художник подарував свій портрет у квітні 1857 року, отже, його можна віднести до останніх років заслання.

Нещодавно у відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР я на-

трапив на дві незвичайні фотографії. Перша зроблена, очевидно, з автопортрета, подарованого Я. Кухаренкові. Виконана вона прекрасно, видно кожен стрижок, кожную найдрібнішу цяточку. Дуже добре передано тональність, відтінок кожного мазка. Саме це переконує в тому, що зроблено її з оригіналу, який безперечно належить пензлеві Шевченка.

»Очна ставка« фотографії з оригіналами довела, що знахідка не повторює жодного з автопортретів Шевченка, які збереглися до нашого часу. Отже, фото зроблене саме з того автопортрета, якого Шевченко подарував 1857 року Я. Кухаренкові. Спалюжений у виданні, цей твір ми можемо побачити тепер таким, яким він був насправді. Галерія автопортретів Шевченка збагатилася ще одним шедевром.

Тепер можна сказати: на ньому поет має вигляд значно молодший, ніж на малюнку з казахськими дітьми. Художньою манерою він близький до автопортретів, зроблених Шевченком 1849 року в Оренбурзі. Але написаний не там, бо всі роботи того періоду були вилучені під час арешту.

Напевно Шевченко малював себе незабаром після приїзду до Новопетрівського форту, де 1851-1853 року.

Фотографія, про яку йде мова, належала Олені Пчілці, потім її доньці Ізидорі та онуці Ользі. Зроблено її вже в нашому столітті, і — очевидно — не раніше як у 1910-их роках: про це свідчить фактура паперу й застосування фотографічного барвника під тон сепії.

Письменниця Олена Пчілка могла одержати це фото від сина Я. Кухаренка або й у редакції «Известий Общества любителей изучения Кубанской области», де було вміщено репродукцію з автопортрета Шевченка. Адже вона сама в той час була редактором популярного українського літературно-громадського журналу «Рідний Край» і її надсилали чимало найрізноманітніших матеріалів, пов'язаних з українською культурою.

На другому фоті з архіву О. Пчілки — є автопортрет Шевченка, зроблений уже на волі, у Нижньому Новгороді, в січні 1858 року. Оригінал його поет подарував своєму другові М. Лазаревському, а той, зробивши з портрета 50 фотознімків, продав їх Шевченковим друзям та прихильникам, щоб таким способом допомогти матеріально Тарасові Шевченкові, який щойно повернув-

ся з десятилітнього заслання. Кілька примірників Лазаревський пере-
слав Шевченкові через нижегородського купця К. А. Шрейдерса.

Шевченко щиро дякував своєму другові: «Добре еси зробив, що за-
казав 50 штук пом'янутого образу: нехай покищо земляки дивляться на сей облик бородатого недобитого кобзаря свого...»

Одержані фотографії Шевченко подарував своїм друзям та тим, лю-
дям, що пам'ятали про нього під час заслання, допомагали йому в тяжку пору. Фото з автографами Т. Шевченко надіслав С. Т. Аксакову, Я. Г. Кухаренкові та колишньому своєму начальникові, комендантові Новопетровського форту І. О. Ускову. Тепер цей список поповняється ще одним прізвищем. На фотографії, яку нам пощастило знайти, є дарчий напис, зроблений рукою Т. Шевченка: «Константину Антоновичу Шрейдерсу на пам'ять Т. Шевченко.

Троє приятелів — Шрейдерс, Фрейліх та Кадинський — після приїзду Шевченка до Нижнього, як пише сам Шевченко, щедро допомагали йому. Подарована фотографія — підтвердження того.

ІСТОРІЯ НЕЛЕГАЛЬНОГО ПАМ'ЯТНИКА ШЕВЧЕНКОВІ

В Харкові, в колишньому Мироносицькому саді наприкінці минулого століття височів білий мармуровий бюст Тараса Шевченка. В той час у Харкові ще не було жодного пам'ятника Шевченкові; як відомо, московський царський уряд переслідував Ювілейні Шевченківські святкування, а пам'ятники Шевченкові забороняв споруджувати.

Михайло Рослик («Україна», ч. 5, 1963 р.) пише, що в Харківському обласному архіві пощастило розшукати кілька альбомів із газетними вирізками, численними статтями і фотознімками, що належали відомій українській поетці Христі Алчевській.

Ці альбоми — своєрідний літопис політичного і культурного життя

московської імперії 1905-1911 років. В архіві Алчевської привернуло увагу одне фото пам'ятника Тарасові Шевченкові з рукописним текстом письменниці п. з. «Історія не легального пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Харкові».

Виявляється, що в 1898 році пам'ятник Тарасові Шевченкові побудував без дозволу окупанта, на власні кошти, батько поетеси — відомий у той час промисловець і фінансист, один з українських громадських діячів у Харкові, — Олексій Алчевський.

Як пише поетка, її батько «задумав ствердити для Харкова Шевченківський пам'ятник через духовну свою та дарствену на ім'я жінки з умовою, що жінка повинна віддати це гор. Харкову, як Шевченківський садок з монументом у вічне городське володіння. Нотаріально це довелося затвердити».

Нелегальний пам'ятник Тарасові Шевченкові простояв лише три роки. Саме в той час (1899 і 1901 роки)

свідомі українці Харкова, потай від московських царських сатрапів, відзначали 85-тиріччя з дня народження і 40-річчя з дня смерті Тараса Шевченка.

Це був один з перших монументів великому Кобзареві на Україні. Можливо, що він проіснував би й далі, але харківський купець Шабельський, ставши після банкрутства Алчевського власником садиби і Шевченківського садка, не дозволив, щоб на його землі височів пам'ятник Шевченкові й поспішив, на догоду московському урядові, зняти його.

Яка ж доля спіткала цей мармуровий бюст Шевченка? Понад 30 років, як дорогоцінний скарб, зберігала його родина Алчевських, а на початку 1930 років його передано Шевченківській картинній галерії у Харкові. Тепер цей бюст у експозиції т. зв. Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві. Сьогодні на Харківщині є сім пам'ятників Тарасові Шевченкові.

«ЗАБОРОНИТИ»

Нещодавно у фондах Центрального історичного архіву в Ленінграді кандидат філологічних наук Л. Стеценко натрапив на рапорт Петербурзького цензурного комітету, де говориться про «рукопис на малоросійському наріччі під заголовком «Невольник» (поема Т. Шевченка).

Л. Стеценко оповідає про цю знахідку так («Україна» ч. 5, 1963 р.): Цензор Воршев, розглянувши цей твір, доповів комітетові, що тут зображено страждання одного чесного сім'янина в Сибіру, який оспівує серед снігів свою рідну Україну. З

огляду на зміст твору, цензор уважає цей вірш тенденційним і таким, що може збудити почуття «малоросійського патріотизму», а тому гадає, що не слід дозволити друкувати його.

Про якого «Невольника» йдеться у цьому документі? Адже в поемі Шевченка, що має таку назву, розповідається не про «страждання одного чесного сім'янина в Сибіру», а про старого козака і його двох дітей — рідну дочку Ярину і прийомного сина Степана. Довідавшись, що вони не кровна рідня, Степан і Яри-

на покохали одне одного і дістали благословення батька на шлюб. Тим часом Степан поїхав на Запоріжжя «лихом торгувати», хоробро бився з турками і татарами, доки не попав у турецьку неволю, де вороги випекли йому очі. Вернувся Степан на Україну через три роки. Одного разу старий батько й дочка почули думу, що її співав біля їх хати сліпий кобзар. То був Степан. Його впізнали і вже не пустили нікуди, хоч він і хотів знову вертатися на Запоріжжя. Степан і Ярина одружилися і були щасливі.

Цього Шевченкового «Невольника» ми знаємо ще зі шкільної лавки. А може є другий варіант поеми, про який говорить цензор Воршев? Але чому ніхто з дослідників ніколи про нього не згадував?

Ще раз уважно перечитую знайдений документ і звертаю увагу на напис синім олівцем на полях ра-

порту: «Прошу представити докладнішу доповідь».

Перевертаю пожовклі від часу аркуші цензурних справ, розшукуючи ту «докладнішу доповідь», і — на решті — знаходжу. 9-го серпня 1900 року до Головного управління у справах друку був надісланий другий рапорт, у якому детально переказано зміст відомої поеми Шевченка про старого козака і його двох дітей — Степана і Ярину. Видно, цього разу цензор таки прочитав «Невольника», але висновок був той, що й раніше: «Залишаюсь при тій же думці, що цей вірш тенденційний і може збудити почуття малоросійського патріотизму в народній масі, оскільки цей невеличкий твір Шевченка, очевидно, призначається видавцем для народного читання, цензор уважає, що такий (вірш) слід заборонити».

На полях документу написано: «Заборонити».

**ЦИРКУЛЯР КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ
ПРО ЗАБОРОНУ ВІДЗНАЧАТИ В ШКОЛАХ ЮВІЛЕЙ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА
(4 лютого 1914 р.)**

Циркулярно

П.П. завідувачам початкових училищ 3 району Київської губернії.

Як видно з газетних повідомлень, різні міські та земські управи, підготовляючи плян святкування 100-літньої річниці народження малоруського поета Т. Г. Шевченка, що має відбутися 25 лютого ц. р., мають намір залучити до цього святкування в тій чи іншій формі також народну школу. Так, напр., передбачається у день ювілею організувати в міських та земських училищах

роздачу учням вибраних творів вшановуваного поета (так званий «Малий Кобзар»), його портретів та живописів, влаштувати публічні акти з відповідними промовами та читаннями, у театрах давати урочисті вистави, з запрошенням на ці вистави, серед інших, і учнів і т. ін. При наявності таких пропозицій і беручи до уваги, що обласне нарідчя російської мови, яким писав Шевченко,

не служить ні засобом, ні предметом викладання в російській школі, а його життя, особа і творчість не містять у собі матеріалу, який відповідав би її (школи) завданням і міг би бути з користю запровадженим у курс шкільного навчання, учбово-окружне начальство не бачить ніяких підстав для дозволу учням брати участь у ювілейному вшануванні пам'яті названого поета. Тому, згідно з наказом директора народних училищ Київської губернії від 31 січня ц. р. за № 1936, основаного на такому ж пана попечителя Київського учбового округу від

24 січня цього року за № 3231-365, маю честь уклінно просити Вас, ш. п., не допускати як поширення тенденційної української ювілейної літератури серед учнів довіреного Вам училища, так і взагалі будь-яких відступів від звичайного перебігу буденної навчальної роботи в день Шевченківського ювілею в довіреному Вам училищі.

Про все, що станеться у зв'язку з цим, прошу мені донести не пізніше 27 цього лютого.

Інспектор. Підпис.

(Черкаський облдержархів, ф. Р. 120, од. 17, ар. 84).

**РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ
ПРО ЗАБОРОНУ СЛУЖИТИ ПАНАХИДУ З ПРИВОДУ
ЮВІЛЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
(5 лютого 1914)**

Секретно.

Негайно.

Згідно з указом Його Імператорської Величності, Полтавська Духовна Консисторія слухали: указ Найсвятішого Правительствующого Синоду, від 31 січня 1914 року за № 16, такого змісту:

»Згідно з указом Його Імператорської Величності, Найсвятіший Правительствующий Синод слухали: поданий преосвященим головою Учбового комітету, від 14 січня за № 195, журнал Комітету № 24, з клопотанням преосвященого про дозвіл Правлінню Подільської Духовної Семінарії вшанувати пам'ять малоросійського поета Шевченка, з нагоди 100-річчя з дня його народження, що минає 25 лютого 1914 року, служінням панахиди в семінарському храмі та спеціальним читанням у вечірні години, присвяченим оглядові біографії поета і його літературних творів, з виголошенням при

цьому вихованцями деяких його віршів. Наказали: Беручи до уваги, що в літературній діяльності малоросійського поета Шевченка виразно виявляється негативний антицерковний і антидержавний напрям, у багатьох його творах допускаються явно блюзнірські, богохульні вислови, спрямовані проти шанування Божої Матері, святих угодників Божих, святих ікон, а також проти верховної влади в державі, Найсвятіший Синод постановляє*: 1) викладене клопотання По-

*) Ще один грубий московський наклеп, уже посмертний, на св. пам'ять великого українського поета; нова анатема, подібно, як на гетьмана Івана Мазепу, не скасована ще й досі, бо московські більшовики й тепер не дозволяють служити по Шевченкові панахиди. — ред. «Виз. Шляху».

дільського Преосвященного назвати не підлягаючим задоволення, і 2) наказати Вашому Преосвященству розпорядитись про недопущення у підлеглий Вам єпархії служіння урочистих панахид з приводу ювілею Шевченка, а також влаштування у духовно навчальних закладах урочистих зборів, присвячених пам'яті Шевченка, про що повідомити сек-

ретним указом Ваше Преосвященство.

Наказали: з прописанням цього указу послати циркулярний указ духовенству єпархії до належного виконання. На оригіналі резолюція Його Преосвященства:

»Виконати«. Лютого 5 дня 1914 р.
(Полтавський облдержархів, ф. 128, оп. 1, сп. 13421, арк. 1).

РАПОРТ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІЦМАЙСТРА ХАРКІВСЬКОМУ ГУБЕРНАТОРОВІ ПРО СТУДЕНТСЬКІ ДЕМОНСТРАЦІЇ У ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ДНІ (25 лютого 1914 року)

Секретно

Маю честь донести Вашому превосходительству, що сьогодні, 25-го лютого, у Харківському технологічному інституті, Ветеринарному Інституті, на Курсах трудящих жінок лекції пройшли при нормальному числі слухачів. У жіночому Медичному Інституті лекції відбулися всі, але слухачок було менше, ніж звичайно.

У Харківському Університеті на всіх факультетах, також і на медичному, перші лекції відбулися при дуже обмеженій кількості слухачів, а потім, о год. 12-ій дня, студенти університету різних факультетів і семестрів почали згуртовуватися у центрі університету на Університетській вулиці. На початку першої години, перебуваючи на подвір'ї, почали співати «Вічну пам'ять», тримаючи в руках серед юрби портрет Шевченка, намальований на великому папері. Після цього там же співали малоросійську пісню «Ми жертвою впали».

З цим співом підійшли до воріт, прямуючи до виходу; на вимогу міс-

цевого пристава Гранковського вони на вулицю не вийшли, а повернулись у глиб подвір'я, продовжуючи свій спів, який був перериваний на настійливі вимоги ректора університету.

Юрби цих студентів вийшли за ворота університету і, побачивши прибулий наряд поліції, повернулись знову на подвір'я університету. На місці зупинки студентів на вулиці було знайдено кілька шматків паперу порваних проклямацій. Тут же, за ґратами, були три проклямації не порвані.

О 2-ій годині дня туди ж прибув попечитель округу і, переговоривши з усіма студентами, відділив медиків 5-го курсу, яким запропонував увійти в актову залу, а решті запропонував обрати від кожного факультету та курсу уповноважених для переговорів із ним о годині 5,30 вечера.

Юрба цих студентів понад дві години говорила між собою і знову запросила попечителя та заявила, що уповноважених для переговорів

вона не бажає обирати і просить задовольнити її три вимоги: 1) про повернення в університет Козловського, 2) про звільнення заарештованих та висланих студентів і 3) про звільнення з університету Арутюнянца. Розмови ці не привели до жодних результатів і студенти з подвір'я вийшли та розійшлися.

О год. 5,30 увечері, перед виходом, знову на подвір'ї, проспівали «Вічну пам'ять» і малоросійську пісню. Після цього попечитель учбового округу попрямував в актову залу,

де чекали студенти-медики 5-го курсу, які після переговорів з попечителем прийшли до висновку, що завтра приступлять до своїх занять. О год. 6-ій увечері всі студенти розійшлися. Порушень порядку на вулицях ніде не було. Один примірник піднятої прокламації при цьому подаю.

В. о. поліцмайстра
Сизов

Секретар Фокін

(Харківський облдержархів, ф. 3,
оп. 287, спр. 4435, арх. 48).

РАПОРТ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІЦМАЙСТРА ХАРКІВСЬКОМУ ГУБЕРНАТОРОВІ ПРО СТУДЕНТСЬКІ ДЕМОНСТРАЦІЇ (26 лютого 1914)

Маю честь донести Вашому превосходительству, що сьогодні, 26 лютого, у Харківському Ветеринарному Інституті і на Курсах трудящих жінок заняття були нормальні. У Технологічному ж інституті на першій лекції студентів-слухачів з'явилось значно менше, ніж звичайно, і після других лекцій, себто на початку 12-ої години дня, з головного корпусу вийшло біля 100 студентів, прямуючи до сусіднього будинку, де міститься їх студентська їдальня, і почали співати там «Вічну пам'ять».

Місцевий колодочний наглядач, який перебував на подвір'ї інституту, почувши спів, подався до них, але, не дійшовши до них, спів вони припинили. Частина з них вернулась у головний корпус, зайнялась практичними роботами в числі інших, що залишились там на роботі, а частина попрямувала в їдальню, звідки по одному й по два вийшли з інституту і пішли головним чином

у місто через Журавлівку, з яких більшість попрямувала до університету.

Студенти, що залишились у корпусі, займались практичними роботами, а деякі навіть слухали й дальші лекції.

Зранку в головному корпусі по руках студентів передавались гектографічні прокламації на чвертці аркуша, які пояснювали різні закиди, в тому числі і про недозволення святкувань 100-річного ювілею з дня народження Шевченка, та осуджували уряд за останній арешт їх трьох товаришів, студентів Технологічного інституту.

Вуличних порушень біля Технологічного інституту протягом дня не було. У головному будинку університету на Університетській вулиці студенти приходили і відходили протягом ранку. Багато з них подали прохання про відпустку, і потім, чекаючи, залишились там і дуже мізерна кількість залишилась на

лекціях. У медичних корпусах на Сумській вулиці на перших лекціях було дуже обмежене число слухачів, на другу й третю лекцію приходили невеличкими групами і йшли назад, не залишаючись слухати їх.

На початку 1-ої години дня студенти, які вийшли з головного корпусу університету, що на Університетській вулиці, приблизно, 100 осіб, зупинились там же, перед своєю університетською церквою і почали співати «Вічну пам'ять». Спів було перервано на вимогу чинів поліції, після чого студенти почали були співати малоросійську пісню, перервану також чинами поліції.

У цей момент до будинку університету прибуло біля 20 студентів Технологічного інституту, які разом із групою студентів університету, що стояли на вулиці, вирушили через Миколаївську площу на Сумську вулицю, де по дорозі до них приєдналися студенти, які вертались із медичного корпусу. І таким чином усі вони йшли тротуарами обабіч Сумської вулиці у супроводі наряду чинів поліції і кіньох стражників, на вимогу яких розійтися відмовлялись, заявляючи, що йдуть гуляти.

Наблизившись до воріт Ветеринарного інституту, зупинились і почали знімати кашкети, бажаючи співати «Вічну пам'ять», але чини поліції не допустили до цього і вони знову повернулись Сумською вулицею. Не доходячи до Мироносицької церкви, знову зупинились, почали знімати кашкети, але знову підкорились вимозі поліції і пішли далі.

По дорозі на Сумській вулиці до них приєдналося ще багато студентів і кілька дівич; прямуючи на Університетську вулицю до будинку університету, зупинились біля стін університету, але на вимогу поліції

знову пішли далі через Торгову і Миколаївську площі.

Поступово багато студентів залишалось і розходилося у різні боки, так що до початку Сумської вулиці залишилось біля 50 студентів, де вони також розійшлись. Інших будь-яких порушень на вулицях ніде не було.

За одержаними відомостями, студенти Технологічного інституту завтра, 27 цього лютого, будуть навчатися, а щодо студентів Харківського університету, то незначна їх кількість має намір прийти на лекції як медичного факультету, так і інших, а на юридичному факультеті на лекцію професора Кисільова юристи мають намір прийти всі. На цей же час запрошують і всіх інших студентів, нібито там у них будуть якісь переговори, на які бажають запросити і попечителя учбового округу. З проклямацій, що роздавались у Технологічному інституті, добуто один примірник, який передаю особисто Вашому Превосходительству.

Сьогодні ж о год. 2,20 дня на Петринській вулиці, на паровозобудівному заводі, в тепловому цеху, 270 робітників залишили самовільно працю і заявили, що вони йдуть додому з приводу 100-річного ювілею з дня народження письменника Шевченка. Залишенням ними робіт і виходом на вулицю порядок ніякий не був порушений. Робітники всіх інших цехів, числом понад 1000, залишилися на роботі до самого вечора.

26 лютого 1914 р.

Харків

В. о. поліцмаистра
Сизов

(Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 4435, арк. 40-41).

ШЕВЧЕНКІЯНА

в Бібліотеці Британського Музею у Лондоні

Цей бібліографічний показник видань творів Тараса Шевченка, як і різних праць про його творчість, опрацьовано на основі головного каталога Бібліотеки Британського Музею, а особливо на основі гасел »Шевченко Т. Г.«, »Україна«, »Київ«, »Львів« і ін. При упорядкуванні застосовано хронологічний порядок, а список зроблено у двох частинах — видання творів Шевченка українською і іншими мовами та праці про його творчість. Назви книжок і короткі пояснення подані так, як є в ориґіналі. Додаткові пояснення подається у дужках. При кожному виданні є реєстраційне число книжки в бібліотеці.

Ми свідомі того, що складений список не повний, бо не залучено до нього журналів і книжок, в яких є статті про Шевченка або згадується про нього при розгляді інших питань. Можливо, що деяка кількість видань знаходиться під іншими гаслами, а щоб віднайти їх, упорядкувати і залучити до цілоти — треба довшого часу. Все таки зібраний тут матеріал дає образ про Шевченкіяну в цій найбільшій книгозбірні Великобританії. Думасмо, що він буде цікавим як для бібліографів, так і для читачів, особливо тепер, у Ювілейному Шевченківському році.

А. Видання творів Т. Г. Шевченка

КОБЗАРЬ Т. Шевченка. Санкт-петербургъ, 1840, стор. 115, 80. (Въ типографіи Е. Фишера.)

С. 121.а. 20.

НОВЫЕ СТИХОТВОРЕНІЯ ПУШКИНА І ШЕВЧЕНКИ. Ляйпціг, 1859. 80.

12265. bb. 5. (2.)

КОБЗАРЬ Тараса Шевченка. С. Петербургъ, 1860, стор. 224, 120. (Портрет поета. Видано коштом Платона Семеренка, в друкарні П. А. Куліша.)

11585. d. 43.

ЧИГИРИНСКИЙ КОБЗАРЬ, на малороссійскомъ нарѣчьи, Тар. Григ. Шевченка, съ портретомъ автора, картинкою Кобзаря и двумя виньетками. Переводъ съ Малороссійскаго нарѣчья на Русскій язык, О. А. Лепко. (Видання двомовне — українською і російською мовами.) Изданіе

третье. Санктпетербургъ, 1867, стор. 140, 160.

11586. de. 10.

КОБЗАРЬ Т. Шевченка въ переводѣ Русскихъ поэтовъ изданномъ подѣ редакціею Н. В. Гербеля. Изданіе третье дополненное. Санкт-петербургъ, 1876, стор. 334, 80.

11585. e. 1.

КОБЗАРЬ, з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонского (з портретом і короткою автобіографією.) У Празі, 1876, стор. ххii, 414, 80.

11585. k. 11.

КОБЗАРЬ Т. Гр. Шевченка. Виданья стереотипне. Книжка перша. Печатня »Работника« і »Громади«. Женева, 1881, стор. 124, 160.

1451. a. 42.

MARIJA MATY ISUSOWA, wierszy T. Szewczenka, z uwahamy M. Drahomanowa. Żenewa, 1882, стор. 66, 120.

011586. ff. 49. (3.)

КОБЗАРЬ Т. Г. Шевченка. С.-Петербургъ, 1884, стор. iii, 236, 80.

11585. l. 12.

НАЙМЫЧКА, Т. Г. Шевченка. Київ, 1885, стор. 30, 120.

011586. de. 10. (4.)

ПОЭМЫ, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка, писанныя на русскомъ языкѣ. Съ портретомъ поэта. Київ, 1888, стор. V, 744, 80.

012264. g. 9.

ПОЕЗИЈІ Т. Г. Шевченка заборонені в Россіі. Genève, Prag, 1890, стор. 248, 80.

11588. eee. 74.

КОБЗАРЬ Т. Г. Шевченко. Въ переводѣ русскихъ писателей. Съ біографическимъ очеркомъ и портретомъ. Подъ редакціей И. А. Бѣлоусова. Москва, 1900, стор. 365, iii, 80.

011586. g. 87.

ПОВИСТИ Т. Г. Шевченка, 2 томи. Київ, 1901, стор. 234 і 244, 80. (Том 1-ий: Наймычка, Безчасный, Варнакъ. Том 2-ий: Капитанша, Музыка, Княгыня. 2 портрети поета. Типографія Петра Барскаго.)

012590. d. 43.

КАЦЯРЫНА (Катерина Т. Г. Шевченка). Переклад з української мови Ф. Чэрнышэвіча. Пад рэдакціей Янкі Купалы. Вильня, (1910 ?), стор. 32, 80.

11586. df. 47. (3.)

ПЕРЕГЛЯДЪ ПОЭМЫ «МАРІЯ» Тараса Грыгоровыча Шевченка, напечатанной у Кобзарі 1907 року і тажъ такы поэма по четвертому чьемусь рукопису. Харьковъ, 1910, стор. 72, 80.

11855. d. 4.

SIX LYRICS from the Ruthenian of Taras Schevchenko, also the Song of the Merchant Kalashnikov, from the Russian of Mikhail Lermontov, rendered into English verse with a biographical sketch by E. L. Voinich. pp. 63. Elkin Mathews: London, 1911. 160.

12205. w. 3/86.

ТВОРИ Т. Г. Шевченка. Трете видане. (З портретами. Під редакцією Юл. Романчука.) 2 томи. (Другий том із другого видання.) У Львові, 1912, 07, 80.

012265. de. 13.

КОБЗАРЬ. Твори Т. Г. Шевченка. Видання в редакції В. Доманицько-

го. З портретом, автобіографією, матеріялами по політичному ділу і з 20 малюнками з картин Т. Г. Шевченка. Київ, 1912, стор. 622, 80.

11587. bbb. 22.

ТВОРИ Т. Г. Шевченка, з малюнками. В редакції В. Доманицького. З портретом і життєписом. 3-є видання В. Яковенка. Том 1. (С.-Петербург), 1913, стор. xxxvi, (xxiv), 560, 80.

011586. n. 26.

»ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ« Т. Г. Шевченка. З передмовою й поясненнями д-ра В. Сімовича. Відень, 1915, стор. 45, 80.

011586. bb. 34.

ТВОРИ Т. Г. Шевченка, з образками (і портретом). Том 1. Вінніпер, (1918), стор. xxii, 168, 80.

011586. l. 111.

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. Шевченка. Про життя і твори Т. Шевченка написав Б. Лепкий. (З ілюстраціями.) 5 томів. Київ-Ляйпціг, (1920), 80.

012265. bb. 2.

ГАЙДАМАКИ Т. Г. Шевченка. З портретом автора й ілюстраціями. (Бібліотека «Українського Слова» ч. 20.) Вецляр, 1920, стор. 100, 80.

P.P. 6527. fa.

ШЕВЧЕНКО ПРО МИСТЕЦТВО. (Витяги з праць Шевченка зраджовані Б. Лепким.) Зальцведель, 1920, стор. 26, 80.

07805. ee. 70.

КОБЗАРЬ Т. Г. Шевченка. Народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. (З портретом поета.) Катеринослав; Ляйпціг (друковано), 1921, стор. xxix, 431, 80.

20009. ff. 2.

ДУМКИ. (Поезії Т. Г. Шевченка. Бібліотека «Українського Слова» ч. 23.) Берлін, 1922, стор. 48, 80.

P.P. 6527. fa.

THE KOBZAR of the Ukraine: being selected poems of T. G. Shevchenko. Done into English verse, with biographical fragments by Alexander Jardine Hunter. pp. 144. A. J. Hunter: Teulon, (1922), 80.

011586. bb. 52.

ПОВІСТИ Т. Г. Шевченка. Під редакцією Богдана Лепкого. 2 томи. (Том 1: Артист, Музика. Том 2: Най-

мичка, Варнак, Близнята.) (Бібліотека «Українського Слова» чч. 21-22.) Берлін, 1922, стор. 242 і 321, 120.

P.R. 6527. fa.

«КОБЗАР» Т. Г. Шевченка. Повний, ілюстрований збірник віршованих творів поета з життєписом та передмовою Б. Лепкого. (Бібліотека «Українського Слова» ч. 19.) Берлін, 1922, стор. xv, 309, 80.

P.R. 6527. fa.

ДНЕВНИК Т. Г. Шевченка. Редакція Й. Я. Айзенштока. (З портретам.) Харьков, Москва, 1925, стор. xxxi, 287, 80.

010790. i. 68.

ДНЕВНИК Т. Г. Шевченко. Предисловие А. Старчакова, редакция, вступительная статья и примечания С. П. Шестерикова. Портрет Шевченко, заставка и концовка исполнены гравюрой на дереве худ. П. А. Шиллинговским. (Частина із серії: «Пам'ятники літературного і суспільного життя».) Москва, Ленинград, 1931, стор. 437, 80.

10798. df. 10.

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ Тараса Шевченка. За редакцією Павла Зайцева. (З портретами поета). Український Науковий Інститут, Варшава, Львів, 1934, 80.

Ac. 1147. d/2.

ГАЙДАМАКИ Т. Г. Шевченка. Поема. Вступні статті та примітки К. Гуслистою та Ю. Йосипчука. (Ілюстроване видання.) Українська Академія Наук; Інститут Тараса Шевченка, Київ, 1935, стор. 158, 80.

Ac. 1101. da.

TARAS SCHEWTSCHENKO. Der Ukrainische Nationaldichter, 1814-1861. Vorträge von Karl H. Meyer, G. Specht und Z. Kuziela über Schewtschenko und Übersetzungen aus seinen Werken. pp. 71. Berlin, 1937, 80. (Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut. Hft. 6.)

Ac. 802. f/4.

ВИБРАНІ ТВОРИ Т. Г. Шевченка. Упорядкування, вступна стаття і коментарі академіка О. І. Білецького. (Видання ілюстроване портретами автора і репродукціями його образів). Одеса, 1939, стор. 263, 40.

12264. l. 6.

КОБЗАР Т. Г. Шевченка. Повна збірка поезій. Редакційна колегія: Корнійчук О. Є., Тичина П. Г., Рильський М. Т., Редько Ф. А., Копиця Д. Д. (З портретом поета.) Академія Наук УРСР; Інститут Української Літератури ім. Т. Г. Шевченка, Київ, 1939, стор. xxi, 388, 80.

Ac. 1101. cv/4.

ІСТОРИЧНІ ПОЕЗІЇ Т. Г. Шевченка. Боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в XVI-XVII ст. Під редакцією С. Білоусова і О. Величкова. Вступна стаття і примітки Ф. Ястребова і К. Гуслистою. Київ, 1939, стор. 134, 80.

Ac. 1101. cv/5.

ПОВНА ЗБІРКА ТВОРІВ Т. Г. Шевченка в п'яти томах. Під редакцією О. Е. Корнійчука, П. Г. Тичини, М. Т. Рильського, Ф. А. Редька, Д. Д. Копиці. (З портретами й факсиміле.)

Том 1: Поезії, стор. xxvi, 424.

Том 2: Поезії, стор. 405.

Том 3: Повісті, стор. xxxix, 400.

Том 4: Повісті. Драматичні твори стор. 546.

Том 5: Щоденник, стор. xxxv, 319. Київ, 1939, 80.

Ac. 1101. cv/3.

КОБЗАР Тараса Шевченка. Вибрані поезії. Львів, 1942, стор. 159, 80.

11587. bbb. 20.

TARAS SHEVCHENKO, the Poet of Ukraine. Selected poems. Translated with an introduction by Clarence A. Manning. (With a portrait.) pp. 217. Ukrainian National Association: Jersey City, 1945. 80.

11588. n. 2.

КОБЗАР Тараса Шевченка. Друге видання (з портретами). Три томи. (Мюнхен?), 1947, 48, стор. 386, 80.

11588. a. 94.

НАЗАР СТОДОЛЯ Т. Г. Шевченка. Драма. Перевод П. Антокольского и К. Чуковского. Украинская классическая драматургия. Vol. 1, стор. 99-135, 1951, 80.

11758. h. 75

РАМІЄТНИК Т. Szewczenki. Tłumaczyła: H. Mankiewicz-Szaniawska. (Z portretem). Warszawa, 1952, str. 274, 80.

10797. ee. 111.

ПОЕМИ ТА ВІРШІ Т. Г. Шевченка. Вступна стаття М. Новикова. Київ, 1954, стор. 195, 80.

011768. ш. 12.

ДНЕВНИК Т. Г. Шевченка. (З репродукціями, включаючи автопортрети.) Москва, 1954, стор. 337, 40.

10798. еє. 33.

КОВЗАР Т. Г. Шевченка. (З портретом). Київ, 1954, стор. 490, 80.

011586. сс. 30.

ЛІРИКА Т. Г. Шевченка. Поезії, покладені на музику. Київ, 1959, стор. 108, 160.

Сир. 550. аа. 53.

TARAS SHEVCHENKO: SONG OUT OF DARKNESS. Selected Poems, translated from the Ukrainian by Vera Rich, with preface by Paul Selver; a critical Essay by W. K. Matthews; Introduction and notes by V. Swoboda. Mitre Press: London, 1961, pp. XXXII, 128. 80. (Видання Шевченківського Комітету у Великій Британії.)

11303. bb. 3.

Б. Видання про Шевченка і його творчість

Афанасьев Александр Степанович: ВОСПОМИНАНИЕ О Т. Г. ШЕВЧЕНКѢ А. Чужбинского. С. Петербургъ, 1861, стор. 39, 80.

10795. еє. 23.

Sowiński L.: T. SZEWCZENKO: Studium przez Leonarda Sowińskiego, z dołączeniem przekładu Hajdamaków. Wilno, 1861, st. 127, 80.

12265. bb. 16.

Жинзифовъ Р.: ГУСЛЯРЪ Т. ШЕВЧЕНКА. Преведе отъ Малорусски Р. Жинзифовъ. Новобългарска Сбирка. Москва, 1863, стор. 186, 120.

11586. g. 45.

Obrist J. G.: TARAS GRIGORIEWICZ SZEWCZENKO, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang, bestehen aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung von J. G. Obrist. Czernowitz, 1870, 80.

10795. е. 36. (6)

Пискунов Ф. М.: ШЕВЧЕНКО, ЕГО ЖИЗНЬ И СОЧИНЕНИЯ. Сборникъ материаловъ для полной біографіи

Т. Г. Шевченка. Киевъ, 1878, стор. iv, 230, 160.

10790. ааа. 27.

Т-ый А.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО ВЪ ОТЗЫВАХЪ О НЕМЪ ИНОСТРАННОЙ ПЕЧАТИ.

1. Предисловіе.

2. Галичанинъ В. Барвинскій о Шевченкѣ.

3. »Тарас Шевченко«, стаття чеха Vas. Dunder'a въ чешскомъ журналѣ »Osveta« 1872.

4. Французъ Emile Durand о Т. Г. Шевченкѣ. (»Revue des deux Mondes« 1876 г.)

5. Нѣмецъ Frantzos о Т. Г. Шевченкѣ, (»Vom Don zur Donau«. Cultur-Bilder aus Halb-Asien. 1878 г.)

Составилъ и издалъ А. Т-ый. Одесса, 1879, стор. 56, 80.

11840. f. 22. (2.)

Стороженко Н. І.: ПЕРВЫЕ ЧЕТЫРЕ ГОДА ССЫЛКИ ШЕВЧЕНКА. Киевъ, 1888, стор. 20, 80.

10601. ff. 3. (2.)

Колесса О. М.: ШЕВЧЕНКО І МІЦКЕВИЧ. Про значіне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в генезі поодиноких поем Шевченка. Порівнююча студія. (Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том 3.) Львів, 1894, 80.

Ac. 762/11.

Яковенко В. І.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО, его жизнь и литературная дѣятельность, съ портретомъ. (Жизнь замѣчательныхъ людей.) С.-Петербургъ, 1894, стор. 95, 80.

10603. de. 9/57.

Лисовский А. Н.: ГЛАВНЫЕ МОТИВЫ ВЪ ПОЭЗИИ Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Полтава, 1896, стор. 48, 80.

11854. ш. 80.

Кониський О. Я.: ЖИЗНЬ УКРАИНСКОГО ПОЭТА Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Одесса, 1898, стор. 730, 80.

10790. с. 25.

Чальный М. К.: Жизнь и прозвѣденія Т. Шевченка. (Докладніших даних про це видання нема, мабуть, десь затратилося в самій же бібліотеці).

Кониський О. Я.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО-ГРУШІВСЬКИЙ, хроніка його життя. Юбилейне видання Товариства. (З портретом). 2 томи. (Збірник Філологічної секції Наукового Товариства імені Шевчен-

ка, т. 1, 4, част. XCIV). У Львові, 1898, 1901, стор. 107, 80.

Ac. 763. b.

Франко Іван: ШЕВЧЕНКО ГЕРОЕМ ПОЛЬСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЛЕГЕНДИ. (Літературно-наукова бібліотека, ч. 19). У Львові, 1901, стор. 72, vi, 160.

010795. bb. 16.

Щурат В.: СВЯТЕ ПИСЬМО В ШЕВЧЕНКОВІЙ ПОЕЗІЇ. Львів, (1904), стор. 67, 80.

11855. d. 7.

Доманицький В. М.: КРИТИЧНИЙ РОЗСЛІД НАД ТЕКСТОМ «КОБЗАРЯ». У Києві, 1907, стор. 365, 80.

11854. w. 83.

Сфремов С. О.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО, життя його та діла. З 4-ма портретами. (Видання Товариства «Прогрес» у Києві, 1906-10, ч. 25). Київ, 1908, стор. 68, 80.

Ac. 2655/2.

Еварницький-Яворницький Д. І.: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. (З факсиміле автобіографії Шевченка.) Катеринослав, 1909, стор. 47, 80.

10795. pp. 9.

—: ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. Видання друге. (Апель про пам'ятник Шевченкові). Видавництво «Час». По за серіями но. 3. У Києві, (1910), S. sh. fol.

СУР. 600. С. 1. (33.)

Костельник Г.: ШЕВЧЕНКО: з релігійно-етичного становища. Критична аналіза. Львів, 1910, стор. 32, 80.

10795. pp. 10.

Краніхфельд В. П.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО, п'вець України. Критико-біографический очерк. (Второе издание). Спб., 1911, стор. 95, 80.

10600. bbb. 21. (3.)

Павлик М.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й ГАЛИЦЬКА УКРАЇНА. 25-ті роковини його смерті. Написав й видав М. Павлик. Львів, 1911, стор. 24, 80.

10795. pp. 11.

—: СБОРНИКЪ ПОСВЯЩЕННЫЙ ПАМ'ЯТИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. (З ілюстраціями). Москва, 1912, стор. 217, 80.

12350. i. 35.

Тихонович К. З.: РАЙ И АДЪ ВЪ ПОЕЗІИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Чувство природы и основные мотивы его

творчества. У Варшаві, 1912, стор. 74, iv, 80.

11855. d. 11.

Rastorguev L. P.: T. SCHEVCHENKO, THE NATIONAL POET OF UKRAÏNA. A biographical sketch. Printed by Jordan and Sons, London, (1912), pp. 12, 80.

10600. bb. 29. (2.)

Щурат В.: ЛІТЕРАТУРНІ НАЧЕРКИ. Львів, 1913, стор. 105, 80. (Із спеціальною довідкою про Шевченка).

11856. bb. 14.

—: ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЗБІРНИК. Т. 1. (Праця різних авторів, з репродукціями малюнків Шевченка). Петербург, 1914, стор. 160, 80.

11854. w. 84.

Щурат В.: З ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. У Львові, 1914, стор. 68, 80.

10795. pp. 8.

Смаль-Стоцький С.: ІДЕЇ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТИ. Передрук із «Хроніки Наукового Товариства ім. Шевченка» ч. 58. Львів, 1914, стор. 16, 80.

11856. bb. 13. (3.)

Смаль-Стоцький С.: ДІДИ, БАТЬКИ І ВНУКИ У ШЕВЧЕНКА. Львів, 1914, стор. 18, 80.

11856. bb. 13. (2.)

Петрикевич В.: ІСТОРІЯ КУЛЬТУ ШЕВЧЕНКА СЕРЕД ГІМНАЗИЯЛЬНОЇ МОЛОДІЖИ. Ювілейна студія. Перемишль, (1914), стор. lxviii, 80.

11855. d. 42.

Kushnir V. und Popovich O.: TARAS SCHEWTSCHENKO, der grösste Dichter der Ukraine. Zur Jahrhundertfeier seiner Geburt. (З репродукціями, портретами і музичними нотами). Wien, Oedenburg (друковано), 1914, стор. 118, 80.

010795. i. 38.

Грицай О.: ШЕВЧЕНКО ЯК УЧИТЕЛЬ. Передрук з ювілейного числа «Нашої Школи» з 1914 р. У Львові, 1914, стор. 17, 80.

10790. dd. 39.

Сфремов С. О.: ШЕВЧЕНКО. Збір-ка. Київ, 1914, стор. 263, 80.

11856. aa. 57.

Jensen (Alfred) aus Stockholm: TARAS SCHEWTSCHENKO: ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie. Wien, 1916, стор. xvii, 157, 80.

011852. dd. 68.

Щурат В.: ОСНОВИ ШЕВЧЕНКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ З ПОЛЯКАМИ. (Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Том. 119-120). Львів, 1917, 80.

Ac. 762/11.

Єфремов С. О.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО, ЖИТТЯ ЙОГО ТА ДІЛА. Видання третє. (З портретом. Видання «Т-ва Просвіта»). Київ, 1917, стор. 56, 80.

Ac. 2655/3.

Брик І.: ШЕВЧЕНКОВА ПОЕМА «ІВАН ГУС». 2 частині. (Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Том. 119-120, 126-127). У Львові, 1917, 1918, 80.

Ac. 762/11.

— : ТАРАС ШЕВЧЕНКО. В 59-ті роковини смерті Кобзаря. (Видання ред. «Воля Народа», ч. 3). Чернівці, 1920, стор. 27, 120.

10795. aa. 55.

Кузеля З.: В 60-ї РОКОВИНИ СМЕРТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. Зібрав і видав д-р З. Кузеля. (Бібліотека «Українського Слова», ч. 2). Берлін, 1921, стор. 30, 80.

P.P. 6527. fa.

Лепкий Б.: ДОСТОЙНО ЄСТЬ. Збірка в Шевченкові роковини. (Бібліотека «Українського Слова», ч. 24). Берлін, 1922, стор. 32, 80.

P.P. 6527. fa.

Українська Академія Наук. Постійна Комісія для видавання пам'яток Новітнього Письменства: ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА. Під редакцією С. О. Єфремова, М. М. Новицького і Т. П. Филиповича. 3б. 1. Київ, 1925, стор. 199, 80.

Ac. 1101. fe.

Інститут Тараса Шевченка: ШЕВЧЕНКО. Річники 1, 2. Харків, 1928-30. 80.

Ac. 1101. p.

Навроцький В.: ГАЙДАМАКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. Джерела. Стиль. Композиція. (Інститут Тараса Шевченка в Харкові). Харків, 1928, стор. 397, 80.

Ac. 1101. p/3.

Doroshenko D.: SCHEWTSCHENKO. Der grosse ukrainische Nationaldichter. (Vortrag.) Berlin, Praha (друж), (1929), стор. 48, 80.

010795. aaa. 80.

Doroshenko D.: SHEVTSCHENKO. Le poete national de l'Ukraine. Prague, 1931, стор. 51, 120.

11856. aa. 33.

Борщак І.: Шевченко у Франції. Нарис із історії французько-українських взаємин. Ševčenko en France. У Львові, 1933, стор. 66, 80.

Ac. 762/16.

Шабліовський Е. С.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. (З ілюстраціями, портретами і факсиміле). Київ, 1933, стор. 315, 80.

Ac. 1101. b/43.

Zajcew P.: SZEWCZENKO I POLACY. (Z portretami). Warszawa, 1934, str. 83, 80.

11859. a. 12.

Таранько М.: ТАРАСОВИМ ШЛЯХОМ. Збірка промов, деклямацій та сценічних картин на Шевченкові Роковини. Підібрав і впорядкував М. Таранько. (З портретами і музичними нстами.) Львів, 1934, стор. 96, 80.

010795. bb. 96.

Смаль-Стоцький С.: Т. ШЕВЧЕНКО. Інтерпретації. (З портретом). (Праці Українського Інституту. Том 25.) Варшава, 1934, стор. 237, 80.

Ac. 1147. d.

Шабліовський Е. С.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Його життя та творчість. 1814-1934. (З портретами). Київ, 1934, стор. 266, 80.

Ac. 1101. b/34.

Шабліовський Е. С.: ШЕВЧЕНКО І РОСІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ. (З портретами і факсиміле). Київ, 1935, стор. 145, 80.

Ac. 1101. da/2.

Айзеншток І. Я.: СУДЬБА ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДСТВА Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Неизданные письма Т. Г. Шевченко. Автопортрет маслом 1860 г. (Россійская Ассоціація Пролетарскихъ Писателей. Литературное Наследство. Но. 19-21). Москва, 1935, стор. 419-484 і 558-564. 80.

W.P. 11081/19-21.

Doroshenko D.: TARAS SHEVCHENKO, the National Poet of Ukraine. (With a portrait.) E. Wyro- wyj: Prague, 1936, pp. 58, 80.

11857. a. 37.

Hritsai O.: TARAS SCHEWTSCHENKO UND DIE UKRAINE VON HEUTE. (Ukrainische Literatur im Dienste

ihrer Nation). New York, Bern (printed), (1938), pp. 91, 80.

11864. b. 33.

—: Т. Г. ШЕВЧЕНКО в ссылке. (Статті різних авторів. Портрети). Чкалов, 1939, стор. 174, 80.

10797. a. 7.

Бурачек М. Г.: ВЕЛИКИЙ НАРОДНИЙ ХУДОЖНИК. З 75 репродукціями художніх творів Т. Г. Шевченка. Під редакцією акад. О. І. Білецького і проф. С. О. Гілярова. В Харкові, 1939, стор. 47, ілюстрацій LXXV, фол.

L.R. 276. c. 8.

Белоусов С. М.: ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Збірник статей до 125-ліття з дня народження 1814-1939. (З портретом і музичними нотами). Київ, 1939, стор. 581, 80.

Ac. 1101. b/53.

Бельчиков Н. Ф.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. Критико-биографический очерк. (З портретом). Москва, 1939, стор. 238, 80.

10796. a. 55.

Мещеряков Н. Л.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Редакция Н. Л. Мещерякова. (Статті і листи різних авторів, з двома неопублікованими дотепер поезіями Шевченка, портретом і факсиміле). (Всесоюзная Библиотека им. В. И. Ленина. Записки отдела рукописей. Вып. 5). Москва, 1939, стор. 73, 80.

Ac. 9658/6.

Савчук М. О.: ВЕЛИКИЙ ПОЕТ-РЕВОЛЮЦИОНЕР. Науково-літературний збірник Одеського Державного університета, присвячений 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, 1814-1939. (З портретами). Одеса, 1939, стор. 296, 80.

Ac. 9662. d.

Владимирский Г. Д. і Савинов А. Н.: Т. Г. Шевченко-художник. (Під редакцією Г. Е. Лебедева). Ленинград, Москва, 1939, стор. 49, 80.

7863. ppp. 64.

Институт Українського Фольклору при АН УРСР: ШЕВЧЕНКО В НАРОДНИЙ ТВОРЧОСТІ. Упорядкували: Д. Кушнарєнко, П. Гончаренко, М. Родіна. (З ілюстраціями, портретами і музичними нотами). Київ, 1940, стор. 191, 80.

Ac. 1101. gp.

Скворцов А. М.: ХУДОЖНИК ТАРАС ШЕВЧЕНКО. (З репродукціями і портретами). Москва, Ленинград, 1941, стор. 113, 40.

7865. s. 47.

Корбут С.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. Париж, 1945, стор. 46, 80.

11867. a. 11.

Шагинян М. С.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. (З репродукціями, портретами і бібліографією). Москва, 1946, стор. 357, 80.

11867. ee. 35.

Володимир, псевд. (і.е. Володимир Шаян): ОСНОВНА СИЛА ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА. З част. Авгсбург, 1946, стор. 108, фол.

11867. dd. 1.

Чуб Д.: ШЕВЧЕНКО В ЖИТТІ. (З портретами). (Мюнхен?), 1947, стор. 48, 80.

10797. f. 42.

Stefan A.: LITERARY READER. Short stories (by various authors) and translations from T. Shevchenko. Collected by A. Stefan. Ukrainska knyha: Augsburg, 1947, pp. 95, 80.

12594. aa. 16.

Архівне Управління МВС УРСР: Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІЯЛАХ. (Під редакцією Д. Д. Копиці). Київ, 1950, стор. 514, 80.

10795. b. 57.

Донцов Д.: ЗАПОВІТ ШЕВЧЕНКА. Доповідь виголошена на Шевченківській Академії в Торонті 9 березня 1950 р. Накладом Осередку Спілки Української Молоді в Торонті. (З портретом). Торонто, 1950, стор. 16, 80.

8095. l. 61.

Донцов Д.: ЗАПОВІТ ШЕВЧЕНКА. Друге видання. Крайовий Комітет Спілки Української Молоді у В. Британії. Лондон, 1951, стор. 16, 80.

08012. h. 28.

Кирилюк Е. П.: ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО. Критично-біографічний нарис. (З ілюстраціями і портретами.) Київ, 1951, стор. 99, 80.

11858. g. 13.

Matthews William Kleesmann: TARAS SEVCENKO: The man and the symbol... Address delivered on the occasion of the ninetieth anniversary of the death of Taras Ševčenko... 11th March, 1951. Association of Ukrainians in Gt. Britain: London, 1951, pp. 16, 80.

12302. de. 9

Савченко І. А.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. Кіносценарій. Москва, 1951, стор. 69, 80.

W.P.D. 141/1.

Дмитерко Я. Д.: ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Издательство Московского Университета. (3 портретом). Москва, 1951, стор. 193, 80.

11869. ff. 35.

Бать Л. и Дейч А. І.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. Биографическая повесть. (3 портретами). Москва, Ленинград, 1952, стор. 269, 80.

10798. bb. 10.

Александров Б.: ТАРАС ШЕВЧЕНКО. О фильме и его создателях. (Ілюстроване видання). Москва, 1952, стор. 37, 80.

W.P.A. 290/5.

—: Т. Г. ШЕВЧЕНКО В КРИТИЦИ. Збірник статей, рецензій та висловлювань визначних громадських діячів, критиків та письменників про Т. Г. Шевченка. (Збірник упорядкували наукові співробітники Київського державного музею Т. Г. Шевченка АН УРСР. За редакцією К. П. Дорошенка. Видання ілюстроване). Київ, 1953, стор. 233, 80.

11869. pp. 35.

Дмитерко Я. Д.: ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Т. Г. ШЕВЧЕНКО. Академия Наук СССР. Институт философии. Москва, 1954, стор. 169, 80.

11870. i. 37.

Говдя Р.: Т. Г. ШЕВЧЕНКО — ХУДОЖНИК. Нарис. (3 репродукціями і портретами). Київ, 1955, стор. 41, 80.

7870. f. 50.

Косарик Д.: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА. Літературна хроніка. (3 портретом). Київ, 1955, стор. 388, 80.

10798. r. 6.

Bojko J.: TARAS SHEVCHENKO AND WEST EUROPEAN LITERATURE. Translated from the Ukrainian by Victor Swoboda. Reprinted from the Slavonic and East European Review. (With the addition of poems by T. Shevchenko translated for the most part by Clarence A. Manning. With plates, including portraits.) Association of Ukrainians in Gt. Britain: London, 1956, pp. 64, 80.

11872. dd. 21.

Академія Наук УРСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка: ЗБІРНИК ПРАЦЬ ЧЕТВЕРТОЇ НАУКОВОЇ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ. Київ, 1956, 80.

Ac. 1101. t.

Мандрика М. І.: З БОЛГАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН. Вплив Шевченка на болгарську поезію. (Slavistica, № 26). 1956, 80.

Ac. 9890. a.

Приходько П. Н.: ПОЕМА Т. Г. ШЕВЧЕНКО «СОН» — «У всякого своя доля». Академія Наук УРСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. (З автопортретом). Київ, 1957, стор. 188, 80.

11800. a. 49.

Шубравський В. Є.: ДРАМАТУРГІЯ ШЕВЧЕНКА. Нарис. (3 портретом). Київ, 1957, стор. 109, 80.

11872. w. 57.

Кодацька Л. Ф.: З ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Текстологічний аналіз поезій «Лілея», «Русалка», «Відьма». Академія Наук УРСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1957, стор. 41, 80.

11876. k. 35.

Іофанов Д. М.: МАТЕРІЯЛИ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. (З ілюстраціями і факсиміле). Київ, 1957, стор. 235, 80.

10797. i. 67.

Дмуховський С. Е.: ПОВЕСТИ Т. Г. ШЕВЧЕНКО «НАЙМИЧКА» и «ВАРНАК». К вопросу о времени написания повестей. (Днепропетровск), 1958, стор. 141, 80.

11877. r. 17.

Шаблювський Е. С.: ШЕВЧЕНКО І РОСІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ. Видання друге, виправлене і доповнене. Академія Наук УРСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1958, стор. 321, 80.

11871. a. 24.

Ненадкевич Е. О.: З ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Редакційна робота над творами 1847-1958. Видавництво Академії Наук УРСР. Київ, 1959, стор. 223, 80.

11875. ee. 21.

Matthews W. K.: TARAS SHEVCHENKO, THE MAN AND THE SYMBOL. (Slavistica. No. 41.) 1961, 80.

Ac. 9890. a.

(Зібрав і упорядкував О. В.)

ВЕЛИКА ВТРАТА

7-го березня 1964 року в Авгсбурзі (Німеччина) помер на 65 році життя визначний український науковець і літературознавець — проф. д-р ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН.

Покійний народився 1899 року. З 1940 року працював професором Харківського університету, а з 1946 р., вже на еміграції, — професором Українського Вільного Університету (УВУ). Проф. д-р В. Державин був визначним знавцем у галузі загального і порівняльного мовознавства, класичної філології та орієнталістики. Написав багато наукових і літературознавчих праць; був визначним критиком, письменником і перекладачем з німецької, французької і англійської мов, зокрема символістів та неоклясиків, а також з античної поезії.

Ім'я Покійного широко відоме серед українців як на чужині, так і в Україні. Як людина з непересічним великим енциклопедичним знанням, проф. д-р В. Державин дав свій великий вклад в українську літературу, культуру й науку, тим більше, що завжди твердо стояв на українському ґрунті, захищав українську вільну науку і з погордою відкидав різні пропозиції т. зв. приватних кіл чи «Інститутів», які за гроші намагалися запрягти його до свого воза. Дарма що жив у важких матеріяльних умовах, він волів за мінімальну винагороду, або й без неї, працювати в українських самостійницьких видавництвах, ніж брати участь у різних «Інститутах» і писати для них на замовлення, проти своїх переконань. Так до кінця свого життя Покійний залишився вірним вільній українській науці та своїм безкомпромісовим національним переконанням. Продовж багатьох років працював у часописах «Українська Трибуна», «Український Самостійник», «Шлях Перемоги» та співпрацював у наукових і літературних журналах. Був співробітником і співредактором «Юкрениєн Ревю» та англомовних видань АБН. Своїми політичними поглядами був дуже близький до безкомпромісових позицій українських націоналістів (ОУН С. Бандери).

Проф. д-р В. Державин особливо тісно пов'язаний із нашим журналом — «Визвольним Шляхом». Від серпня 1955 року до кінця свого життя був редактором літературного відділу «Виз. Шляху». В останні роки, перебуваючи в лікарні важко хворим, він уже не міг повністю сповняти свої редакторські обов'язки, але й далі цікавився долею журналу і мірою своїх спроможностей служив своїми порадами і зауваженнями. На жаль, передчасна смерть проф. д-ра В. Державина, урвала наші надії на його виду-

жання і дальшу його цінну редакторську співпрацю у «Виз. Шляху».

З правдивим жалем і бодем прощаємо у Вічність нашого Співредактора, визначного українського культурного й наукового діяча.

Хай чужа земля буде йому легкою, а пам'ять про Нього залишиться між нами назавжди.

ВИСЛОВИ СПІВЧУТТЯ

Бібліотека і Музей
і.м. Т. Шевченка в Лондоні

До
ВП. Г. Драбата
Гол. Редактора
»Виз. Шляху«

Високоповажаний Пане Редакторе,

Просимо прийняти вислови нашого щирого співчуття і жалю з приводу смерті сл. н. проф. д-ра Володимира Державина, довголітнього літературного редактора «Визвольного Шляху».

Жаль тим більший, що ми повністю усвідомляємо собі, якого великого вченого втратила вся українська громада у Його Особі.

Голова Президії Кураторії
Проф. Роберт Лісовський

Секретар Президії
Д-р С. М. Фостун

Директор Бібліотеки
Проф. Володимир Шаян

ВІД РЕДАКЦІЇ

Березневе число «Визвольного Шляху» повністю присвячуємо 150-тилітнім роковинам з дня народження Тараса Шевченка. Через брак місця всі інші матеріали, як також продовження друкованих у попередньому числі статей, переносимо до чергових чисел журналу. Матеріали про Тараса Шевченка будемо друкувати впродовж цілого 1964 року і просимо всіх наших Шановних Співробітників та Читачів надсилати Редакції «Виз. Шляху» матеріали, присвячені творчій спадщині поета.